

Univerza v Ljubljani
Fakulteta za socialno delo

Ivana Lukić

OTROCI IZBRISANIH

Magistrsko delo

Ljubljana, 2021

Univerza v Ljubljani
Fakulteta za socialno delo

Ivana Lukić

OTROCI IZBRISANIH

Magistrsko delo

Mentorica: Izr. prof. dr. Mojca Urek

Ljubljana, 2021

PODATKI O MAGISTRSKEM DELU

Ime in priimek: Ivana Lukić

Naslov diplomske naloge: Otroci izbrisanih

Kraj: Ljubljana

Leto: 2021

Število strani: 76

Število virov: 115

Mentorica: Izr. prof. dr. Mojca Urek

Ključne besede: Nacionalizem, izbris, medgeneracijski prenos, zgodbe, narativni pristop

Povzetek:

Nastanek Slovenije je zaznamovan z dejanjem izbrisa, ki je pogosto spregledan del njene zgodovine. Etnonacionalizem je spremljal razpad Jugoslavije. Slovenska osamosvojitve je povezana s spodbujanjem razvoja nacionalne zavesti. Potreba po poenotenju je hkrati ustvarila stigmatizirane "Druge". Nacionalne identitete se namreč vzpostavljajo ravno v razmerju z drugimi. Posledica tega je bilo vedno močnejše razlikovanje med "Nami" – Slovenci in "Drugimi" – Balkanci. Javni in medijski diskurz je te razlike reproduciral in utrjeval. Posledice izbrisa so kompleksne in daljnosežne. Izbris enega člana je vplival na celotno družino. Soočali so se s socialno izključenostjo, socialno in finančno stisko, zdravstvenimi posledicami itn. Kako je izbris vplival na otroka izbrisane starša je do sedaj še neraziskano področje. Ker je od izbrisa minilo skoraj 30 let so otroci sedaj odrasli posamezniki, ki lahko ubesedijo svojo izkušnjo in predstavljajo populacijo moje raziskave. V socialnem delu sledim postmoderni paradigmi, zato za raziskavo izberem narativno metodo. Ta omogoča, da preidem strogo in umetno razločevanje med mikro, mezzo in makro nivojem, ki so v resničnem življenju med seboj prepleteni in ne strogo ločeni. Narativni pristop omogoča poglobljen uvid v razumevanje posameznikovega doživljanja, ki je umeščeno tudi v širši kulturni kontekst. Izvedem narativne intervjuje s tremi odraslimi posamezniki, katerih oče je bil izbrisan. S kombinacijo različnih tehnik narativne analize poskusim transformirati intervjuje v zgodbe. Doživljanje posameznika je edinstveno, zato posploševanje ni ustrezno. Vse tri zgodbe lahko umestim v širši družbeni narativ, ki priča o neenakovrednem razmerju moči med posameznikom in državo ter njenimi institucijami. Rezultati raziskave so pomemben prispevek k odpiranju polja razumevanja medgeneracijskih posledic birokratskega genocida. Namenjeni so izbrisanim in njihovim otrokom. Uporabni pa so tudi za večje razumevanje pri strokovnem delu z omenjeno populacijo.

MASTER'S THESIS ABSTRACT AND KEYWORDS

Name and surname: Ivana Lukić

Title: The children of The Erased

Keywords: Nationalism, the process of erasure, intergenerational transfer, stories, narrative approach

Abstract:

The founding of the Republic of Slovenia is marked by the process of erasure, which is often an overlooked part of the country's history. Ethnical nationalism has accompanied the downfall of Yugoslavia. The independence of the Republic of Slovenia is connected to promotion of the development of the national consciousness and the side effect of the urge to be united is the creation of stigmatised "Others". National identities are established in the relationships with others. The consequence of this fact was the growing differentiation between "US" – Slovenes, and "Others" – the Balkans. The public and media discourse was reproducing and fortifying these differences amongst people. The consequences of the erasure are far-reaching. Erasure of one family member also affects all of the other family members. These people have had to face social exclusion, social and financial difficulties, health issues etc. The area of how exactly did the erasure impact the children of The Erased is still very unresearched. Because 30 years have already passed since the erasure, the children of The Erased are now fully grown adults that can verbalise their experience and play the role of the population for my research. Social work follows the postmodern paradigm, therefore I have chosen to use the narrative method to perform my research. This method allows me to see past the strictly preordained sorting between micro, mezzo and macro levels, who are in fact intertwined amongst themselves. The narrative approach allow us to emerge deeper into the comprehension of the world as seen by the individuals, and also allows us to place it in a wider cultural context. I perform narrative interviews with three adults, whose father has been erased. With the combination of different techniques of the narrative analysis I try to transform the interviews into stories. The experiences of the individuals are diverse and unique that is why it is not suitable to generalize the research. The three stories can be placed in the wider social narrative which testifies about the unequal proportion between power of the individual and the power of the state and its institutions. The results of the research are an important contribution to understanding the area of intergenerational consequences of the bureaucratic genocide. The results are intended for The Erased and their children, but they can also be used to provide greater understanding of these people when they are in need of professional help.

Kazalo

1	Uvod.....	1
1.1	Okoliščine in potek izbrisa.....	2
1.2	Komentar ob 30. obletnici osamosvojitve Slovenije.....	8
1.3	Kršenje človekovih pravic.....	10
1.4	Posledice izbrisa.....	11
1.4.1	Zdravstvene posledice.....	12
1.4.2	Posledice za otroke in njihove družine	13
1.4.3	Socialna izključenost in socialna stiska	14
1.4.4	Družinska dinamika	14
1.4.5	Medgeneracijski prenos izbrisa	15
1.5	Identiteta.....	17
1.5.1	Etnična identiteta	20
2	Formulacija problema	24
3	Metodologija.....	25
3.1	Vrsta raziskave, model raziskave in spremenljivke	25
3.2	Merski instrument in viri podatkov.....	27
3.3	Populacija in vzorčenje	27
3.4	Zbiranje podatkov	28
3.5	Obdelava in analiza podatkov	30
3.6	Faze raziskave	32
4	Rezultati.....	34
4.1	Ratko – zgodba o boju.....	34
4.2	Aleksandra – zgodba o družini in nepripadnosti.....	46
4.3	Luka – zgodba o zmagi	54
5	Razprava in sklepi.....	61
6	Predlogi.....	65
7	Seznam virov	67

1 Uvod

Izbris je bil protiustavno dejanje, ki je prizadelo več tisoč posameznikov in vplivalo na družinske odnose. V nadaljevanju bom predstavila, kako je prišlo do izbrisa, katere temeljne človekove pravice so bile kršene izbrisanim in katere pravice so bile posledično kršene tudi njihovim otrokom. V povezavi s tem bom prikazala, kako se posledice izbrisa kažejo v osebni in družinski življenju po podatkih do sedaj opravljenih raziskav. Kako je izbris starša vplival na otroka je še precej neraziskano področje. Z magistrskim delom poskusim odpreti polje razumevanja medgeneracijskih posledic birokratskega genocida.

1.1 Okoliščine in potek izbrisa

Osamosvajanje Republike Slovenije med letoma 1991 in 1992 je bilo tesno povezano s kršitvami načel diskriminacije pri pridobivanju slovenskega državljanstva (Dedić, 2003, str. 2). V tistem obdobju so nekateri politiki, mediji¹ in prebivalci Republike Slovenije začeli aktivno spodbujati razvoj nacionalne zavesti s poudarjanjem pomembnosti slovenske družbe, jezika in kulture, ki pa so jo predstavljali kot ravno nasprotno drugim republikam bivše Socialistične federativne republike Jugoslavije (nadalje SFRJ)². Posledično je prišlo do vedno močnejšega razločevanja med “Nami” – Slovenci in “Drugimi” – Balkanci (Zorn, 2007; Jezernik, 2007). Po Vlasti Jalušič je etnonacionalizem spremljal razpad Jugoslavije (Janežič Ambrožič, 2021). Javni in medijski diskurz je imaginarni Balkan predstavljal kot področje nasilja, primitivnosti in iracionalnosti. Diametralno nasprotno naj bi Republika Slovenija spoštovala demokracijo in človekove pravice, spadala naj bi v evropsko kulturno področje (Zorn, 2003, str. 95).

Nacionalistične ideologije so uporabne za državo. Potreba po poenotenju hkrati tudi ustvarja stigmatizirane “Druge”. S postavljanjem oz. določanjem zunanje meje se utrjuje integriteta naroda in posledično se ustvarjajo kontrastni “Drugi”. Nacionalne identitete se namreč vzpostavljajo v razmerju z drugimi. Že sama ideja, da obstaja narod predpostavlja da obstajajo tudi drugi narodi oz. ljudje, ki niso člani “prvega” naroda. Več nacionalističnih mitov temelji ravno na prepričanju, da je narod rojen iz (bolečega) obreda prehoda, kjer se bori z nasprotniki, z “Drugimi” oz. z notranjimi sovražniki (Eriksen, 2010, str. 126, 134-135). Sledi nekaj pričevanj, ki so praktični prikaz teoretičnih zaključkov.

“[...] Po razpadu Jugoslavije smo bili itak vsi južno od Slovenije naenkrat Bosanci. Eno je bila Republika Slovenija, preostalo pa Balkan. In biti Bosanec je a priori pomenilo biti

---

¹ Množični mediji omogočajo, da se ljudje oz. prebivalci prepoznajo kot pripadniki določene večje skupnosti oz. zamišljene skupnosti, brez neposrednega fizičnega stika (glej Anderson, 2006).

² Socialistična federativna republika Jugoslavija. Kratico uporabljam tudi v nadaljnjem besedilu, v enakem pomenu.

na drugi strani, kakor da smo vsi proti Sloveniji, da hočemo vsi spet vzpostaviti Jugoslavijo.³” (Drago, v Lipovec Čebren in Zorn, 2011, str. 98).

“Potem so se začele politične spremembe in nacionalistična evforija z akcijami, kot je “Republika Slovenija, moja dežela” in podobno. Takrat sem začutil, da ni vse tako lepo, kot sem si predstavljal celo desetletje. Po večstrankarskih volitvah (v času osamosvajanja) so se začele očitne spremembe. Policisti so oficirje legitimirali pred njihovimi domovi; to sem tudi sam doživel.” (Bojan, v Lipovec Čebren in Zorn, 2011, str. 111).

23. decembra 1990 je potekal plebiscit o samostojnosti Slovenije. Takrat je 88,5 odstotka volilnih upravičencev podprlo odločitev da Republika Slovenija postane samostojna in neodvisna država. 25. junija 1991 je parlament sprejel ustavni zakon, ki je omogočil uresničitev Temeljne ustavne listine o samostojnosti in neodvisnosti Slovenije (1991), Deklaracije o neodvisnosti (1991) in več zakonov⁵ na podlagi katerih je Republika Slovenija prevzela prejšnje pristojnosti federacije na tem ozemlju (RS Urad vlade za informiranje, 2001). Iz danih podatkov je jasno razvidno, kako je nastanek oziroma oblikovanje države vedno povezano z izključevanjem in ustvarjanjem “Drugosti”, kar se kaže tudi v omenjenih zakonih, sprejetih po osamosvojitvi. Za izbrisane je pomemben predvsem Zakon o tujcih. 26. decembra 1991 je potekel šest mesečni rok za oddajo vloge za pridobitev slovenskega državljanstva⁶ (Dedič, Jalušič in Zorn, 2003, str. 142).

Že pred tem je poslanka Metka Mencin v maju 1991 predlagala amandma k 81. členu Zakona o tujcih. Državljanom drugih republik, ki niso vložili zahteve za državljanstvo RS in so imeli na dan uveljavitve tega zakona prijavljeno stalno prebivališče v RS ali pa

---

³ Drago je po zaključenem šolanju v Beogradu leta 1966, kot pripadnik JLA prišel v Slovenijo. Sam pravi, da je Slovenija postala njegov dom in da v tistem času nikomur ni bilo pomembno kaj je kdo po narodnosti. (Lipovec Čebren in Zorn, 2011, str. 91).

⁴ Bojan je bil oficir Jugoslovanske ljudske armade, ki je bil po službeni dolžnosti sredi sedemdesetih let prejšnjega stoletja napoten v Slovenijo. Pred osamosvojitvijo je dobil občinsko priznanje, plaketo za izjemne dosežke (kot vojak in član Zveze socialistične mladine Slovenije je sodeloval pri izgradnji vodovodov, cest, pripravljali so prireditve itn.) ter priznanje Planinske zveze Slovenije za uspešno delo. Po izbrisu kakor da tega ni bilo (Lipovec Čebren in Zorn, 2011, str. 110).

⁵ Zakon o državljanstvu RS (1991), Zakon o tujcih (1991) itn.

⁶ Po 40. členu Zakona o državljanstvu RS (1991)

so bili v njej zaposleni, naj bi avtomatično izdali dovoljenje za bivanje v RS. Demosova vlada se je z amandmajem strinjala, vendar ga je Demosova parlamentarna večina zavrnila. Notranje ministrstvo iste vlade je čez pol leta izvedlo nezakoniti izbris. Iz amandmaja je razvidno, da se je državni zbor zavedal posledic, ki jih ima neureditev statusa za omenjene osebe, zato je bil izbris zavestno diskriminatorno in politično dejanje (Dedić, 2003, str. 24). Sledi pričevanje.

“Če se prav spomnim, je bilo leto 1992, ko sem domov dobil vabilo, naj se oglasim na upravni enoti zaradi ureditve državljanstva. Razveselil sem se, da bom lahko to končno uredil. Ko sem prišel tja, me je gospa vprašala, če bom vzel slovensko državljanstvo, in sem rekel, da bom. Namreč, pred tem sem že poskušal dati vlogo za državljanstvo, a me je neki uslužbenec upravne enote, ki je bil pač takrat na okencu za sprejem vlog, zavrnil, rekoč, da nimam vseh potrebnih dokumentov. Ta gospa me je vprašala, če imam pri sebi osebno izkaznico. Dal sem ji jo. Vzela jo je, jo prelučnjala, mi jo vrnila in rekla: “Od sedaj naprej ste izbrisani.”⁷” (Beširević, v Kogovšek in Petković, 2010, str. 47).

26. februarja 1992 so za državljane SFRJ (državljanji druge republike, ki niso zaprosili za državljanstvo RS ali pa jim je bila izdana negativna odločba) po 40. členu Zakona o državljanstvu RS, začele veljati določbe Zakona o tujcih. Ministrstvo za notranje zadeve je po uradni dolžnosti izvedlo izbris 25.671 posameznikov iz Registra stalnih prebivalcev RS, brez podanega obvestila (Dedić, Jalušič in Zorn, 2003, str. 142). Med izbrisanimi je bilo 14.775 moških, 10.896 žensk in 5.360 otrok⁸ (Mirovni inštitut, b.d.). Število posredno izbranih otrok⁹, ni znano. Državljanji SFRJ, ki se niso odločili za slovensko državljanstvo (ali pa jim je bilo zavrnjeno) so uradno postali tujci. Smatralo se je, da v RS živijo ilegalno in da si morajo status tujca še urediti, kot da še nikoli prej niso živeli na tem ozemlju. Zakon o tujcih sicer ni urejal prehodnega pravnega položaja omenjenih državljanov. V primeru, da bi bil predlagani amandma Metke Mencin sprejet, bi se izbrisanim avtomatično izdalo dovoljenje za stalno prebivanje, do tega pa ni prišlo.

---

⁷ Z Irfanom Beširevićem sta se pogovarjali Tina Lajković in Tanja Toto.

⁸ Neposredno izbrisani otroci

⁹ Otroci, katerih starši so bili izbrisani

“Rodil sem se v Ljubljani in tukaj živel vse življenje. Tukaj v Ljubljani sem obiskoval osnovno in srednjo šolo. [...] Nekega dne spomladi 1992 sem hotel registrirati avto, a so mi na upravni enoti rekli, da tega ne morem, ker nimam državljanstva in me začudenega odslovili. Čez en teden sem dobil poziv, naj se zglašim na upravni enoti z osebnim dokumentom. Prišel sem tja, jim dal osebno izkaznico in uradnica jo je pred mano, ck, odrezala, nekaj poštemplala in mi jo dala nazaj. Kot fašisti. “Zdej si pejte pa urejat,” je rekla.” (Bajič, Protner in Gotal, v Lipovec Čebtron in Zorn, 2011, str. 125).

V več zgodbah o izbrisu lahko zasledimo namerno zavajanje oseb pri poskusu urejanja državljanstva. Opazimo lahko tudi pomanjkljivo ali izkrivljeno predajanje informacij ter zavračanje in žaljenje oseb, ki so potrebovale pomoč pri urejanju statusa. Prihajalo je tudi do primerov, ko so uslužbenci na upravni enoti prošnje sprejeli, ampak jih nikoli niso predali naprej na Ministrstvo za notranje zadeve (Lipovec Čebtron, 2007, str. 66). Državne institucije in državni uradniki so lahko izvajali izbris zaradi predhodno razširjene, sprejete in normalizirane nacionalistične ideologije (Zorn, 2007, str. 20). Kuzmanić (1999) piše o prevladujočem diskurzu tistega časa, kjer se je prebivalce bivše Juge nazivalo kot “bitja s pol strešice, gnojni ostanki partije, balkanski stvorčki, svinje, umazanija, balkanske spake”. Jasno je, da imajo ti izrazi nečloveške konotacije, katerih posledica je dehumanizacija. V kolumnah, objavljenih v časniku Nedelo so bili uporabljeni izrazi (med drugim tudi za naslove), kot sta: “Vse bolj zaudarja po balkanstvu tu in tam” ter “[...] rahlo gnili zimi, ko zaudarja po balkanstvu” itn. (Kuzmanić, 1999, str. 34).

“Na začetku sem živel blizu študentskih domov [...], v vili pri neki gospe. Hotel sem, da me prijavi, zaradi dokumentov. S pogodbo sva odšla na občino Vič in takrat sem prvič v življenju doživel šok. V pisarni se je začela uslužbenka dreti na gospo, da uvaža čefurje.¹⁰” (Ivan, v Lipovec Čebtron in Zorn, 2011, str. 144).

Vlada je vse do leta 1999 trdila, da je bilo dejanje izbrisa formalno zakonito. Še istega leta je Ustavno sodišče RS izrecno ovrglo njihove trditve o upravičenosti izbrisa. Vlada namreč ni imela zakonskega pooblastila za izvedbo izbrisa, ki je nastal na podlagi

---

¹⁰ Ivan se je pri osemnajstih letih preselil iz Kikinde (v Srbiji) na Jesenice, kjer je prijavil stalno prebivališče leta 1978. V matični državi se je odjavil. Na šoli za gostinstvo in turizem se je izučil za kuharja in pred izbrisom delal v eni izmed takrat prestižnih slovenskih gostiln (Lipovec Čebtron in Zorn, 2011, str. 144).

internega sklepa Ministrstva za notranje zadeve. Izbrisane so iz obstoječega registra stalnega prebivalstva prenesli v evidenco tujcev. Posledica tega je bila izguba stalnega prebivališča, izbrisani niso postali tujci s stalnim prebivališčem, ampak so bili dejansko izbrisani s prenosom v t.i. "mrtvo evidenco" stalnega prebivalstva (Dedić, 2003, str. 23-25).

"[...] "Ni vas v registru," je rekla¹¹. "Kako nas ni? Smo kar izginili?" sem se spraševala. "Poglejte tam, kjer imate shranjene mrtve," je rekel Jure za hec, "da nismo slučajno v tistem predalu." In res so bili naši papirji v tistem predalu. "Ja, v tem registru ste," je rekla." (Jamnik, Trbižan in Rebeka v, Lipovec Čebren in Zorn, 2011, str. 84).

Prva ustavna pobuda zoper Zakon o tujcih je bila vložena novembra 1994, druga aprila 1995, ustavno sodišče pa je vse do leta 1998 molčalo. Leta 1998 je Ministrstvo za notranje zadeve obiskala delegacija EU, ki je zahtevala da Republika Slovenija uredi status državljanov drugih držav naslednic nekdanje SFRJ, ki še vedno živijo v Sloveniji z neurejenim statusom. Februarja 1999 je Ustavno sodišče (v novi zasedbi) odločilo, da je bil izbris neustaven in, določilo naj zakonodajalec v šestih mesecih odpravi omenjeno neskladje z Ustavo. Julija 1999 je Državni zbor sprejel Zakon o urejanju statusa državljanov drugih držav naslednic nekdanje SFRJ v Republiki Sloveniji (nadalje ZUSDDD). S tem so omogočili pridobitev dovoljenja za stalno prebivanje osebam, ki so dne 23.12.1990 imele prijavljeno stalno prebivališče na ozemlju RS oz. tujcem, ki so v RS živeli neprekinjeno od 25. junija 1991.

Februarja 2002 je bilo ustanovljeno Društvo izbranih prebivalcev Slovenije, junija istega leta pa je bila zoper ZUSDDD vložena ustavna pobuda. Junija je Ministrstvo za notranje zadeve tudi prvič uradno predstavilo število izbranih na tiskovni konferenci. Novembra 2002 je stopil v veljavo Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o državljanstvu RS, ki je omogočil pridobitev državljanstva pod določenimi pogoji¹² (Dedić, Jalušič in Zorn, 2003, str. 141-143).

---

¹¹ Uradnica na upravni enoti. Štiričlanska družina (mati Rebeka, oče Jure in dva otroka) ob poskusu vložitve vloge na upravni enoti.

¹² Polnoletna oseba, ki je imela 23.12.1990 prijavljeno stalno prebivališče in od tega dne tudi neprekinjeno živela v RS; vložitev prošnje v roku enega leta; izpolnjevanje pogojev:

Februarja 2003 so potekale različne aktivnosti v okviru Tedna izbrisanih, marca pa je bila predvajana TV oddaja "Trenja" na temo izbrisa, v kateri sta poslanec Zmago Jelinčič Plemeniti in generalni sekretar vlade Mirko Bandelj izvajala sovražni govor proti izbrisanim. Društvo izbrisanih prebivalcev Slovenije je zoper njiju vložilo kazensko ovadbo. Ustavno sodišče je 3. aprila 2003 odločilo, da ZUSDDD ni v skladu z ustavo, ker izbrisanim od 26. februarja 1992 ne priznava stalnega prebivanja na ozemlju RS. Zakonodajalcu je zopet naložilo, naj v šestih mesecih odpravi neskladje z Ustavo (Dedić, Jalušič in Zorn, 2003, str. 143).

Julija 2006 je bila v imenu enajstih pritožnikov vložena pritožba zoper Republiko Slovenijo, pri pripravi so sodelovali zagovorniki pravic izbrisanih – Uršula Lipovec Čebren, Roberto Pignoni in Sara Pistotnik. Na postopku pred Evropskim sodiščem so se pridružili še drugi akterji: Mirovni inštitut, Pravno-informacijski center nevladnih organizacij, Visoki komisariat združenih narodov za begunce, Open Society Justice Initiative in Republika Srbija. 26. junija 2012 je Veliki senat Evropskega sodišča za človekove pravice s prvim delom sodbe potrdil, da je RS izbrisanim kršila pravice določene z Evropsko konvencijo o človekovih pravicah. Z drugim delom sodbe marca 2014 pa je razsodil o višini odškodnine za nematerialno škodo (20.000 evrov) in materialno škodo (ugodili so zahtevkom iz področja socialne pomoči in otroških dodatkov, zavrnili pa zahtevke iz dodatka za najemnino in izgubljene pokojnine). Skupna odškodnina, ki so jo prejeli izbrisani v Strassbourgu je kar petkrat višja (najmanj 50.000 evrov) od osnovno določenega zneska v odškodninski shemi v Sloveniji (nekaj več od 12.000 evrov – 50 evrov za vsak mesec izbrisa). Republika Republika Slovenija v domačem pravnem redu ne razlikuje med odškodnino za materialno in nematerialno škodo (Mirovni inštitut, b.d.).

Kljub razsodbi Evropskega sodišča za človekove pravice in sprejetju Zakona o povračilu škode osebam, ki so bile izbrisane iz registra stalnega prebivalstva (nadalje ZPŠOIRSP 2013), se še vedno ni našlo in obsodilo krivcev, država se še vedno ni opravičila za storjeno dejanje, prav tako še vedno nimajo vsi ljudje urejenega statusa.

---

poznavanje slovenskega jezika, da ni obsojena na zaporno kazen daljšo od enega leta, da njen sprejem v državljanstvo RS ne predstavlja nevarnost za javni red itn.

“Mislim, da ljudje v centralni Sloveniji ali pa v delih, ki niso ob meji s Hrvaško, ne vejo točno, za kaj gre pri tej problematiki. Zdi se jim, da hočejo izbrisani samo od njih denar pobrati, in ne vejo, kaj se je res dogajalo. Tako je tudi zaradi medijev in bolj kot neko opravičilo bi bilo treba pokazati, da je bila krivica res narejena. Priznati krivico in pokazati Slovencem, kar se je nepravilnega dogajalo.” (Danko, v Lipovec Čebtron in Zorn, 2011, str. 60).

“Leta 2004 mi je bila izdana tudi dopolnilna odločba, tako sem dobila državljanstvo tudi za vsa leta nazaj. Ampak kaj mi to pomaga? Nič. Najboljša leta so mi odšla mimo. Leta, ko bi si lahko nekaj ustvarila. Nobena odškodnina mi ne more vrniti teh let. Pravzaprav odškodnine sploh nočem. Da bi mi vsaj povrnili denar za stroške, ki sem jih imela v času, ko sem si morala urejati status. Vsaj to. Pa službo da bi mi dali. Vendar noben denar, nobena odškodnina, nič ne more poplačati tega trpljenja. Preveč so me prizadeli. In zato sovražim politiko, ker tako z lahkoto nekaj pišejo. Tako z lahkoto sprejmejo nekaj, pa sploh ne vedo, da za tem zadaj stojijo ljudje.” (Slavica, v Lipovec Čebtron in Zorn, 2011, str. 107).

“Izbris je na vseh nas pustil trajne posledice. Z izbrisom so hoteli doseči, da bi ljudi izgnali iz države, jih deložirali iz stanovanj, razbili družine, jih finančno izčrpavali, jim nalagali takse, tožbe, pritožbe. To je bila splošna in brezobzirna kraja časa in denarja, pa tudi psihično izčrpavanje ljudi in počasno rušenje družin in osebnega dostojanstva. Vse sodne stroške sem moral poravnati z lastnim denarjem, za to nisem dobil nobene odškodnine, saj smo mi tisti, ki “izkoriščamo”.” (Bojan, v Lipovec Čebtron in Zorn, 2011, str. 119).

“Kdo mi bo vrnil 19 let življenja? Kdo mi bo vrnil leta z mojimi otroki? Kdaj bom lahko videla vnuka? Kdo mi bo povrnil zdravje? Kaj bo z mojo pokojnino? Naj mi vsaj omogočijo, da živim spet kot človek. Človek s pravicami.” (Ana, v Uršula Lipovec Čebtron in Zorn, 2011, str. 47).

1.2 Komentar ob 30. obletnici osamosvojitve Slovenije

Ob 30. obletnici osamosvojitve Slovenije je Radio televizija Slovenija v sklopu projekta “Slovenija – 30” pripravila pet daljših pogovorov z osamosvojitelji. Avgusta 2020 so predvajali pogovore z Milanom Kučanom, Lojzetom Peterletom, Dimitrijem Ruplom,

Igorjem Bavčarjem in Janezom Janšo. Pogovore sta vodili Rosvita Pesek (2020) in Mojca Šetinc Pašek (2020). V nadaljevanju predstavim odgovore Igorja Bavčarja in Lojzeta Peterleta, ki sta bila tekom pogovora soočena tudi s tematiko izbrisa.

Igor Bavčar je bil kot prvi slovenski minister za notranje zadeve neposredno odgovoren za izbris. V intervjuju je poudaril, da je vlada podprla amandma Metke Mencin, ki bi izbris preprečil, vendar ga parlament takrat ni izglasoval. Utemeljuje, da je tako on kot ministrstvo posledično zagovarjalo stališče spoštovanja zakona. Dejal je, da obžaluje situacijo do katere je prišlo, a hkrati meni, da nihče ni bil diskriminiran in zavržen, ter da si je kdorkoli lahko uredil državljanstvo, če je to želel: *“Obžalujem, čeprav je zakon omogočal vsem, kdor koli je želel, da si uredi državljanstvo.”* Mojca Šetinc Pašek, ki je vodila pogovor, ga je soočila z dejstvom, da mnogo ljudi ni vedelo za to in so se zato morali vrniti v nekdanje jugoslovanske republike, kjer je divjala vojna. Bavčar je to dejstvo potrdil, še vedno pa je zagovarjal stališče, da so ljudje imeli status tujca, in da nihče ni nikogar izganjal. Voditeljica je opozorila na to, da so se nekateri, zaradi preluknjanih dokumentov bili primorani vrniti v domovino in so nato umrli v vojni. Govornik je tudi to potrdil in nato dejal: *“Prav gotovo to ni nekaj, kar bi lahko zdaj branil glede na poznejše dogodke, ampak tako pač žal je.”* Zaključil je z izjavo, da je tudi sam, že pred razsodbo Evropskega sodišča zagovarjal ureditev po predlogu slovenskega ustavnega sodišča.

V pogovoru je Peterle poudaril, da vlada ni nasprotovala amandmaju Metke Mencin v povezavi z Zakonom o tujcih, da pa ga je skupščina sprejela v drugačnem besedilu. Trdil je tudi, da vlada nikoli ni govorila o izbrisanih in da naj ne bi poznala tega termina oz. ga uporabljala. Zatrjeval je, da vlada nikoli ni sprejemala odločitev o premikanju kartotek: *“Vlada ni nikoli sprejemala odločitev o premikanju kakšnih kartotek, ampak je na administrativni ravni prišlo do interpretacije zakona, kakor je prišlo in kakor so potem te evidence urejali.”* Enako kot Bavčar, je tudi on poudaril, da so vsi imeli priložnost postati slovenski državljani in da so vsi vedeli, kako se morajo odločiti in kakšne bodo posledice, če se za državljanstvo ne odločijo. Je mnenja, da se o tem na vladi ni govorilo in da jo je v zvezi s temo izbrisa, neosnovano politično diskvalificirati.

V njihovih odzivih zaznavamo utemeljevanje diskurza, da so si izbrisani za izbris krivi sami. Na to kaže izjava, da je vsakdo imel možnost pridobiti državljanstvo, če je to želel,

da nihče ni bil zavržen ali diskriminiran in da so ljudje vedeli kakšne posledice jih čakajo, če si državljanstva ne uredijo. V nasprotju s tem je Bavčar potrdil, da veliko ljudi ni bilo seznanjenih z dejstvom, da si morajo ustrezno urediti status. V predhodnem poglavju je naštetih več primerov, ki nasprotujejo njunim trditvam – od diskriminacije pri postopku pridobivanja državljanstva, odsotnosti informiranja, zavračanja vlog, zavajanja itn. Nihče od njiju ne želi prevzeti odgovornosti, precej jasno jo prelagata na druge. Bavčar prelaga odgovornost na parlament, ki je zavrnil predlog amandmaja Metke Mencin in se sklicuje na to, da je bil parlament zavezan k temu, da spoštuje veljavni zakon. Peterle odgovornost prelaga na “administrativno raven” t.j. na uradnike, češ da so oni “po svoje” razumeli zakone, ter po lastni volji izbrisali osebe iz stalnega registra prebivalcev.

Glede na tovrstne javne izjave političnih oseb lahko predvidevam, da se družbeni diskurz glede izbranih tudi v letu 2021 ni bistveno spremenil. Še vedno prevladujejo zmotna prepričanja, ki ostajajo problematična in krivična do ljudi, ki so z izbrisom izgubili vse pravice.

1.3 Kršenje človekovih pravic

Človekovim pravicam pripisujemo naslednje lastnosti: temeljnost, vezanost na človeka, splošnost, moralnost, absolutnost, politično naravnost in pravnost. To pomeni, da so človekove pravice temelj vseh pravic, da pripadajo vsem ljudem, da človeku pripadajo že po naravi (z rojstvom), da imajo vseobsežno eksistenco – vendar niso absolutne, omejene so namreč s pravicami drugih posameznikov. Človekove pravice izhajajo iz področja moralnosti, vsaka človekova pravica pa se uresničuje v okviru politično konstruirane družbe. Za učinkovito zagotavljanje človekovih pravic za vse morajo biti vse pravice pravno določene in zavarovane (Cerar, 2002, str. 20-21). Osnovne človekove pravice so del mednarodnega prava, zato so obvezujoče za vse države – ne glede na to, ali jih priznavajo ali ne (Dedić, 2003, str. 10).

Načela človekovih pravic so bila pri izbranih grobo kršena. Kot je razvidno iz prejšnjega poglavja sta to potrdila tudi Ustavno sodišče Republike Slovenije in Evropsko sodišče za človekove pravice, ki sta izbris opredelila kot protiustavno dejanje in kršenje človekovih pravic. Izbrisani so izgubili status stalnih prebivalcev, posledično so jim bile odvzete nekatere temeljne pravice. Zgodbe izbranih tako pričajo o kršitvah državljanskih, političnih, ekonomskih in socialnih pravic (Kogovšek, 2010). Posledice odvzema teh

pravic niso vidne samo pri izbrisanih posameznikih ampak zadevajo širšo skupnost, predvsem pa odnose v družinah izbrisanih.

Neža Kogovšek (2010) skozi analizo zgodb izbrisanih utemelji katere državljsanske, politične, ekonomske in socialne pravice so jim bile tem osebam kršene: pravica do življenja, prepoved suženjstva, prepoved mučenja, pravica zapustiti državo, pravica do svobode in varnosti ter pravica do svobode gibanja, prepoved izгона, pravica iskati pribežališče pred preganjanjem, pravica do državljanstva, pravica do sodelovanja pri javnih zadevah, pravica do poroke in pravica ustanoviti družino, pravica do spoštovanja zasebnega in družinskega življenja, lastninska pravica oziroma pravica do premoženja, pravica do svobode mišljenja, izražanja in prepričanja, pravica do izobraževanja, pravica do dela, pravica do socialne varnosti, pravica do osnovne oskrbe in varstva pred revščino, pravica do zdravstvenega varstva, pravica do nastanitve, pravica do poštenega sojenja, pravica do učinkovitega pravnega sredstva, prepoved sovražnega govora in prepoved diskriminacije.

Poleg naštetega imajo otroci s Konvencijo o otrokovih pravicah zagotovljene še dodatne pravice, ki so bile v primeru izbrisa kršene: pravica biti vpisan v rojstno matično knjigo, pravica pridobiti državljanstvo in posledično pravica otroka do lastne identitete, pravica do obiskovanja osnovne šole, pravica, da niso ločeni od svojih staršev in posledično tudi pravica otroka do vzdrževanja stikov s starši in pravica vstopa in izstopa iz države v ta namen (Kogovšek, 2010, str. 86-133).

1.4 Posledice izbrisa

Zgodbe izbrisanih vedno znova pričajo o grobem kršenju človekovega dostojanstva (Lipovec Čebren in Zorn, 2011), ki je ena od ustavnih pravic in se pogosto prepleta z načelom pravne in socialne države. Posledice izbrisa so vidne na več področjih človekovega življenja in niso bile opazne samo v času izbrisa, ampak se kažejo tudi danes. V nadaljevanju s primeri nanizam nekatere izmed posledic v povezavi s prej naštetimi kršenimi državljsanskimi, političnimi, ekonomskimi in socialnimi pravicami.

Izbrisani se niso mogli zaposliti ali pa so zaposlitev zaradi izbrisa izgubili, kar je povzročilo mnogo materialne škode (npr. prekinitev delovne dobe, rednega dohodka, pravice do zaslužene pokojnine, plačevanje odvetnikov, upravnih taks itn.). Kršena jim

je bila pravica do izbire kraja bivanja, ker so bili prisiljeni pridobiti naslov stalnega bivanja v tujini. Niso mogli odkupiti stanovanja, kupiti ali prodati nepremičnine, ustanoviti podjetja, odpreti bančnega računa, skleniti naročniškega razmerja za mobilni telefon, registrirati avtomobila itn. Onemogočena jim je bila tudi legalna vožnja z avtomobilom, ker so morali tuja vozniška dovoljenja zamenjati za slovenska v določenem roku, o katerem pa nihče ni bil obveščen (Dedić, Jalušič in Zorn, 2003, str. 134-135).

Izključeni so bili iz politične participacije, v javnosti jih nihče ni želel slišati. Kršena je bila njihova pravica do pravnega in sodnega varstva, onemogočeno jim je bilo gibanje preko državnih meja. Poleg tega niso mogli kandidirati za prejem socialne pomoči. Vsakodnevno so bili izpostavljeni stigmatizaciji in diskriminaciji s strani policije, uradnikov in drugih oseb. Izpostavljeni so bili samovoljnosti policije, ki ni pravno odgovarjala za svoja dejanja. Na uradih so jih tam zaposleni poniževali, jim zamolčali pomembne informacije in zavlačevali s postopki legalizacije bivanja. Blateni in nadlegovani so bili tudi s strani mimoidočih, sosedov in nekaterih politikov, ki so javno oz. medijsko izvajali sovražni govor (Dedić, Jalušič in Zorn, 2003, str. 134-135).

Izbris je vplival tudi na razdruževanje družinskih skupnosti (npr. izgon iz države, administrativni izbris človeka kot družinskega člana na uradnih zaznamkih o gospodinjstvih skupnostih). S tem je bila otrokom kršena pravica do življenja z njihovimi starši. Nekaterih očetov niso hoteli vpisati v rojstne liste otrok z argumentom, da so tujci. S tem je bil kršena pravica do formalnega združevanja družine oz. formalnega priznavanja očetovstva (Dedić, Jalušič in Zorn, 2003, str. 134-135).

1.4.1 Zdravstvene posledice

Poleg že naštetega je izbris več osebam prizadejal tudi zdravstvene težave. Uršula Lipovec Čebren (2007, 2010) je opravila analizo razširjenosti bolezni med izbrisanimi. Pravi, da je rdeča nit vseh pripovedi soodvisnost izbrisa in bolezni. Izbrisani zaradi izgube pravnega statusa niso mogli skleniti zdravstvenega zavarovanja in posledično je bil zanje otežen dostop do institucij uradne medicine. Ker niso imeli prostega dostopa do zdravniške pomoči, niso mogli dobiti uradnih zdravstvenih diagnoz in so se večinoma opirali na samodiagnozo in samozdravljenje. Izbrisani so pogosto izpostavili, da je izbris vplival tudi na zdravje njihovih najbližjih (Lipovec Čebren, 2010, str. 152). Za primer navajam citat moškega s psevdonimom AB (52 let), ki je bil edini izbrisan v družini:

“Mah, ženi je bilo najslabše. Imela je strašne težave z želodcem. [...] Bila je pod stresom in dobila je rano na želodcu. Tako da ko je domov hodila iz službe, se je včasih morala usesti, enkrat se je celo zgrudila in v spremstvu neke stare babice prišla domov. Potem je tako zbolela, da je dobila raka na materničnem vratu. To je bil najmočnejši razlog, da smo se zavedali, da moramo živeti zdravo, poglobljeno s sabo. Izbris je bil dejstvo in hudo je vplival čisto na vse nas” (Lipovec Čebren, 2010, str. 152).

Podatek, da največ ubesedenih zdravstvenih posledic spada pod kategorijo¹³ “duševne težave” ni presenetljiv. Večina ljudi je doživljala občutke obupa in nemoči. 23 od 59 oseb, ki so bile vključene v analizo poročja o duševnih težavah, ki jih je avtorica razvrstila v tri sklope: kronična tesnoba, kronična depresivnost in druge duševne težave (konstantna živčnost, nervoza, jok, poskusi samomora, hospitalizacija, paranoidne motnje, epizode agresije s pretepi) (Lipovec Čebren, 2010, str. 159).

1.4.2 Posledice za otroke in njihove družine

Posledice izbrisa enega družinskega člana posredno vplivajo na celotno družino, zato je težko jasno razmejiti kakšne so posledice izbrisa za posameznika in kakšne za celotno družino. Ločitev enega člana družine, izguba zdravstvenega varstva, finančnih prihodkov, diskriminacija in porinjenost na rob družbe sta vsekakor vplivala tudi na preostale člane družine. V sledečem poglavju oz. podpoglavjih bom poskusila orisati posledice izbrisa na družino, tako da bom združila rezultate raziskav o izbrisu in jih povezala ali dopolnila z nekaterimi temeljnimi psihološkimi teorijami o delovanju in potrebah človeka ter družine.

“Posledice izbrisa so čutili vsi družinski člani, ne glede na to ali je bil izbrisan samo eden od staršev, eden ali več otrok ali pa različne kombinacije staršev in otrok” (Kogovšek, 2010, str. 99).

Neža Kogovšek piše o posledicah izbrisa na družino, ki so se kazale v različnih oblikah - napetost v medsebojnih odnosih oz. poslabšanje odnosov med družinskimi člani, ločitve, odtujitve družinskih članov itn. (Kogovšek, 2010). Ena izmed teh je tudi razdruževanje družin, nekateri izbrisani so bili prisilno odstranjeni iz države in ločeni od svoje družine,

---

¹³ Še nekatere druge kategorije: trajna poškodba ali okvara zaradi posledic nezgod, bolezni hrbtenice in udov, bolezni dihal, srca in ožilja, prebavil, odvisnost od alkohola itn.

katere člani so bili slovenski državljani. Otroci zaradi takšnih situacij enega izmed staršev niso mogli videti tudi po več let (Amnesty International, 2013).

“Izbris [...] je v določenih primerih povzročal poslabšanje družinskih odnosov, razbitje družin in pravno in dejansko nezmožnost družinskih članov, da bi živeli skupaj” (Kogovšek, 2010, str. 136).

1.4.3 Socialna izključenost in socialna stiska

Izbrisani so bili socialno izključeni iz dveh vidikov. Po eni strani zaradi ustvarjanja “Drugega”, kar je povzročilo socialno izključenost s strani družbe. Diskriminacija, ki jo je omogočal naraščajoč nacionalistični diskurz je namesto k integraciji prispevala k deintegraciji (Zorn, 2010, str. 26).

Po drugi strani pa so bili izključeni socialno, saj so bili prikrajšani pri izobraževanju, dostopu do trga dela in zdravstvenih institucij, socialnih transferjev itn. Jelka Zorn piše o tem, da sta izbris in posledično dejstvo, da so ljudje pravno gledano postali tujci, omogočila depersonalizacijo in dehumanizacijo ljudi in s tem povzročila izključenost in trpljenje (Zorn, 2003, str. 105). Veliko izbrisanih se je znašlo v izredno težkem finančnem položaju. Čeprav si otroci tega takrat niso mogli razložiti, so čutili spremembe v odnosu med staršema in videli, da si tudi materialno ne morejo več privoščiti enakih stvari kot včasih (Živanović, 2016, str. 43). Sledeče ponazarjam s citatom Izidorja iz knjige Brazgotine izbrisa:

“Potem pa s tem tudi mama ni dobila [državljanstva, op. avtorice], je nato tudi ona izgubila službo, se ni mogla na zavodu prijavit, pa so takoj nastopili problemi, kako sploh preživeti: dva majhna šoloobvezna otroka, nobenih prihodkov, najemnina za stanovanje, vse ostale položnice. Normalno potem ni mogla plačevati, ker ni bilo denarja in so se položnice nabirale, nabirale in smo se morali znajti na vse načine. Eden je bil recimo ta, da smo več kot pol leta, če ne še več, živeli samo od kruha in mleka, ki so nam ga prinesli na dom” (Lipovec Čebren, 2010, str. 166).

1.4.4 Družinska dinamika

Eden izmed pionirjev družinske terapije, psihiater Murray Bowen, je pisal o tem, da lahko na družino gledamo kot na emocionalno enoto – sistem, v kateri ima vsak član svojo vlogo in nalogo (oz. več njih). Delovanje družinskih članov je medsebojno odvisno ravno

zaradi njihove povezanosti in reaktivnosti. Od članov sistema se pričakujejo določeni odzivi, ki so v skladu z njihovimi vlogami v tem sistemu. Sistem ima določene meje in znotraj teh se oblikujejo vzorci delovanja. Vzdrževanje funkcionalnih vzorcev vzdržuje stabilnost družinskega sistema, zato sprememba v delovanju enega člana vpliva tudi na delovanje drugega in ogrozi stabilnost sistema. V kolikor se člani ne uspejo prilagoditi, to vodi v disfunkcionalnost družinskega sistema (Bowen, 2004; Bowen in Kerr, 1988; Titelman (ur.), 2013).

Zaradi opisanih posledic izbrisa je prišlo do sprememb v družinski dinamiki. Ponekod je bil izbris razlog za prepire in alienacijo med družinskimi člani, v nekaterih primerih je prišlo do ločitve družine, obstajajo pa tudi družine, ki jih je izbris še bolj povezal (Živanović, 2016, str. 46). Jelka Zorn (2003) piše o razpadu formalne integritete družine in posledično o deintegraciji, ki je vplivala na življenje posameznikov in njihovih družin. Aleksandra v intervjuju pripoveduje o vedno bolj konfliktnih odnosih med njenima staršema, kar je vodilo v razpad zakona. Občutek ima, da ji je bila zaradi izbrisa odvzeta družina (Živanović, 2016, str. 47).

Psihiatra Theodore Lidz (1983) Robin Skynner (1989) govorita o zavezništvu med staršema, ki mora temeljiti na močni in enakopravni koaliciji. Zavezništvo med staršema vidita kot enega izmed temeljnih pogojev za razvoj otroka. Zavezništvo pomeni, da starša podpirata drug drugega v svojih vlogah in tako vzajemno povečujeta občutke varnosti in gotovosti (Čačinovič Vogrinčič, 2006, str. 78). V družinah, kjer je izbris povzročil razpad koalicije med staršema, je bil otrokom s tem odvzet eden izmed temeljnih pogojev za osebni razvoj. Razpad zavezništva med staršema otroka prisili v prevzem vloge razbremenjevalca konfliktov, kar pomeni, da ima na voljo štiri možne strategije: izbira med enim in drugim staršem (in posledično čuti slabo vest), skrbi za spravo med staršema, se enkrat postavi na stran enega in drugič na stran drugega starša ali pa postane "grešni kozel", ki je v družini kriv za vse in nosi vso odgovornost (Richter, 1971).

1.4.5 Medgeneracijski prenos izbrisa

Iz predhodnih poglavij je razvidno, da sta posledici izbrisa kontinuirano doživljanje stresa in izpostavljenost ogrožujočim okoliščinam na več ravneh. To vidim kot ponavljajočo se, dolgo travmatizacijo, zato menim, da posledice izbrisa povzročajo psihološko travmo.

V literaturi lahko zasledimo več različnih definicij travme (glej Bass in Davis, 1998; Carnes, 1997; Herman, 1994; Levine, 2010; Mikuš Kos in Slodnjak, 2000; Rozman, 2015; Van der Kolk, 2015). Večini je skupen pogled na travmo kot na dogodek ali niz dogodkov, ki ogrozijo občutek lastne varnosti, zaupanja in predvidljivosti. Gre za izjemno hudo notranjo stisko zaradi občutka nemoči v dani situaciji (Herman, 1994, str. 33). Starejše definicije se osredotočajo predvsem na dogodek, ki je travmo povzročil, medtem ko novejše definicije v ospredje postavljajo povzročeno psihološko škodo (Starman, 2006, str. 134). Iz tega vidika je travma legitimna posledica sistematičnega in dolgotrajnega psihičnega in fizičnega nasilja, ki so ga doživljali izbrisani. Anica Mikuš Kos (2001) govori o prisotnosti konstantnih stresorjev, katerih posledica je t.i. kumulativna travma. Do take travme pride, ko je oseba dlje časa izpostavljena večim obremenilnim dogodkom in občutkom.

Posledice travme se kažejo na različnih področjih človekovega funkcioniranja. Zajemajo psihično, telesno, kognitivno, čustveno, vedenjsko in socialno področje. Konkretno se travme lahko odražajo v depresiji, čustvenem nihanju, povišani agresivnosti, sovražnosti do sebe in drugih, v občutkih nezaupanja, sramu ter nižji vsesplošni funkcionalnosti v družinski, poklicni in družbeni sferi (glej Collins in Collins, 2005; Dass-Brailsford, 2007; Deblinger in Runyon, 2005; Parry, 1990; Rosenbloom in Williams, 2010). Pri osebah z izkušnjo travme lahko zaznamo višjo stopnjo tveganja za razvoj težav v duševnem zdravju ter razvoju različnih odvisnosti (alkohol, droge, igre na srečo itn.) (glej Breslau in Schultz, 2003; Dube idr., 2006; Elhai, North in Frueh, 2005; Ouimette in Brown (ur.), 2003). Še dolgo po prenehanju travmatičnih dogodkov lahko pride do njihovega podoživljanja ob izpostavitvi določenim sprožilcem, ki osebo spominjo na te dogodke (Scaer, 2014). Pogost obrambni mehanizem postane izogibanje situacijam, ki so povezane s travmo, kar zajema tudi misli, občutke in pogovor v zvezi s tovrstnimi dogodki (Mikuš Kos, 2001; Van der Kolk, 2003). Glede na vse, ni presenetljivo, da večina izbrisanih o izbrisu ne želi govoriti.

Medgeneracijski prenos izbrisa ni mišljen kot pravno gledano dejanje (da je bil zaradi izbrisa starša uradno izbrisan tudi otrok) ampak govorim o tem, kako so se posledice izbrisa (socialna izključenost, diskriminacija in stigma) prenesle tudi na otroka in druge

člane družine. Izguba statusa je mnoge potisnila v položaj “ilegalnosti”¹⁴, izbrisani starši pa zato niso mogli v zadostni meri funkcionirati znotraj predvidenih družbenih vlog (Pistotnik, 2010, str. 60), kamor spada tudi vloga starša, ki so jo imeli v svoji družini. Lahko si predstavljamo, kako so se diskriminacija, stigmatizacija in slab finančni položaj staršev prenašali na otroke. Kljub temu, da so si nekateri izbrisani uspeli urediti status, so postali “legalni” samo v statusno pravnem smislu. Legalizacija izbrisanih oseb ni predstavljala izhoda iz marginalnosti in stigmatizacije s strani okolice – predsodki in stigmatizacija so se nadaljevali in še vedno trajajo. Razlog za to lahko najdemo v nerazumevanju zapletenosti izbriša in dejstvu, da ni prišlo do kolektivnega spoznanja in priznanja krivice (Živanović, 2016, str. 36). Ana Živanović je opravila intervju z Aleksandro¹⁵, ki pripoveduje o tem, kako so se predsodki do njenega očeta preslikali nanjo izključno zato, ker je bila njegova hči. Doživljala je verbalne napade s strani neznancev, ki so ji pravili, da je lena, nič boljša od očeta in da nikoli nič ne bo iz nje (ibid., str. 37). O skupinski stigmatizaciji na podlagi rase, narodnosti ali veroizpovedi, ki se lahko prenašajo iz roda v rod, je pisal že kanadski sociolog Erving Goffman (1986). O stigmatizaciji, ki jo nasledí človek, povezan s stigmatizirano osebo (kot posledica asociacije z njo) pa pišeta tudi Werner in Schulman (2015).

Nekateri otroci so doživljali diskriminacijo tudi v šolskem okolju. Otroci, ki so bili izbrisani, se uradno niso mogli vključiti v izobraževanje (ob tem jim je bila kršena pravica do izobraževanja). Pri tistih, katerih starši so bili izbrisani, pa je bila šola okolje, kjer so prvič zaznali, da so drugačni. Naleteli so na predsodke drugih otrok, učiteljev ali staršev, zato ker je bil njihov starš izbrisan ali pa zato, ker so spadali v kategorijo “Drugih”, “Neslovencev”. To je lahko vplivalo na krizo identitete, pomanjkanje motivacije za učenje in slabši učni uspeh, izostanke od pouka (poskus samoizoliranja pred potencialno diskriminacijo) itn. (Živanović, 2016, str. 38-42).

1.5 Identiteta

Identiteta je kompleksen pojem in sestavni del človeka. Poznamo več vrst identitet – osebna, skupinska, poklicna, spolna, etnična, nacionalna, socialna itn. V nadaljevanju

---

¹⁴ Npr. delo na črno zaradi onemogočenega prostega dostopa do trga dela.

¹⁵ Hči Aleksandra Todorovića, ki je bil ustanovitelj in predsednik Društva izbrisanih in Civilne iniciative izbrisanih aktivistov.

bom opisala identitete, ki so bistvenega pomena v povezavi z mojo magistrsko nalogo. To so osebna, socialna in etnična oz. nacionalna identiteta¹⁶.

Psihologija opredeljuje pojem osebne identitete kot posameznikovo zavedanje samega sebe, t.j. skupek psiholoških, fizičnih in medosebnih značilnosti, edinstvenih le tej osebi. Temu doda še dimenzijo pripadnosti in družbenih vlog, ki jih ima posameznik. Identiteti pritiče občutek kontinuitete – kljub fizičnim ali drugim spremembam sem v svojem bistvu ista oseba, kot sem bila včeraj ali eno leto nazaj. Ta občutek izhaja iz lastnih spominov, vrednot, ciljev, pričakovanj, prepričanj, videnja sebe (APA, 2020). Pri tej vrsti identitete govorimo o posamezniku kot individuumu, ki je unikatni in neponovljiv.

V prvih letih življenja ustvarimo temelje osebne identitete. Nadalje je naša identiteta izpostavljena kulturnim oziroma družbenim procesom, ki jo lahko ohranjajo ali pa spreminjajo. Proces spreminjanja identitete se imenuje resocializacija, lahko ga doživimo delno ali popolno. Pojavlja se v vsakdanjem življenju, v ospredje pride pri ekstremnih primerih zamenjave življenjskega prostora (npr. zapor, vojska, izselitev). Popolnejše oblike resocializacij zajemajo preoblikovanje temeljne identitete, ki jo človek ustvari v primarni socializaciji. Ena izmed teh je proces akulturacije, ki je še posebej pogost pri migracijah. O akulturaciji govorimo, ko pride do spreminjanja identitete zaradi stika dveh različnih kultur (npr. selitev iz ene države v drugo). Akulturacija zajema več vidikov – individualnega, skupnostnega in generacijskega, zato je širša od resocializacije (ta se nanaša izključno na individualne spremembe) (Lukšič-Hacin¹⁷, 1999, str. 275-276).

Erik Erikson (1968), je s teorijo psihosocialnega razvoja utemeljil 8 razvojnih stopenj ali identitetnih kriz, ki zajemajo čas od rojstva do smrti. Identiteta zanj ni nekaj statičnega, njena konstanta je sprememba, razvoj. Vsaka stopnja ima v ospredju določeno krizo, ki od človeka zahteva reorganiziranje njegovega odnosa do sebe in sveta. Neuspešna razrešitev posamezne stopnje ima lahko za posameznika doživljenjske posledice na socialnem in emocionalnem področju. V nadaljevanju bom opisala četrto in peto stopnjo, ker najbolj sovpadata s starostjo interjuvancev, ko so bile posledice izbrisa v polnem razmahu. Prva stopnja poteka med petim in dvanajstim letom, druga pa med trinajstim in

---

¹⁶ V nalogi uporabljam obe poimenovanji kot enakovredni in izmenljivi.

¹⁷ Marina Lukšič-Hacin je raziskovala kaj se je zgodilo s Slovenci, ki so se v šestdesetih letih prejšnjega stoletja odpravili na Švedsko in tam tudi ostali.

devetnajstim letom starosti. Pri četrti stopnji se pojavi konflikt med marljivostjo in občutkom manjvrednosti. V ospredje stopi vprašanje "kako sem lahko dober ali slab?". Uspešna razrešitev te stopnje je razvoj občutka lastne kompetentnosti, neuspešna pa prispeva k občutku neuspeha in manjvrednosti (Collins (ur.), 1984), pri tem je pomemben faktor šola. S petim letom namreč vstopimo v proces šolanja, ki drastično poveča naš socialni svet. Spoznamo nove vrstnike in razvijamo prijateljske odnose. Pomembno vlogo prevzame socialna interakcija, preko katere razvijamo občutek ponosa v povezavi z lastnimi dosežki in sposobnostmi (Markus in Nurius, 1984). Skozi interakcijo s sovrstniki odkrivamo v čem smo boljši ali slabši od ostalih. Naš trud, znanje in veščine postanejo tudi predmet ocenjevanja s strani učiteljic. Skozi oboje razvijamo občutek kompetentnosti, ki prispeva k samozavesti ter razumevanju podobe o samem sebi. Podobo prenesemo v naslednje obdobje, ki zajema krizo identitete ali krizo adolescence. V središču se pojavi vprašanje "kdo sem jaz?". V obdobju najstništva smo pogosto zbegani ali negotovi o samem sebi, sprašujemo se, kje je naše mesto v družbi. Eksperimentiramo z različnimi vlogami, aktivnostmi in načini obnašanja, kar je pomembno za oblikovanje močne osebne identitete. Pri tem igrajo pomembno vlogo prijatelji, družina, sošolci, socialne skupine, socialni trendi in popularna kultura. Uspešna razrešitev te krize, poleg občutka o samemu sebi, prispeva tudi k razvoju občutka zvestobe, ki nam pomaga pri ustvarjanju pristnih medčloveških odnosov (Arnold, 2017). Neuspešna razrešitev se lahko kaže v pomanjkanju samozavesti, šibkem občutku "jaza", težavah pri odnosu z drugimi – predvsem v predanosti in zavezanosti ter slabšem duševnem zdravju (Rageliene, 2016).

Socialni antropolog Stane Južnič (1993) loči dve vrsti identitete: osebno (sestavljena iz avtoidentifikacije in identifikacije, ki jo posamezniku določi družba) ter skupinsko (je heterogena, pripadamo lahko večim skupinam). Predpogoj za obstoj identitet vidi v telesni identiteti, govori o poistovetenju z lastnim telesom. S telesom se človek predstavlja drugim. Hkrati pa na podlagi telesnih značilnosti velikokrat pripišemo identiteto drugim (ibid., str. 20-21). Tudi Marina Lukšič-Hacin (1999, str. 276) predstavi identiteto iz dveh vidikov. Piše o individualni (o kateri sem pisala do sedaj) in skupinski ravni. Skupinsko raven povezuje s temeljno človeško potrebo po pripadnosti določeni skupini. O tej temeljni človeški potrebi je pisal že Abraham Maslow (1943) v psihološki teoriji človeške motivacije. Potrebe je razdelil na nižjo (osnovno) in višjo raven. Razvrstil

jih je v hierarhijo, glede na njihovo pomembnost: fiziološke potrebe, potreba po varnosti, potreba po pripadanju in ljubezni, potreba po ugledu in spoštovanju ter samorealizacija. Trdil je, da ne moremo zadovoljiti potreb na višji ravni, dokler ne zadovoljimo nižjih (osnovnih) potreb. Njegova teorija še vedno služi kot osnova za razumevanje človekovih potreb, čeprav so jo kasnejše ugotovitve nekoliko spremenile oziroma dopolnile. Izpolnjene osnovne potrebe niso več videne kot predpogoj za uresničevanje višjih potreb (Wahba in Bridwell, 1976). Potrebo po ljubezni in pripadnosti najdemo tudi v Glasserjevi teoriji potreb (glej Glasser, 1998), Frommovi socialni teoriji osebnosti (glej Fromm, 1941; 1947) in v Teoriji samodoločenosti (glavni predstavniki so Edward Deci, Richard Ryan, B.F. Skinner). Potreba po pripadnosti in s tem občutku povezanosti je naravna potreba človeka in je neodvisna od kulture, kraja ali časa. Teorija samodoločenosti poudari tudi pomembnost socialnega okolja pri izpolnjevanju te potrebe. Socialno okolje nam lahko pri tem pomaga ali pa nas ovira (Deci in Ryan (ur.), 2002; 2008).

Utemeljitelj teorije socialne identitete Henri Tajfel (1974) je pisal o socialni identiteti kot občutku o tem kdo si na podlagi tega kateri skupini pripadaš. Z Johnom Turnerjem sta pisala o tem, da ljudje nimamo izključno osebne identitete. V ospredje sta postavila človekovo umeščenost v različne socialne skupine, s katerimi se istovetimo. Razlikovala sta medosebno in medskupinsko vedenje. Pri prvem gre za interakcije med posamezniki kot specifičnimi individuumi, pri drugem pa interakcije potekajo glede na članstvo v določenih skupinah. V bistvu teorije socialne identitete je predpostavka, da je socialna identiteta tista, ki nam omogoča članstvo v določeni skupini oz. skupinah (Vec, 2007, 76-77). Socialna identiteta posledično daje občutek pripadnosti socialnemu svetu. Pripadnost služi kot vir ponosa in samozavesti. Utemeljila sta tri procese, skozi katere ločujemo med "nami" ("in-group") in "njimi" ("out-group"). Ti procesi so socialna kategorizacija, identifikacija in primerjava (Tajfel in Turner, 1979). Kognitivno gledano, človek poskuša obilico dražljajev poenostaviti in kategorizirati v določene skupine, kategorije. S tem vzpostavi navidezen red, ki mu omogoča nadaljnje uspešno komuniciranje (Tajfel, 1982).

1.5.1 Etnična identiteta

Špela Razpotnik (2004, str. 123) piše o razlikovanju kot pogoju za (etnično) identiteto. Z lastno skupino nas povezuje "mi-občutek". Zaradi tega občutka obravnavamo člane lastne skupine za enakovredne, člane drugih skupin pa za manjvredne ali večvredne

(primerjamo se lahko navzgor in navzdol) (ibid.). Za primerjanje uporabljamo dimenzije socialnih kategorizacij, ki so sestavljene iz stereotipnih in konsenzualnih konstruktov (Skevington in Baker, v Razpotnik, 2004, str.123). Peter Berger in Thomas Luckmann (1988, str. 160) pravita, da je identiteta “element subjektivne realnosti”. Odraža odnos, ki ga ima posameznik do sebe in do skupine, kateri pripada. Odnos do sebe izoblikujemo ravno preko interakcij z drugimi – v interakciji z okoljem v katerem živimo. To zajema tudi kulturne in družbene procese (Lukšič-Hacin, 1999, str. 276).

Že v obdobju odraščanja pričnemo s kompleksnimi interakcijami ločevanja od in identifikacije z, česar se interaktivno učimo v odnosu s pomembnimi drugimi. V tem obdobju prejmemo tudi informacije o etnični klasifikaciji (Razpotnik, 2004, str. 127-128). Na tem mestu želim opozoriti na razliko med državljanstvom in etnično oz. nacionalno identiteto. Čeprav ima oseba državljanstvo določene države, to še ne pomeni, da se počuti tudi etnično oz. nacionalno pripadna tej državi (npr. imam slovensko državljanstvo, po nacionalnosti pa se opredeljujem za hrvatico). Asja Nina Kovačev (1997, str. 49) pravi, da nacionalno identiteto sestavlja več identitet, gre za kompleksno obliko kolektivne identitete, posledično jo je težko opredeliti. Povezana je z nacionalno zavestjo, nacionalnim karakterjem in nacionalnim stereotipom (ibid.).

Za Špelo Razpotnik (2004, str. 128) je etnična identiteta dinamični konstrukt. V podporo temu navede antropologa Fredrika Bartha (1998), ki pravi da je etnična identiteta najbolj odvisna od socialne kategorizacije kulturnih razlik. Dopolni ga s teorijo Boruta Brumna (1999), ki ugotavlja da etnično identiteto definirajo socialne etnične meje. Etnična identiteta je torej odvisna od konteksta in je konstruirana. Njene meje se premikajo glede na definicije drugih skupin in posledično celotnega socialnega sistema (Razpotnik, 2004, str. 128).

Stane Južnič (1993, str. 265) obravnava etnično in nacionalno identiteto kot izraziti skupinski identiteti. Tudi on je mnenja, da sta eni izmed najbolj kompleksnih identitet. Poudari, da načeloma obstaja razlika med eno in drugo, vendar je to izjemno težko določiti. Etnično identiteto pridobimo v že ustaljeni skupnosti – dodeljena je z rojstvom. V antropologiji se pojem etničnosti veže s štirimi kontinuitetami: bivalna ali teritorialna, biološko-genetična (resnično ali zgolj namišljeno skupno poreklo), jezikovna (v smislu komunikacijske skupnosti) in politična. Etničnosti se v stiku druga z drugo praviloma

vedejo etnocentristično. Lahko se bolj ali manj tolerirajo, bolj pogosto pa so v konfliktu. Stane Južnič pravi, da je v taki situaciji za posameznika skoraj nemogoče, da bi bil etnično "razdeljen" (da bi imel dvojno identiteto). Govori o možnostih etnične konverzacije na različnih ravneh etnične komponiranosti, npr. jezik, religija, pravni sistem moderne države itn. Etničnost pa lahko spreminjajo tudi druge okoliščine. Razlog za začetek spreminjanja etnične identitete se lahko nahaja tudi v spreminjanju političnih ali državnih meja. Indici etnične identitete niso stalni ampak kontekstualni. Vezani so na okolje in okoliščine. Dober primer za to je izoblikovanje etnij oz. etničnosti na Balkanu. Le-te so nastajale in izginjale večinoma pod vplivom zunanjih delitvenih dejavnikov. V procesu utrditve določene etnije so najbolj problematične etnične meje. Etnična distanca je tista, ki te meje utrjuje in hkrati povzroča nastanek in vzdrževanje etnocentrizma. Pri egocentrizmu govorimo o skrajni individualizaciji in samoljubnosti. Ta stališča sedaj prenesimo v polje etničnosti, pri čemur je distanca do drugih etnij lahko tudi ekstremna. Posledično so druge etnije videne kot inferiorne. Etničnost ima v določenih situacijah temelje v nasprotju in zoperstavljanju. To je vir etnonacionalizmov, ki pogosto prevzamejo skrajne oblike (npr. etnično čiščenje). Vsa skrajna nacionalna gibanja so želela zatreti etnično drugačnost in so stremela k etnično "čistemu" ozemlju. Največja želja po tem je bila ravno na območjih, kjer so nastajale državne tvorbe z veliko etnične raznovrstnosti. Tukaj se lahko ponovno navežemo na balkansko situacijo, vse od razpada turškega cesarstva in naprej. Etnično čiščenje se je kazalo kot povsem logična pot za odstranjevanje zgodovinskih posledic migracij in etničnih mešanj, s tem naj bi se zagotovila enotna etničnost. Občutki etnične pripadnosti se torej krepijo v konfliktu, še posebej ob poskusu definiranja (ozemeljskih) meja (ibid., str. 268-275).

V današnjem času smo priča vedno bolj pogostim migracijam, ki spreminjajo kulturno sestavo različnih narodov. Lahko bi rekla, da živimo v času navideznega multikulturalizma. Multikulturalizem (glej Song, 2020) ni samo oznaka za etnično ali kulturno heterogenost družbe (na določenem ozemlju), zajema tudi dimenzijo države in politike, ki bi morala vsem zagotoviti enake pravice (Clayton, 2020). Nacionalno identiteto "ogrožajo" zahteve manjših kulturnih skupin (Smith, 2005, str. 158). Vsaka generacija na novo interpretira in preoblikuje kolektivno nacionalno identiteto. Še posebej v zahodnih državah kolektivne nacionalne identitete postajajo vedno bolj

fragmentirane. Zato smo priča nastanku “hibridiziranih” oz. “hibridnih” nacionalnih identitet (ibid., str. 158-161).

2 Formulacija problema

Dogodek izbrisa je prizadel izbrisane posameznike in posledično tudi njihove družine. Večina raziskav je opredelila kako in zakaj je do izbrisa prišlo in skozi analizo zgodb izbrisanih posameznikov prikazala, kakšne posledice je zanje imel izbris. V središču raziskovanja so bili izbrisani posameznik, skozi njihove zgodbe pa so pronicirali še drobci informacij o tem, kako je izbris vplival tudi na njihove družinske člane. Kako je izbris starša vplival na otroka je za enkrat še neraziskano, vendar pomembno področje. Na to temo mi je znano samo eno magistrsko delo – Ana Živanović: Izbrisano otroštvo: kršenje pravic izbrisanim mladoletnikom (Živanović, 2016).

Pobuda za raziskavo izhaja (tudi) iz lastnih izkušenj, ker sem sama otrok izbrisane. Zaradi izbrisa smo se kot družina in posamezniki spopadali z več težkimi izzivi (ekonomska prikrajšanost, socialna izključenost, diskriminacija, stigmatizacija, težave z duševnim zdravjem), kar je bistveno vplivalo na moj osebni razvoj in moje medosebne odnose (tako znotraj, kot izven družine).

Ker je od izbrisa minilo že skoraj 30 let, s(m)o otroci izbrisanih sedaj odrasli posamezniki, ki zmoremo ubesediti svojo izkušnjo z izbrisom. Ker je izbris na vsakega posameznika vplival drugače, me zanimajo zgodbe otrok izbrisanih in ne iskanje določenih zakonitosti, ki bi veljale za vse ljudi enako. Zanima me zgodba otroka izbrisane, kako je opomenjal¹⁸ izbris in na kakšen način se izbris kaže v njegovi ali njeni naraciji.

S kombinacijo različnih tehnik narativne analize sem intervjuje poskušala pretvoriti v zgodbe. Rezultati so pomemben prispevek k odpiranju polja razumevanja medgeneracijskih posledic birokratskega genocida. Namenjeni so izbrisanim, še bolj pa njihovim otrokom. So sporočilo, da niso sami in spodbuda za delitev njihove plati zgodbe o izbrisu. Uporabni so tudi za večje razumevanje pri delu z izbrisanimi in njihovimi otroki.

---

¹⁸ Opomeniti – dati pomen, smisel (Slovenski slovar knjižnega jezika, b.d.).

3 Metodologija

3.1 Vrsta raziskave, model raziskave in spremenljivke

Raziskava je kvalitativna, ker je osnovno izkustveno gradivo sestavljeno iz besednih opisov. Raziskava je tudi eksplorativna oz. poizvedovalna, ker je uvod v spoznavanje še neraziskanega področja o otrocih izbrisanih. Raziskava pa je tudi narativna, ker ta pristop omogoča poglobljen uvid v razumevanje posameznikovega doživljanja, umeščenega tudi v širši kulturni kontekst.

Socialne delavke se pri delu srečujemo z nešteto različnimi življenjskimi zgodbami. Po narativni teoriji je pripovedovanje zgodb ena izmed bistvenih dimenzij človeškosti (Urek, 2001, str. 121). Naracija nam omogoči, da povemo kdo smo. Skozi pripoved konstruiramo definicije situacij v katerih smo se znašli v vsakdanjih interakcijah (Riessman, 1993, str. 114). S pripovedovanjem osmišljamo sebe in svet, določamo protagoniste, zaplete, vrhove, razplete itn. Na ta način ustvarjamo navidezen red v sicer kaotičnem svetu. Funkcije oz. učinki pripovedovanja so različni. S pripovedjo lahko predstavimo samega sebe, oblikujemo identiteto, osmišljamo dogodke, zmanjšujemo napetost (kadar npr. doživimo nepričakovan dogodek), obvladujemo situacijo in rešujemo probleme ali pa celo uporabimo pripoved za dramatizacijo življenja (Urek, 2001). Sociologinja Catherine Riessman (1993) pravi, da so zgodbe kot "kulturna ovojnica" v katero izlijemo naše izkušnje in drugim sporočimo, kakšen pomen imajo za nas. Naracija človeku omogoči ustvarjanje časovnih (preteklost - sedanjost) in medosebnih povezav (jaz - družba). Zgodbe ne predstavljajo samo osebnega izkustva, nanje lahko gledamo tudi kot na učinke širših družbenih dogajanj (Denborough, 2008).

Narativna metoda omogoča, da preidem strogo in umetno razločevanje med mikro, mezo in makro nivojem, saj so v resničnem življenju omenjeni nivoji med seboj prepleteni in ne strogo ločeni. Zavedam se, da je to subjektiven pristop k raziskovanju (tudi zaradi lastne izkušnje), vendar se ob tem opiram na socialni konstrukcionizem in odstopam od temeljne objektivistične predpostavke prvega kibernetičnega reda, ki vztraja, da znanstvenik lahko neudeleženo in nepristransko raziskuje določen problem (Šugman Bohinc, 2010, str. 56). V socialnem delu sledimo postmoderni paradigmi, kar je eden izmed razlogov, zakaj zato sem izbrala narativno metodo. Narativna metoda je v skladu s kibernetiko tretjega reda, ki temelji na spoznanju, da so resničnosti družbeno

konstruirane (ne samo individualno in družinsko) s pomočjo jezika (jezik je resničnost in ne samo orodje za opisovanje resničnosti), da so organizirane in se ohranjajo z naracijami (ker ljudje organiziramo lastne izkušnje v obliki zgodb) in da ne obstajajo bistvene resnice, ki bi veljale za vse ljudi ali kulture (glej Anderson, 1995; Berger in Luckmann, 1991; Freedman in Combs, 1996; Hoffman, 1990). Skozi proces pripovedovanja posameznik definira sebe, ustvarja svojo identiteto (Riessman, 2005) in se umesti v širši družbeno-kulturni kontekst (glej tudi Bell, 2003; McCormack, 2000; Stapleton in Wilson, 2017). Skozi zgodbo posameznik opomeni lastne izkušnje – ustvari spomin, osmisli sedanost in si zamisli prihodnost. V narativni psihologiji (glej Sarbin (ur.), 1986) je naracija pot k razumevanju kognicije (glej Bruner, 1986; 2004).

Etičnost raziskave sem zagotovila s prostovoljno udeležbo, informiranim soglasjem ter zagotovitvijo anonimnosti in zaupnosti. To pomeni, da sem ob povabilu za sodelovanje pri izvedbi intervjujev vsakega posameznika seznanila s tem, kdo sem, s kakšnim namenom zbiram podatke, na kakšen način bodo obdelani in kje bodo rezultati objavljeni. Na kratko sem opisala tudi način zbiranja podatkov, da so se lahko udeleženi na podlagi lastne presoje odločili glede tveganj(a).

Sogovornika oz. sogovornico sem najprej seznanila z dejstvom, da gre za narativni intervju, ki ni klasičen intervju v smislu “vprašanje-odgovor”, ampak je poudarek na pripovedovanju, opisu zgodb in dogodkov ter osebnega načina doživljanja le-teh. Povedala sem tudi, da se zavedam, da sta spominjanje in deljenje takih izkušenj lahko boleča, in se mi zato zdi pomembno, da je sogovornik s tem seznanjen in na to tudi pripravljen. Hkrati sem poudarila, da lahko od intervjuja kadarkoli odstopi (ali naredi premor), če bi ob pripovedovanju začel (ali začela) doživljati kakršnokoli stisko. Dodatno sem razložila, da je njihovo ime v zapisih spremenjeno (razen, če bi posebej izrazili željo, da ne želijo ostati anonimni), prav tako sem spremenila tudi druge (vsebinsko nepomembne) informacije, ki bi lahko razkrile njihovo identiteto. Pred samo izvedbo intervjuja sem prosila za dovoljenje za snemanje pogovora in razložila, zakaj je posnetek pogovora nujen in bistven za nadaljnjo analizo. Zagotovila sem tudi izbris posnetka, takoj po transkripciji. Sogovornike sem seznanila z dejstvom, da ne bo vključen oz. objavljen celoten transkript, ampak le njegovi deli, ki bodo ključni za analizo. Vsakemu respondentu sem ponudila tudi možnost, da zapis pogovora prebere in me sam opozori na morebitne dileme v povezavi z zagotovitvijo anonimnosti.

3.2 Merski instrument in viri podatkov

Merski instrument je opomnik za narativni intervju. Opomnik nima strukture, gre le za niz primerov vprašanj, ki lahko pri sogovorniku spodbudijo pripovedovanje oz. razvoj zgodbe.

V intervju sem vstopila s (kratko) podelitvijo lastne izkušnje o izbrisu, ker sem bila mnenja, da bo to, kot skupna lastnost bistveno prispevalo k navezovanju stika in vzpostavitvi odnosa zaupanja (in posledično na večjo odprtost in pripravljenost na pripovedovanje zgodbe) med menoj kot raziskovalko in sogovornikom kot intervjuvancem.

Nadalje sem povabila sogovornika, naj z mano deli svojo zgodbo, s sledečimi primeri vprašanj: *Kako je bilo z izbrisom v tvoji družini? Česa se se najboljše spominjate iz tistega obdobja? Kaj se je spremenilo po izbrisu? Kako ste se soočali z izbrisom? Kaj vam je pomagalo preživeti izbris?*

Ob zaključku sogovornikovega pripovedovanja sem se vračala na posamezne poudarjene dogodke ali čustva s sledečimi primeri vprašanj: *Povedali ste [...] Mi lahko poveste še kaj več o tem dogodku? Kaj vam je to pomenilo? Kako je bilo, ko ste [...]*

Sogovornikom sem ponudila tudi možnost večkratnega srečanja in vprašala za dovoljenje po ponovnem kontaktiranju, če bi se mi ob izvedbi analize pojavila dodatna vprašanja.

3.3 Populacija in vzorčenje

Populacijo sestavljajo polnoletne osebe, ki v času izvajanja raziskave (julij 2020 – april 2021) živijo v Republiki Sloveniji in katerih starš (ali oba) je bil izbrisan. Uraden obseg populacije ni znan.

Vzorčenje je potekalo po metodi snežne kepe. Poudarek je bil na globini, in ne številu pridobljenih zgodb. Ker osebno ne poznam otrok izbrisanih prebivalcev, sem sprva poskusila stopiti v stik z izbrisanimi in jih nato prosila za kontakte njihovih otrok. Stopila sem v stik z Društvom izbrisanih (prejela sem pet kontaktov izbrisanih oseb – en uspešen), avtorico magistrske naloge *Izbrisano otroštvo* (nisem prejela odgovora) in njeno mentorico Uršulo Lipovec Čebren (nisem prejela dodatnih kontaktov). Za kontakte sem prosila tudi društvo Mesto žensk (prejela sem dva kontakta), s katerimi sem v letu 2019

sodelovala pri umetniškem projektu poljske umetnice Alicje Rogalske z naslovom "Nikogaršnje državljanke". V stik sem stopila tudi z asistentkama na Fakulteti za socialno delo za kateri sem preko predavanj vedela, da sta imeli stik z izbrisanimi (prejela sem tri kontakte oziroma usmeritve – dva uspešna). Veliko sem tudi spraševala ljudi, s katerimi sem bila v stiku v osebnem življenju – ali kdo pozna koga, ki je bil izbrisan oz. otroka, katerega starš je bil izbrisan. Na ta način sem izvedela za dve izbrisani osebi in enega otroka izbrisane osebe. Slednji je privolil v intervju, nato pa se je preselil v drugo državo. Ponudila sem možnost spletnega pogovora, ki pa jo je zavrnil.

Skupno sem poskusila priti v stik s petnajstimi osebami, od tega so se sprva štirje odzvali pozitivno. Ena od teh oseb je naknadno zavrnila sodelovanje. Pet oseb je sodelovanje zavrnilo takoj, preostalih šest oseb pa mi ni ni odgovorilo na klic ali elektronsko pošto. V vzorec so tako vključene tri osebe.

Razlogi za odklonitev sodelovanja so bili zgovorni sami po sebi. Izbrisana oseba ni želela vključevati ali izpostaviti otroka v zvezi s tematiko izbrisa. Najbolj pogost odgovor je bil, da bi želeli to pustiti za sabo. Najbolj pogost odgovor otrok je bil, da v resnici niti ne vedo kaj naj povedo (da so bili premladi, se ne spomnijo, niso razmišljali o temu) in zato raje ne bi sodelovali. Ta odgovor je pomemben, ker poudari subtilnost dejanja izbrisa. V času trajanja izbrisa se ljudje niti niso zares zavedali kaj se je zgodilo in kakšen vpliv ima izbris na njihovo življenje. Niso se še soočili s tem kaj pomeni izgubiti vse pravice in uradno ne obstajati. Mislili so, da so sami ali pa edini v takšni situaciji, vse dokler se ni začelo javno govoriti o izbrisu. Izbrisani in njihovi bližnji so posledice izbrisa ozavestili šele postopoma in za nazaj.

Posledice izbrisa so raznolike in se med posamezniki razlikujejo. Posploševanje rezultatov analize ni primerno zaradi individualnega doživljanja vsakega posameznika. Prav tako namen narativnih raziskav ni ugotavljanje točno in strogo določenih skupnih značilnosti, ki bi jih bilo možno posploševati na širšo populacijo.

3.4 Zbiranje podatkov

Prvi intervju je bil izveden dvakrat. Prvič 30.7.2020 in drugič 4.8.2020, z Ratkom. Prvi pogovor je potekal skoraj tri ure, drugi dve uri in pol. Dobila sem dovoljenje za snemanje. Ratka sem prvič kontaktirala 23.7.2020 preko Facebooka, opisala sem kdo sem, kaj

študiram, katero temo raziskujem za magistrsko nalogo ter kdo me je napolnil k njemu. Odziv je bil pozitiven, 27.7.2020 sva bila v stiku preko telefonskega klica in se dogovorila za intervju. Za kraj izvedbe sem ga spodbudila, da izbere prostor, ki mu najbolj ustreza. Srečala sva se v njegovi pisarni. Po koncu prvega pogovora sem ugotovila, da je prišlo do napake na snemalni napravi, zaradi česar je bila večina posnetka uničena. Posledično sem Ratka ponovno kontaktirala, se opravičila za nastalo situacijo in prosila za ponovitev intervjuja. Odgovor je bil pozitiven, pet dni kasneje sva intervju ponovila. Prvi intervju sem pričela tako, da sem na kratko podelila lastno izkušnjo z izbrisom. Ratko je bil zelo zgovoren, poln pripovedi in informacij. V obeh intervjujih je njegova pripoved (sama od sebe) potekala kronološko, z vmesnimi dodatnimi razlagami za lažjo kontekstualizacijo. Pustila sem, da je pripoved tekla svojo pot, ker nisem želela prekinjati pripovednega toka. Vprašanja sem zastavila na koncu, ko je dal znak za zaključek. S tem sem omogočila, da je povedal tisto, kar je bilo njemu pomembno. Presenetljivo je bila vsebinska in pripovedna¹⁹ razlika med prvim in drugim intervjujem minimalna. Poudarila bi, da je bil drugi intervju še nekoliko bolj strukturiran in malenkost manj čustveno obarvan, kot prvi.

Drugi intervju je bil izveden 11.8.2020 z Aleksandro. Skupno je intervju potekal dve uri in pol. Dobila sem dovoljenje za snemanje. Z njo sem prvič poskusila stopiti v stik julija 2020 preko Facebooka, a nisem dobila odgovora. Predstavila sem se na enak način kot pri Ratku. Ko sem imela intervju z njim je omenil, da jo pozna. Prosila sem ga, če bi jo lahko kontaktiral v mojem imenu in kmalu za tem mi je odgovorila. Tudi njo sem povabila, da si izbere kraj izvedbe, kjer se bo sama najbolje počutila. Sestali sva se pri njej doma, intervju je potekal v kuhinji, ob kavi. Vmes sva naredili krajši premor. Intervju sva pričeli tako, da sem z njo delila lastno izkušnjo. V povezavi s tem je imela nekaj vprašanj zame, nato je začela pripovedovati kako je bilo v njeni družini. Njena pripoved ni bila kronološko strukturirana. Nanizala je več manjših zgodb, ki so bile povezane z izbrisom in njenim doživljanjem le-tega. Tudi tukaj sem pustila pripovedi prosto pot. V primerjavi z Ratkom sem večkrat postavila vprašanja, ki so spodbudila nadaljnjo pripoved ob trenutkih daljše tišine. Prav tako sem večkrat delila tudi svojo izkušnjo, ker se je to izkazalo za dobro orodje za nadaljnje odpiranje pripovedi.

---

¹⁹ Nanaša se na način razvijanja pripovedi – časovno sosledje dogodkov, intonacija, čustvena obarvanost itn.

Tretji intervju je bil izveden 23.3.2021 z Luko²⁰. Intervju je potekal 45 minut, preko video klica. Na začetku sva imela nekaj tehničnih težav, nato sva povezavo uspešno vzpostavila. Z Luko sem prvič poskusila priti v stik v juliju 2020 preko elektronske pošte, vendar nisem dobila odgovora. V marcu 2021 mi je uspelo priti v stik preko telefonskega klica. Predstavila sem se na enak način kot pri Ratku in Aleksandri. Sam je predlagal izvedbo intervjuja preko video klica. Že ob prvem stiku je poudaril, da ne ve kakšne informacije bi mi lahko podal glede izbrisa, vseeno pa je bil pripravljen poskusiti. Tudi pri njem se je izkazalo, da je deljenje lastne izkušnje spodbudilo nadaljnjo pripoved, vseeno pa je bil intervju bolj uraden. Ves čas trajanja intervjuja sva se vikala. Kljub temu, da sta z Ratkom približno enake starosti se je med mano in Luko na odnosni ravni, čutila starostna razlika. Menim, da je k temu prispeval tudi sam način izvedbe, ker nisva mogla vzpostaviti pristnega človeškega stika, omejena je bila neverbalna komunikacija, odzivi so bili z zamikom, slaba resolucija itn. Tudi vsebinsko gledano je bil ta intervju popolno nasprotje prvima dvema. Bilo je manj pripovedovanja in več trenutkov tišine, posledično sem morala postaviti več vprašanj.

3.5 Obdelava in analiza podatkov

Obstaja skoraj neskončno raznolikih pristopov k narativni analizi (Garson, 2013, str. 12). Namen moje raziskave je bil ustvariti zgodbo o posamezniku skozi prizmo izbrisa. Posamezniki v intervjuju nanizajo dogodke in informacije, ki jih s pomočjo različnih tehnik narativne analize poskusim reinterpreterati v zgodbo. Univerzalnega postopka za to ne poznamo. Prav tako ne obstaja samo en način analize, ki bi veljal za najustreznejšega (Nasheeda, Abdullah, Krauss in Nobaya, 2019, str. 1-2). Za lažje razumevanje in večjo transparentnost sem analizo razdelila v tri faze, ki so opisane v nadaljevanju.

1. Faza

Po opravljenem intervjuju sem posnetek pogovora takoj zapisala v urejevalnik besedil. Čimprejšnji zapis je bil bistvenega pomena predvsem zaradi dimenzije neverbalne komunikacije, ki je snemalnik ne more zajeti. Posebno pozornost sem posvetila intonaciji, hitrosti pripovedovanja in ostali neverbalni komunikaciji (npr. udarec po mizi, hitrejša dihanje, pogledi v stran, očesni stik). Iz tega razloga semtranskripcijo tudi pregledala. Ob

---

²⁰ Ime je spremenjeno zaradi varovanja osebnih podatkov, oseba je želela ostati anonimna.

ponovnem poslušanju posnetka sem dopolnila zapisano besedilo z neverbalnimi signali. Skozi holistično vsebinsko perspektivo (glej Beal, 2013; Iyengar, 2014; Lieblich, Tuval-Maschiach & Zilbert, 1998) sem končno besedilo večkrat prebrala. Ta pristop je bil ključen za celostno razumevanje posameznikovega doživljanja. Namesto drobljenja pripovedi na posamezne fragmente, sem jo obravnavala kot celoto. Posameznih informacij nisem izvzela iz konteksta ampak sem jih obravnavala kot integrativni del celote. Na tak način sem se podrobno seznanila s transkripti. Z vsakim branjem sem opazila nove teme, pripovedi znotraj pripovedi, kronološko zaporedje itn. Z branjem sem prenehala, ko sem v pripovedi prepoznala določen vzorec in osmislila celoto.

2. Faza

Konec prve in začetek druge faze se prekrivata. Že med branjem sem barvno označevala smiselne sklope, ob strani pa zapisovala krovne pojme (npr. izbris, družinska dinamika, strategija preživetja itn.). Teorije, ki bi bila osredotočena izključno na otroke izbrisanih praktično ni, konkretnih izsledkov iz raziskav pa tudi ne. Zaradi tega nisem vnaprej natančno določila tem ali hipotez, ki bi jih lahko skozi analizo potrdila ali ovrgla. S poskusom vnaprejšnje določitve tem bi tvegala, da posameznikovo izkušnjo kategoriziram in s tem omejim ali celo spregledam teme, ki jim posameznik pripisuje velik pomen. Ravno zato sem se odločila za induktivni pristop k raziskovanju (glej Fereday in Muir-Cochrane, 2006; Boyatzis, 1998). Z induktivnim načinom analize dosežemo, da zbrani podatki (intervjuji, pripovedi) izoblikujejo teme. Menim, da lahko le na tak način razumemo posameznikovo izkušnjo z izbrisom, ki je za vsakega človeka unikatna.

Sklope sem določila glede na vsebino (temo) povedanega in glede na smiselne zaključene enote znotraj pripovedovanja. V nadaljevanju sem jih analizirala z uporabo strukturne analize (Riessman, 1993; 2002; 2005). Kjer to ni bilo mogoče, sem besedilo vsebinsko povzela. Besede sem razdelila na posamezne dele, in jih, za lažjo preglednost oštevilčila. Pozorna sem bila na strukturo sklopa oz. sledeče elemente (Riessman, 2005, str. 3):

- Povzetek (ali glavni pomen pripovedi)
- Orientacija (čas, kraj, osebe, okoliščine)
- Zaplet (sosledje dogodkov, zaplet s krizno točko ali točko preobrata)

- Evalvacija (pripovedovalčev pogled “od daleč”, sporočilo o pomenu povedanega in s tem povezana čustva)
- Razplet
- Koda (zaključek zgodbe in povratek v sedanost)

Pri tem ni nujno, da posamezen sklop vsebuje vse naštet elemente ali da se ti nahajo v navedenem vrstnem redu.

3. Faza

Analizo vseh sklopov sem združila v posebni datoteki in besedilo večkrat prebrala. S tem sem dobila občutek glede časovnega sosledja dogodkov. Analizo posameznih sklopov sem nato reorganizirala v kronološkem vrstnem redu. Pri tem sem se oprla na sledeča vprašanja (Nasheeda, Abdullah, Krauss in Nobaya, 2019, str. 5):

- Kdo so glavni liki v pripovedi?
- Kateri so glavni dogodki?
- Kdaj in kje so se ti dogodki zgodili?
- Kako se je sogovornik pozicioniral v pripovedi?

Podatki, ki jih ni bilo mogoče ustrezno kronološko razvrstiti so združeni v krovnih temah. Posameznikovo zgodbo sem nato večkrat prebrala in se prepričala, da je v skladu z njegovim pripovedovanjem. V ta namen sem dodala tudi določene izjave iz intervjuja. Za lažje razumevanje in boljši potek zgodbe sem dodala še oblikovne popravke.

3.6 Faze raziskave

1. Preliminarna faza

Prva pobuda za raziskavo se je pojavila že v letu 2018 pri predmetu Begunci, priseljenci in etnične manjšine. Obravnavali smo tematiko izbrisa, za seminarsko delo sem opravila intervju z očetom, ki je bil izbrisan. Takrat sem prvič pridobila poglobljen uvid v daljnosežne posledice, ki jih je imel izbris za našo družino. Druga pobuda za raziskavo je sledila na podiplomskem študiju pri predmetu Raziskovanje v socialnem delu. Načrt raziskave sem napisala leta 2019. Do januarja 2020 sem načrt izpopolnila s prebiranjem strokovnega gradiva. Na podlagi prebrane literature in

osebne izkušnje sem se dokončno odločila za temo raziskave, jo predstavila mentorici in januarja 2020 oddala dispozicijo magistrske naloge.

2. Faza načrtovanja

Potekala je od potrditve oddane dispozicije – od začetka januarja do konca februarja 2020. V tej fazi sem na sistematičen način predvidela kako izvesti raziskavo. Ponovno sem pregledala načrt raziskave in ga dopolnila oz. razširila. Definirala sem metodološki del raziskave (formulirala sem problem in kaj želim preučevati, opredelila vrsto raziskave in analize, določila merski instrument, naredila načrt vzorčenja, obdelave in zbiranja podatkov ipd.).

3. Faza izvedbe

V začetku marca 2020 sem začela vzpostavljati stik s potencialnimi sogovorniki. V istem mesecu je bila predvidena izvedba prvega intervjuja, a je bila zaradi Odredbe o razglasitvi epidemije nalezljive bolezni SARS-CoV-2 (COVID 19) na območju Republike Slovenije od 12.3.2020, ustavljena. Izvajanje intervjujev je bilo sprva onemogočeno, kasneje pa oteženo. Medtem sem ponovno pregledala in dopolnjevala teoretični del magistrske naloge. Opravila sem veliko klicev, pošljala elektronska sporočila in sporočila preko družbenih omrežij ter si na tak način poskusila zagotoviti čim več sogovornikov. Prvi intervju sem izvedla 30.7.2020, zadnjega pa 23.3.2021. Poleg izvedbe intervjujev, sem v tej fazi obdelovala in analizirala podatke. Z narativno analizo in popravki sem zaključila 10.6.2021.

4. Poročanje

Pisanje osnovnega poročila je potekalo od 11.6.2021 do 27.6.2021. Na podlagi narativne analize sem zapisala rezultate, razpravo in sklepe ter predloge. Diseminacija rezultatov bo potekala na zagovoru magistrske naloge v mesecu septembru 2021.

4 Rezultati

Pred nami so tri zgodbe, ki so moja (re)interpretacija sogovornikove pripovedi. Nekatere vsebujejo več, druge pa manj elementov pripovedništva. To je odvisno tudi od tega koliko je bil sogovornik pripravljen povedati o izkušnji z izbrisom. Želim poudariti, da pripovedi ne predstavljajo oseb ali njihovega življenja v celoti ampak govorijo o izkušnjah treh otrok – Ratka, Aleksandre in Luke. Njihove skupne točke so: prihajajo iz družine z mešano nacionalno pripadnostjo (mama Slovenka in oče Srb), vsi so bili rojeni v Sloveniji in tu živijo celo življenje, pri vseh je bil izbrisan oče. Kljub tem skupnim točkam v nadaljevanju spoznamo kako različno opomenjajo izbris in njegove posledice.

4.1 Ratko – zgodba o boju

Ratko je zelo aktiven član družbe. Je aktivist za človekove pravice, prostovoljec, član politične stranke, režiser, igralec in še bi lahko naštevala. Prihaja iz Ljubljane in je bil v času intervjuja star 40 let. S tematiko izbrisa se ukvarja že več let in javnost vztrajno opozarja o neustavnem dejanju.

Njegova zgodba se začne v Jugoslaviji, leta 1991. Jugoslavijo je doživljal kot socialistični raj, to leto pojmuje kot usodno. Z družino so bili na počitnicah v Srbiji, na vasi. Otroci so se brezskrbno igrali vse do prihoda v dnevno sobo. Prizor se mu je vtisnil v spomin – celotna družina je bila zbrana pred televizijo, mama in babica sta jokali. Predvajala se je novica o začetku vojne. Bil je premajhen, da bi razumel kaj se dogaja, vseeno pa je čutil, da nekaj ni v redu. Starša sta odšla nazaj v Slovenijo, Ratko je s sestro in babico ostal v Srbiji. Niso vedeli, kako naj se vrnejo nazaj, kar je predstavljalo velik problem. Veliko ljudi ni moglo prosto prehajati ozemlja zaradi začetka vojnega stanja in zaprtih območij. Če jim takrat ne bi uspelo priti nazaj, se nikoli več ne bi vrnili.

“Aam, to je tko neka klasična zgodba vseh teh ns izbrisanih, kr neki folka je blo po nekih dopustih, al so bli na dopustu v Bosni pa se je vojna začela na Hrvaškem, al se niso mogli vrnt nazaj, aam... v Srbiji, v Makedoniji, bilo kje... Tkrat je pol po koncu vojne v Sloveniji začela... Pač, ni še uradno divjala vojna na Hrvaškem ampak so bli te spopadi med Jugoslovansko ljudsko armado, aam, pa med določenimi oboroženimi pripadniki nekih Hrvatov, aaam... Zdej po celi Hrvaški so se dogajal te upadi rečmo na armado ampak recimo tm na jugu Hrvaške se je pa že oblikovala ta neka serija spopadov, k bo pol pelala

v gradžanski rat Hrvatske in predvsem je bil ta južni del odsekan, tko da vsi k so bli v Bosni, v Srbiji, preprosto niso se mogli vračat čez ta del nazaj.”

Oče je preko vez v vojski s težavo uredil, da so jih vtihotapili na vojno letalo. Niso bili edini, prisotnih je bilo več civilistov. Ko so leteli iz Beograda do Zagreba, so se pod njimi že odvijali spopadi. Pristali so na vojnem letališču, kjer je Ratko prvič prišel v stik z orožjem. Kot otrok si je želel varnosti in orožje mu je takrat predstavljalo zaščito. Na letališču ga je pričakal oče, ki ga je na skrivaj, preko gozdnih poti pripeljal v Slovenijo. Starša sta se odločala ali ostati v Sloveniji ali ne. Ratko in njegova mama sta živela v Sloveniji že celo življenje, oče od leta 1959. V Srbiji niso imeli ničesar, zato sta starša sklenila ostati v Sloveniji.

Oče je bil eno leto pred upokojitvijo. Želel je izstopiti iz vojske in se upokojiti. Vojska mu tega ni dovolila. Odgovoren je bil za transport orožja, zaradi česar so nanj izvajali pritiske. Želeli so doseči, da bi prestopil na Slovensko stran. Bil je vpoklican in moral je oditi. Ratko se spominja začetka Slovenske osamosvojitvene vojne, kako se je poslavljaj od očeta in gledal množico ljudi, ki je pozdravljala vojake ob odhodu. Videl je ponos na njihovem obrazu. Ni razumel za kakšno vojno se gre. Zanj to ni bila prava vojna, nanjo gleda bolj kot na spopad. Njegova podoba vojne je bila tista v Bosni – porušene hiše in zvok izstreljenih metkov. V njem je naraščala jeza. V očetovi omari je našel rdečo zvezdo. V znak upora si jo je nadel na čepico in odkorakal v javnost. Takrat je bilo to kontroverzno dejanje. Počutil se je močno, samozavestno. Pripravljen je bil na spopad. Ustavil ga je možki in mu rekel naj odstrani zvezdo, preden ga vidijo in pretepejo. Ratko je prepoznal možkega, bil je oficir ki se ni šel borit. To je v njem vzbudilo še več jeze, zato se mu je uprl in se nad njim verbalno znesel. Zamera je bila tako globoka, da ga nikoli več ni pozdravil, zanj je bil “navadna reva”.

“In nam pozabu pač to slovo od fotra... Mi se poslavljamo, zdej naši fotri grejo, men ni jasn kaj se je zdej zgodil, kakšna vojna... Ne doživljavaš te neke razbite hiše, prestreljene, mesta goreča, aam... Tko kokr jih dans gledaš al pa kokr smo jih gledal v Bosni kasnej al pa na Hrvaškem, se prav kakav rat brate, kdo je koga zdej tle strelu, a razumš? Ni enga metka klele izpaljenga, kva je zdej to, kva je fora, neke barikade so tm postavl... In to je nekak delal to neko jezo v men in nam pozabu ta dan... Gledam tm po omari v fotru, vadim eno petokraku in jo dajem direkt na eno kapo in frajer šetam po Šentvidu, zdej bom

zaklal vsazga k bo šou mim mene aamm... Folk me je uno mal gledu sa strane – kva pa zdej temu klincu špila v glavi, ampak dodatna bolečina se mi je pa zgodila ubistvu, k edini človk, k mi je zasiku da dam to kapo dol je bil nek oficir, k se je odloču da ostane tle, se prav ena navadna [išče besede]... Pa kr reku bom temu revica, star moj... »Skini to sine, ako te ovi uhvate kao prebiće te« gor dol... Prov nam pozabu ta zamet, k sm mu k klinac jebu mater, celo življenje ga nism pol več pozdravu.»

Ratko Slovensko osamosvojitveno vojno pojmuje kot začetek pregona pripadnikov bivše SFRJ. Oče mu je pravil, da se je po smrti Tita v vojski že pričelo ločevanje na podlagi nacionalne pripadnosti. Sam je to občutil leta 1991, ko so začeli nadlegovati tudi otroke pripadnikov bivše SFRJ. Kot sin oficirja Jugoslovanske ljudske armade je bil še dodatno izpostavljen.

“Dostkrat rečejo mediji o men, k sm kej politično aktiven, oziroma desničarji, uuu to je un sin oficirja JNA, pelte ga, tepte ga. Amm, to smo mi vse doživljava v letih 91. Se prav mi otroci smo ostal tlele... Od Slovencelejčkov do ne vem ti koga, so se spravlal na nas.”

Na ulici, med ljudmi sta naraščala nacionalizem in napetost. Razlika med Slovenci in pripadniki bivše SFRJ se je kazala in utrjevala tudi preko medijev. Za primer navede objave kriminalnih dejanj v časopisih. Dejanje, ki ga je storil pripadnik bivše SFRJ je bilo opisano podrobno ter s polnim imenom in priimkom, medtem ko so pri Slovenskih povzročiteljih navedli samo začetnice in kratek opis. Splošen družbeni diskurz tistega časa vidi kot povod za izbris. Na to temo se v nadaljevanju vrne in jo poveže z nastankom nove subkulture.

Osamosvojitve Slovenije je za Ratka ključnega pomena in pomembna družbeno-politična tema. Iz njegovega zornega kota imajo nekateri ljudje napačno predstavo o njej. Meni, da bi se lahko Slovenija odcepila brez žrtev. Kritičen je do ljudi, ki so bili takrat na vodilnih položajih, še posebej izpostavi Janeza Janšo. Njega in njegove takratne pripadnike obsodi za preprodajo orožja, ki je po njegovem mnenju naredila Sloveniji ogromno škodo. Obravnava jih kot ene izmed prvih preprodajalcev orožja na Balkanu. Orožje poveže s pojmom etničnega čiščenja. Na drugih predelih SFRJ se je etnično čiščenje dogajalo s pomočjo orožja, v Sloveniji pa z izbrisom. Zanj je Republika Slovenija osnovana na administrativnem genocidu. *“In tko kokr sm povedu na tistmu svojmu govoru na antiprosravi, država Slovenija je zasnovana z izbrisom, z etničnim čiščenjem.”*

Leta 1993 se je oče po opravljeni vojaški obveznosti, upokojil in vrnil v Slovenijo. Imel je težave pri povratku. Vedeli so, da je oficir JLA, zaradi tega je bil že vnaprej ožigosan. To je bilo tudi leto, ko so izvedeli za izbris. Kljub temu, da je oče oddal vlogo za pridobitev državljanstva, ga ni dobil. Ratko se spomni dogodka na upravni enoti. Z mamo sta želela pridobiti nove osebne dokumente. Na podlagi diskriminacije po priimku nista dobila dokumentov, dokler ni mama pokazala rojstnega lista, kjer je bil viden slovenski priimek. Uradnici je ob tem postalo nerodno in izdala jim je slovenske potne liste.

“Amm... [udari po mizi] Šok, k se je zgodil 93. ga je, k smo z mtko šli po nove slovenske pasuše. Mtki ne dajo pasuša, ker šalteruša [se zamisli] amm... Takrat je bla še Mačkova, reče: »Ja gospa, vi pa nimate dokumentov, ker pač niste pršli ane, prost za državljanstvo.« In nam nikol pozabu tega clasha med mtko pa med njo, k je mtko prbila: »Zakaj pa bi js rabla prost za državljanstvo, če sm Slovenka?« »Ja kako, če se Stojiljković pišete?« In moja mt potegne rojstni list, kjer je pač dekliško Novak²¹, ane. Zacrveni ženska – ni ja, ni bu, štempl, štempl, štempl [trikrat udari z roko po mizi] in mi dobimo tri pasuše. Še pokojna baba je dobila pasuš, k je bla največja čefurka od ns vseh, fotr ga pa ni nikol dubu. In tuki ubistvu zdej razmišljam... Pa mamu vam jebem bre, tok simpl je blo dt državljanstvo v teh dneh.”

Oče je bil sedem let brez statusa. Pripoved odraža koliko moči je imel uradnik v javni ustanovi. S strani ene same osebe je bila odvisna in lahko zapečatenata celotna prihodnost določenega človeka. Ratko je videl kako lahko je bilo nekemu urediti državljanstvo. Jezen in ogorčen je, ker se ni našla oseba, ki bi na glas spregovorila o tem kar se je dogajalo ali pa preprečila izbris vsaj za nekatere ljudi.

Ratko obsoja ljudi, ki so bili takrat na oblasti, ker niso preprečili izbrisa. Sklene, da so vodilni s pomočjo politične moči posameznikom odvzeli temeljne pravice. Vzporedno se je v medijih pojavljal sovražni govor, ki se je širil v splošni družbi in prispeval k razvoju nacionalističnega družbenega diskurza. Vodilni so počeli to, kar je koristilo njihovi agendi brez obzira na korist “malega” človeka. Po njegovem mnenju se je izbris več let prikriival. Zanj se je izvedelo šele nekaj let kasneje, z Aleksandrom Todorovićem in

---

²¹ Priimek je spremenjen zaradi varovanja osebnih podatkov. Bistveno je to, da je mama imela slovenski priimek.

civilno iniciativo izbranih, ki so začeli opozarjati na izbris. To je bilo po tem, ko je Aleksander izrčpal vsa pravna sredstva in ni videl druge poti – začel je z gladovno stavko. Odločitev Evropskega sodišča vidi kot veliko zmago in potrditev prvega etničnega čiščenja na Slovenskem ozemlju. Sicer pa Ratko ni imel velikega (za)upanja v pravni sistem. Ko je izvedel za nizke odškodnine je bil šokiran in jezen. To je doživel kot dodatno ponižanje izbranih. Odškodnine so daleč od pravičnih in ne odpravljajo posledic izbrisa. Zahtevala jih ni niti polovica izbranih prebivalcev. Takratni politiki so izplačilu pripisovali postranski pomen. Razlog so našli v gospodarski krizi in pomanjkanju državnih sredstev. Razočaran in jezen je nad Evropsko unijo, ki bi morala ščititi male ljudi. Sprašuje se, kaj je sploh pomen Evropskega sodišča za človekove pravice, če ima samo navidezno moč. Izjemno ga jezi, ker se za izbris nihče ni opravičil in prevzel odgovornosti. Ratko še vedno išče pravico in zadoščenje v opravičilu ter prevzemu odgovornosti. Za primer navede genocid v Srebrenici in Ratka Mladića, ki je bil obsojen. *“Čeprav ni on osebno storil poboja, je bil na vodilnem položaju in je posledično odgovoren za genocid. Ampak če si ti poglavar, če si ti komandar nečesa, si odgovoren za vse, kar se dogaja pod tvojo komando. Žal tega v Sloveniji ni. Ni prišlo do tega.”*

Zato ne razume, kako kljub sodbi Evropskega sodišča za človekove pravice in javno znanem dejstvu kdo je bil v času izbrisa na oblasti, nikogar ne obsodijo za administrativni genocid v Sloveniji. Njegova pripoved je nabita z razočaranjem in jezo nad državo, institucijami ter političnimi osebami. *“Zgodil se je v Evropski uniji, pod okriljem Evropske unije, amm... Ampak odgovarju za to pa ni še noben. Ne samo da ni odgovarju, izbranim se država uradno ni niti opravičila...”*

Heroj ki se pojavlja v tej zgodbi je Aleksandar Todorović. Videl ga je med protestom. Takrat ni razumel kaj želi doseči in zakaj se izpostavlja. Njegovo dejanje se mu je zdelo nesmiselno, celo zasmehoval ga je. Sedaj ga vidi kot častnega človeka, ki je žrtvoval vse za popravo krivice. Podpira njegov boj in boj Civilne iniciative izbranih aktivistov. Dosegli so pravno formalno priznanje izbrisa in boj zapeljali v pravo smer.

“In lih ta Aleksandar Todorović je tisti, kateri je ubistvu to dosegu in mu lahko rečemo hvala. Njegovi začetki so bli s tem nekim štrajkom gladžu, z nekimi čefurji k niso uspel v življenju, k niso mel ničesar. Štrajkal so klele ne vem, v centru. In mi zdej to gledamo, ne

vem, men je to blo mal tko smešn – šta se ovi brukajo? [...] In to je men tko neki smešn, kva zdej ti delaš model. Ampak model je ubistvu delu to neko največjo stvar, katero lahko živi v življenju, se prav – šel je svoje telo, svoja življenja družine izpostavi, da doseže ta politični zaključek. Da doseže ta pravni zaključek.”

Ratko vidi zaključek tudi v predlogu umestitve izbrisa v učbenike zgodovine osnovne šole. Jezen je, ker predlog še ni izveden in v tem vidi dodatno prikrivanje izbrisa. Počaščen je, ker obstajajo strokovna dela na temo izbrisa. Meni, da je izbris še vedno tabu tema o kateri ljudje ne želijo govoriti. Zadovoljni so, ker so preživel. Za njih je zgodbe konec, ne želijo je več obujati. To vidi tudi kot vzrok za slab odziv pri pridobivanju sogovornikov za svojo magistrsko nalogo. Osebno je izrazilo proti in želi ozaveščati o izbrisu tudi izven Slovenije.

“Izbris je še vedno ena taka tabu tema, kero ti ubistvu najbolj poznaš, ljudje ne želijo o tem razlagat. Lej zgodil se je, puste me, tle smo živi, zdravi, bilo šta bilo. Jst osebno sm ful proti temu, osebno menm da mormo te zgodbe ful na glas govort, da mormo pač... Amm... Ne govort samo v Sloveniji, govort celmu svetu.”

Jezi ga, ker izbris ni zastopan v medijskem prostoru. O njem se ne govori, kar daje vtis, da se sploh ni zgodil. Ohranja se podoba o navidezno pravičnem svetu, za katero se skriva diskriminacija in segregacija marginalnih skupin.

Diskriminacija se je odvijala na več področjih. Prihajala je s strani družbe, s strani Slovencev in s strani uradnih oseb (politiki, uradniki, represivni organi). Z izvajanjem represije je država poskušala še dodatno kaznovati in marginalizirati posameznike. Ratko se spomni pritiskov policije. Ker je oče v času vojne zapustil Slovenijo so jih želeli izgnati iz stanovanja. Pojavi se heroj v podobi mame, na katero je zelo ponosen. Izselitvi se je uprla. Združila se je z drugimi ženskami, s pomočjo odvetnika so dokazale lastništvo nad stanovanjem. Podeli še en primer, ko ga je policija med vožnjo ustavila in legitimirala. Policistu je pokazal slovensko osebno izkaznico, ta pa ga je kljub temu vprašal, če ima slovensko državljanstvo. To razume kot provokacijo. Policist mu je želel sporočiti kam spada oziroma bolje rečeno, ne spada. Zaradi tovrstnih izkušenj je sedaj zelo pozoren na represivne organe, do katerih je razvil odklonilen odnos. Z njimi je bil večkrat v konfliktu. Ne vidi jih kot avtoriteto, edino moč ki imajo v njegovih očeh, je pisanje kazni, katerim pa ne daje veliko pomena.

“Aamm... Ne vem, klasični primeri – te ustav policija z avtom, daš mu osebni dokument, ki je slovenski [udari z roko po mizi] in te vpraša na koncu a mate Slovensko državljanstvo? Tko uno – čaki mal, kva si zdej ti tle, a si glup al kva si? Pazi – Slovenski dokument [pove poudarjeno], Republika Slovenija, osebna izkaznica, un te na koncu vpraša, če maš državljanstvo. Pasoš da bi mu dal bi me na koncu vprašu a državljanstvo ste pa pridobil?”

“Jst sm se tok kačio z murjo pa še dan danes se rd kačim z murjo, k ubistvu na koncu vidš, da je tok mejhn, da ti nč družga k uno kazn ne more dat. Se prav, to je ta njegova največja moč, k jo ma v končni fazi nad tabo.”

Vsi pripadniki bivše SFRJ so bili stigmatizirani. Poleg tega se je za nekatere stigmatizacija še povečala zaradi izbrisa. Izbrisani so bili stigmatizirani tudi znotraj svoje skupine (nacionalne pripadnosti). Tudi oni so prevzeli splošen mit družbenega diskurza, da je vsak lahko dobil državljanstvo in da so si za izbris sami krivi.

“Tko da tle se ubistvu s temi čefurji ločmo mi izbrisani. Znotri tega boja, k so ga čefurji delal, mi še nek svoj podboj dogajamo. Kjer nas je ubistvu sramota nekemu svojmu čefurju priznat, k bi un reku »pa šta brate, šta, šta se kurčite, niste si išli po državljanstvo«.”

Ratko vidi izbris kot izgubo pravic, dostojanstva, spoštovanja in človečnosti. Bili so ponižani in označeni kot manjvredni. Širša družina se je zaradi očeta želela odreči Ratkovi mami. Po osamosvojitvi so začeli nanj gledati drugače, čeprav je bil pred tem del njihove družine. Ratka jezi, ker se pripadnike bivše SFRJ obravnava kot drugorazredne državljane, čeprav so tudi oni pripomogli k nastanku Slovenije. Kot primer navede dedka, ki je sodeloval pri pripojitvi Primorske k Sloveniji. V njegovih očeh so pripadniki bivše SFRJ prispevali več k vzpostavitvi in razvoju Slovenije, kakor trenutni Slovenski nacionalistični domoljubi. Izbris opomenja kot kazen s strani Slovencev, ki so v njegovih očeh privilegirani – dovoljeno jim je vse. *“Tko da dejansko mi zdej prhajamo iz neke države, kjer je Slovencem dovoljeno vse – Slovenci so bog, ti si Slovenc, ne vem... Tvoj priimk je slovenski. Pumpa se nek... Nek slovencizem neke države, ki jo je, bom tko reku, moj dedek ubistvu naredu, k je s partizani od Niša do Trsta jurio Švabota in velik takih partizanov so ubistvu osvajal te države, katero mi mam danes.”*

Poudari, da je zaradi izbrisa enega člana trpela celotna družina. Čeprav je bila mama Slovenka, je vseeno trpela. Očetova stigma se je prenesla na bližnje. Tudi otroke je izbris doživljenjsko zaznamoval. Starša sta bila poročena 20 let, z izbrisom je njuna zakonska zveza postala neveljavna. Pravice do združitve družine niso imeli. Oče se je po izbrisu zaprl v stanovanje za obdobje dveh do treh let in imel težave z alkoholom, zaradi česar je najbolj trpela mama. Ratko se z očetom ni razumel. V njegovih očeh se je pokoril, vdal. S tem, ko se je izločil iz družbe je dovolil da mu drugi usmerjajo življenje. Sam je izbral pot upora in odstopal od očetovih pričakovanj, zato je prihajalo do konfliktov. Starša sta bila bitko tudi na eksistencialni ravni. Kako otrokoma zagotoviti šolske potrebščine in osnovne dobrine za preživetje? Ko se je začela pravna bitka proti izbrisu, so morali opravljati več služb, da so lahko plačali odvetnikom. Ratku osebno je vseeno za denar iz odškodnin. Oče si ga je zaslužil, vendar sam nima nič od tega. Odvzetih mu je sedem let otroštva in tega mu ne more povrniti noben denar. *“Ne obstaja denar na svetu, ki bi lahko men povrnu teh sedem let življenja, moji mtki povrnu sedem let življenja [udari z roko po mizi]. Am, moja mami je Slovenka, ful je trpela. Ful so jo napadal, k da je čefurka...”*

Njihov vir moči je bila družinska ljubezen. Mama je bila steber družine in je še eden izmed herojev v tej zgodbi. Z odrekanjem je sporočala kaj pomeni imeti rad. Ratko jo predstavi kot kontrast očetu. Bila je borka zase in za druge. Postavila se je v bran, ne samo očetu ampak tudi drugim, ki so bili žrtev diskriminacije na podlagi narodne pripadnosti. Ratka je to zaznamovalo in vpliva na njegove ljubezenske odnose. Ne želi biti v resni zvezi s Slovenko, ker se boji da bi bila zaradi njega stigmatizirana, tako kot je bila njegova mama – strah ga je prenosa stigme.

“Am, rečmo jst mam tud neke probleme, če kdaj ljubezenska romanca rata s kšno bejbo, k je Slovenka, ne želim furat nekega življenja z njo naprej. Ne želim se spuščat v kšno vezo, ker ubistvu sam ko pomislm kaj vse je moja mt pretrpela... Se prav, ne želim da nobena oseba zravn mene trpi, zaradi mene oziroma zaradi mojega oziroma moje korenine, to kar je moja mt [udari z roko po mizi] in mnoge Slovenke, katere poznam – sej smo, kr velik nas je blo iz mešanih brakova. Tko da, to te ful velik zaznamuje [...]”

Ratko najde svetlo točko diskriminacije pripadnikov bivše SFRJ v nastanku različnih društev. Znotraj teh so se posamezniki medsebojno sprejemali, ne glede na razliko v nacionalni pripadnosti. V drugih državah so se med tem časom še vedno odvijali spopadi

med Srbi, Hrvati in Bosanci. V Sloveniji so le-ti sodelovali in to bi lahko država izkoristila kot politični zaključek ter bila v zglede ostalim državam, pravi Ratko. Združevali pa se niso samo odrasli, ampak tudi stigmatizirani otroci. Bil je priča nastanku nove subkulture “čefurjev”.

Prvič je slišal za to besedo v osnovni šoli, ko je uporabil srbohrvaško besedo. Sošolec ga je označil za “čefurja”. Reproduciral je sporočilo o manjvrednosti in nepripadnosti. *“Prideš v razred v osnovno šolo in ti kr, nevem, namest tenk sm reku... [se popravi] Namest tank sm reku tenk. In te zdej že kr popravlja un... En Miha tm, k je največja liga bil v razredu in ti zdej razlaga, da smo mi čefurji in zakaj smo mi ostal v Sloveniji.”*

Ratko kot otrok ni razumel kaj se dogaja. Odraščal je v Sloveniji in govoril je slovensko. Poslušal je popularno glasbo, ni kazal da ne bi spadal v Slovenijo. Nenadoma so mu pripisali drugačno identiteto. Šola je bila še eno okolje, kjer je zaznal, da je drugačen. Zanj je posledično postalo pomembno vprašanje nacionalne identitete. Jugoslovanska identiteta se je izgubljala, nastajale so nove in on je moral najti svojo, ker se ni počutil kot Slovenec. Vzporedno s tem se je pričela napetost in trpičenje na ulicah, ki se je dogajalo tako odraslim kot njihovim otrokom. Kar na enkrat je doživljal “udarce” s strani sovrstnikov, na ulici, pa tudi s strani staršev, ker nista razumela njegovega upora. Sam se je identificiral s punkersko in rockersko subkulturo, pa ga ta ni sprejela zaradi njegove nacionalne pripadnosti. *“Ne vem, jst sm bil rocker, panker brate... Greš tm do pankerjev pa te Slovenci zdej ne pustijo zravn, a veš, ker si ti nek čefur... Tko beda živa.”* To je bil čas večih subkultur – skinheadov, raverjev, rockerjev, punkerjev. Skupen narativ vseh je bil splošni upor proti vsemu.

V njem sta se začela kopičiti jeza in sovraštvo. Ti občutki so mu dali energijo in zagon. To je bil njegov vir moči, iz tega se je napajal. Občutek sovraštva je uporabil za akcijo. Uporabi izraz “(u)inat”, ki ga še danes žene naprej. *“Ammm... Tko da sm se klele zdej, k kot starejši razmišljam, brez te neke mržnje, k je bl ful ogromna, to je tko ne vem kako nej ti rečem, mržnja ki ti da energijo, ki te pelje sam naprej. Mi Srbi rečemo uinat temu. To je tko zlo nerazumljiva beseda... K ti ni jasn zakaj ampak zato stari moj, a veš kr hrani te to in še dan dans sm tak, stari. Da to jezo spremenim v atomsko energijo in kr eksplodiram, stari.”*

Nad njim se je izvajalo fizično in psihično nasilje, kateremu pripiše večjo težo in večje posledice. Ko se je branil, je čutil moč. Vso nakopičeno jezo je usmeril v akcijo, v boj proti sovražniku. Marginalizacija otrok z neslovensko nacionalnostjo je povzročila njihovo združevanje in rojstvo subkulture "čefurjev". Ljudje so iskali, ustvarjali novo identiteto. Z uporom so se začeli boriti za svoje pravice, svoj jezik, glasbo, kulturo. V lokalih so takrat zavračali njihove prošnje za predvajanje balkanske glasbe. Če so bili v premoči so tudi fizično obračunali, da so dosegli njeno predvajanje. Postopoma sta nasilje in kriminal postala del te subkulture. Nasilje je bilo sredstvo za boj proti zatiranju. Osebni upor se je razvil in razširil v krajevni upor. Imeli so monopol nad določenim delom Ljubljane. Na ulici so dosegli nadvlado in za Ratka je bila to zmaga. Vloge so se zamenjale – niso več drugi imeli moči nad njim, sedaj je on postal tisti, ki ima moč nad drugimi.

"In ubistvu ta ulca je začela z nekim uporom. Začela je z nekim tem, da smo, nevem, mi pršli v lokal in da če je zdej ns 20 v lokalu pa nobenga družga, loh boš dal to Bajago, k ti js rečem ane. Pol un ni hotu, pol so se razbil raznorazni kafiči. Pač to je vse del te subkulture. Amm... Folk se je začel pol grupirat v [se zamisli]... Mal večje neke kriminalne strukture. In pol smo že proti koncu dvatisočga ratal žešča veja organiziranga kriminala, čeprov nikol nismo niti bli organiziran kriminal."

"Ker uno, mislm, kva če ti večja zmaga, k ti pridš nekam, zarobiš nekega na nekem področju kermu si. Se prav, ne vem, Šiška... Amm, gledaš un film Šiška Deluxe. Se prav ne vem, Šiška je bla nek kraj nekih lokalnih frajerjev, k so velal za največje face ne vem, v 80-ih letih. Pridejo 90. leta pa jih mi porobimo, stari. In ti si zdej dejansko frajer na temu svojmu področju. Ampak to ni, to niso delal ljudje kokr je moj fotr, tvoj fotr. To smo delal, mi – klinci, k smo bli spremni na vse, stari moj. In tuki ti se raja ta neka nova subkultura in k ti ubistvu doživiš vse to, ti ne rabš nobeno večjo moč kokr je ta."

Kot del te subkulture je čutil pripadnost in moč. Subkultura "čefurjev" je pridobila na moči, posledično so se jih ljudje začeli bati. Postopoma so se Slovenci začeli z njimi povezovati in jih imeli kot pretepače "na poziv" – z njimi so grozili drugim. "[proti koncu srednje šole] je bil že popularn izraz da ti bom šiprima poklicu al pa da ne vem, ti bom cuckota poklicu... Vsak Slovenčk je mel nekega čefurja, k ga je lahko v nekem trenutku poklicu [...]" Po letu 2000 so se v Ljubljani začeli odpirati lokali, kjer se je predvajala

izključno balkanska glasba in so še danes zelo popularni. Nacionalna pripadnost ni več predpogoj za članstvo v tej subkulturi. Kriteriji so postali glasba, izgled in način govora. Tudi marsikateri posameznik slovenske nacionalne pripadnosti je postal njen član.

Ratko v zadnjem času opaža ponovni vzrast negativne nastrojenosti v družbi. Poudari, da družba vedno ustvarja sovražnika. "Drugega" ne predstavljajo več pripadniki bivše SFRJ ampak begunci in LGBT populacija. Tudi zato ga je presenetil dogodek izpred nekaj let, ki priča o ohranitvi nacionalističnega diskurza v času po osamosvojitvi. Oriše kontekst – zadnjih sedem let ni več agresiven, postal je aktivist za človekove pravice, bori se za pravice ljudi, zagovarja načelo brez nasilja. Kot član ene izmed političnih strank se je pripravljaj na volitve. V domačem okrožju, v znanem lokalnu se srečata s prijateljem, pozdravita se v srbohrvaškem jeziku. Neznanec to sliši in z uporabo žaljivk sporoči, da bi morali vsi pripadniki bivše SFRJ oditi iz Slovenije. Ratka to vznemiri, prijatelj ga pomiri. Neznanec ponovi izrečeno in Ratko se fizično spravi nanj. Po tem se opraviči dekletom za sosednjo mizo, ki pa se mu zahvalijo. Neznanec naj bi jih že prej nadlegoval. Za Ratka je bil odziv podzavesten. Posledica več let dikriminacije in šikaniranja. Komentar neznanca je v njem sprožil naraščanje jeze. Čutil je, da mora braniti svoj ponos. Ta dogodek poveže s fizičnim obračunavanjem v preteklosti. Njegovi odzivi so bili v afektu. Prevladovala sta jeza in adrenalin, ni bilo prostora za razmišljanje o posledicah. V času odraščanja in mladostništva je bila to njegova strategija preživetja.

Zaveda se, da je bil na napačni poti in srečen je, da je to spoznal. Ko se je izbris zgodil, se tega ni zavedal. Šele kasneje, ko je začel raziskovati svojo preteklost in zakaj je na tej življenjski poti, je začel ozaveščati pomen in posledice izbrisa. Eno izmed posledic vidi tudi v nedokončanem šolanju. V šoli je doživljal diskriminacijo s strani učiteljice in kasneje tudi ravnatelja. Nasilje kot sredstvo upora je iz ulice prenesel v šolo in se uprl avtoriteti, ki ga je zaničevala. To je bil njegov prvi upor avtoriteti, ki mu je dal moč in ga osvobodil. Postavil se je zase, prevzel je nadzor.

"Pet let sm trpel, trpel, trpel to, da me konstantno slovarca meče na popravca pa da popravca nardim s šterko in ta zadn letnik mi ženska da dvojko in reče »kako vi pravte – svakog gosta, tri dana dosta, a ne«. »Kdo mi? Kdo smo mi?«. »Ja vi, z juga«. Bam, mamu ti jebem."

“In to je bil zdej prvi upor proti avtoriteti. Uno pa mamu bre, ti jebem. Zdereš se tm, knjige pobacaš, pomečeš... Una dela cel upor z ravnatlom, pride razrednik. Razlagaš mu uno besno kaj se je zgodil, še razrednik se postav na tvojo stran, maksimalno se postav na tvojo stran, da to ni prov... Ne vem, prideš do ravnatla, ravnatl se ti opravičuje. Na koncu, k je dosegu razrednik k se ti opravič... Vse to vredu, uno ti si un duh, a razumeš... A se boš umiril, al se ne boš... Vse to vredu in na koncu ti frajer ravnatelj prbije »Ja mi se vam opravičujemo zarad tega neljubega dogodka ampak češ, sej veste na koncu koncev kakšni ste vi«. A razumš?! In pol, k ti to... [govori jezno] k ti uno, pol te to sam še dodatno spodbudi in bam bam.”

“[...] pazi ta avtoriteta ti je bla bog i batina štiri leta, ti njemu spucaš šamar in on... Ne vem kako nej ti rečm, ta energija v sobi... Do sekunde nazaj je ta energija nazaj bla v sobi... Če ti auro opišem, ti si tko en zlo mejhn otroček, njegova aura je pa tko [po zraku naredi velik krog z rokama] ena vrana črna okrog njega, k te straši ceu lajf in ti v enmu trenutku zmagaš sebe in mu spucaš uno šamarčino in ti ubistvu vidš te dve vrane so ratale čist mejčkene senčke, ti si pa un... Ne vem, k da maš krila andžela za sabo, tak nek občutek je. In ubistvu to te sam še bolj... Sam še bolj te napoji z močjo.”

Na tak način je živel več let, dokler ni začel prevpraševati svoje življenjske poti. Ukvarjal se je z ilegalnimi posli, ki so prinesli dosti dobička. Vedno bolj se je spraševal, kaj je pomen tega denarja, kaj je smisel tega kar počnejo? Kaj ima v življenju, poleg denarja? Zakaj ni dokončal šolanja? Ker se je glasno upiral tistim, ki so ga zatirali? Opazil je, da se ga ljudje bojijo, čeprav ga ne poznajo osebno. Zaradi okoliščin in dogodkov, ki jih je doživel je pristal na poti kriminala. Veliko prijateljev je na tej poti izgubil. Pozna veliko ljudi iz njegove generacije, ki so zašli. Njemu se je uspelo rešiti z aktivizmom, zanj je to prava pot. Finančno sedaj ni preveč dobro situiran ampak to je zanj postranskega pomena. Zavedel se je, da imata ljubezen in prijateljstvo večjo vrednost od denarja. Potreboval je čas, da je to spoznal. V tistem času sta obstajala duh prijateljstva in občutek pripadnosti tej subkulturi, skupini. Borili in postavili so se drug za drugega. Sprva iz pripadnosti skupini, kasneje pa zaradi pripadnosti denarju in to mu ni bilo všeč.

“Fora je pa v temu, da smo mi lih fural ta duh prijateljstva. Ne vem, jst iz tega kraja un iz unga kraja... Pa k te napadejo stari moj, al te al uni al tretji... Ti pa dobijaš une batine pa sam grizeš nazaj a ne, to je tud ene vrste ljubezen a veš, neka pripadnost.”

“Marsikdaj v življenju bi lahka bil tih pa neki zaslužu [...]ampak ne stari moj. [...] se prav, še zmer mam ta nek svoj duh nepodkupljivega človeka, borca za pravico. Kar tud posledično pride od tega, da dejansko nimaš nič v življenju ampak več takih nas bo, boljši svet bo, ker ni vse v materialni stvari.”

Odpovedal se je denarju v imenu borbe za pravico. Imel je vse, pa je to zapravil v hedonistične namene in se začel spraševati kako je do tega prišlo. Pri tem mu je bila v pomoč tudi droga, zaradi katere se je poglobil vase. To ga je pripeljalo do več spoznanj, zaradi katerih je izstopil iz kriminala. Preusmeril se je v aktivizem in pomoč ljudem. Sam je zaradi očetovega izbrisa veliko pretrpel in bil prisiljen ubrati poti, ki jih ni želel. Zato se še bolj bori proti zatiranju marginaliziranih skupin. Želi si, da otroci izbrisanih delimo svoje zgodbe in s tem ozaveščamo ostale. Po vzoru Todorovića si pušča odprto pot za začetek postopkov na Evropskem sodišču. Želi doseči, da bi se izbrisanim opravičili in prejeli prejeli odškodnino primerno izgubi, ki so jo utrpeli. Meni, da je boj za izbrisane v zadnjem letu nazadoval na začetek. Zato želi še bolj opozarjati na izbris in preko ustanovljene civilne iniciative združiti tudi otroke izbrisanih.

4.2 Aleksandra – zgodba o družini in nepripadnosti

Aleksandro sem doživela kot prijetno, komunikativno, odprto in prizemljeno sogovornico. Po starosti spada v isto generacijo, kar vidim kot dejavnik, ki je prispeval k dobremu poteku intervjuja. Pogovor se je začel s podelitvijo moje izkušnje z izbriso. Iz tega sva izhajali, nato sem pustila odprt prostor za razvoj njene pripovedi.

Rojena je bila malo po očetovem izbrisu in je edini otrok. Z družino je živela na Ptuj. Njen oče, Aleksandar Todorović je bil glavni iniciator za popravo krivic povezanih z izbriso in ustanovitelj civilne iniciative. Aleksandra je bila v zgodnjem otroštvu zelo navezana nanj, veliko bolj kot na mamo. Imela sta svojo rutino in navade, ki jih ima v zelo lepem spominu.

“Mislim, jaz ko sem bla mala pa predn je on začel toti boj z izbrisanimi, jaz sem bla daddy’s girl, ne. Mama je bla tam nek delala, sploh se nisem zmenla za njo. Jaz sem bla na njega tak navezana potem pa... Že kot otrok nisem več mogla razumet zakaj me noče jemati s sabo več?”

“[...] ko sem bla mala me je vozo na smučanje pa v park. Vsaki petek je prišo po mene pa me je nekam pelal [nasmešek]. Al v park, al na smučanje al v toplice... Pač vedno me je, vsak petek me je z nečim razveselil. To je bil najin dan [se nasmeji]. Pol pa ni blo več tega, ne. Naenkrat. Pa nisem razumela zakaj.”

Ko je oče začel začel boj proti izbrisu je bil vedno pogosteje odsoten, njun odnos se je začel krhati. Bila je premajhna, da bi razumela zakaj ga ni in zakaj je ne vzame s sabo. Sedaj razume, da je ni želel izpostavljati. Ni želel, da bi bila priča stigmatizaciji, ki jo je redno doživljal. Spomni se, ko je oče odšel v Ljubljano na gladovni protest. Z mamo sta ji poskusila razložiti situacijo, na otroku primeren način. Očeta je videla kot heroja, ki bo pomagal ljudem. To je tudi s ponosom povedala drugim, vse dokler ni naletela na negativen odziv družbe in medijev.

“ [...] samo spomnim se kak mi je mama takrat razlagala, zdaj se prav v živo spomnim... Ja da to ati dela zdaj nekaj dobrega za sebe in za druge ljudi pa da bo zdaj to svet rešo [se nasmeji] in sem jaz ful bla takrat ponosna, v tistem hipu, dokler sem bila mlajša ker sta mi to tak predstavila, ne. Ko da je zdaj on nek Dalajlama al ne vem [se nasmejiva]. In sem bla tak ponosna... Potem se je začelo v medijih malo govorit pa to in sem jaz tak z veseljem povedala, to je pa moj ati [govori z nasmeškom]. Kar se je potem, kasneje, izkazalo za ful slabo... Potem so jih začeli obtoževat in ne vem kaj še vse, potem so bli vsi proti meni. Potem pa nisem bla več tak ponosna. Ampak ja... Tak, ko pa sem zvedla, mi je blo tak... Lepo se mi je zdelo, I guess. Ampak potem pa... Ni blo več tak lepo, ne.”

Čutila je naraščanje ksenofobičnega družbenega diskurza, ki je bil uperjen proti izbrisanim. Ker so živeli v relativno majhnem mestu, oče pa se je medijsko izpostavil, se je hitro izvedelo kdo je njegova hči. Deležen je bil hudega trpinčenja na javnem prostoru. Posledično se z Aleksandro nista več pojavljala skupaj v javnosti. Stigma se je z očeta kmalu prenesla tudi nanjo. Bila je stigmatizirana s strani vrstnikov, katerih pa ne krivi za tovrstno obnašanje. Otroci so prevzeli sporočilo staršev in ga reproducirali, v resnici niso zares razumeli situacije. V osnovni in srednji šoli je doživljala diskriminacijo tudi s strani učiteljic. Imela je občutek nepripadnosti in zaničevanosti.

Posledice izbrisa so se kazale že pred očetovo medijsko izpostavitvijo. Ob Aleksandrinem rojstvu niso vpisali očeta, ker pravno formalno ni obstajal. Pred tem sta z mamo gradila hišo, ki je zaradi finančnega primanjkljaja nista dokončala. Oče je imel podjetje, ki ga je

moral po izbrisu zapreti. Do težav je prišlo tudi pri pridobivanju socialnih transferjev. V uradni evidenci sta bili v gospodinjstvu samo dve članici (mami in hči), posledično sta presežali cenzus za pridobitev otroških dodatkov in kasneje tudi štipendije. Mama je ogromno žrtvovala. Bila je edina zaposlena, finančno je podpirala celo družino in boj izbrisanih. Kljub vsemu so za Aleksandro navedene materialne posledice zanemarljivega pomena v primerjavi s psihičnimi posledicami izbrisa.

V družini je prišlo do drastične spremembe družinske dinamike. Središče očetovega življenja je postal boj proti izbrisu, zaradi česar je zapustil družinsko življenje. Z mamo sta se bolj povezali, kar pa je povzročalo težave ob očetovi vrnitvi. V času njegove odsotnosti sta ustvarili funkcionalno družinsko dinamiko. Oče je po vrnitvi želel vzpostaviti svojo dinamiko, kar je rušilo stabilnost in še dodatno vplivalo na poslabšanje družinskih odnosov. Prevladovalo je stresno in konfliktno ozračje. Oče je imel zaradi izbrisa vedno hujše težave z duševnim zdravjem. Težko je izražal čustva in ni želel pokazati, ko ga je kaj prizadelo. Navzven je vedno deloval močen, z Aleksandro si to lastnost delita. Proti koncu je povsod videl zarote, tudi znotraj družine. Aleksandra ima občutek, da je morala prevzeti vlogo starša. Takrat je bila najstnica, stara približno petnajst let. Očetove sovražne odzive je doživljala kot psihično nasilje, v njej se je kopičila jeza. Tudi sama se je na dnevni ravni spopadala z večjimi čustvenimi nihanji. Sedaj ve, da je oče doživljal ogromno stisko, takrat pa je gledala na situacijo z drugega zornega kota. Videla je predvsem težave doma, prepire, očetovo odsotnost in izpostavljenost. Aleksandra se je upirala zaradi konfliktov, ki jih je imela z očetom, v družini pa je posledice nosila mama. Oče je svojo stisko v zvezi z Aleksandrino odklonskostjo očital mami. V njegovih očeh je bila odgovorna za Aleksandrino vzgojo. Mama se je zaradi izčrpanosti distancirala od njunih konfliktov.

“Pol pa ti moraš kao neki bit starš svojemu staršu pa on te ne razume, ti njega ne razumeš in je res tok... Ko tempirana bomba sva bla midva. Jst sem že vedla, ko sem iz šole prišla, če je... Če me je vprašal »Kak je blo v šoli?« [se nasmeje] to je bil že slab začetek [se nasmeje]... Pol je samo eskaliralo, ne. Če me je vprašal »Če bom jedla?«, te je bil dobre volje, ne [se nasmejiva]. Ampak tisto »Kak je blo v šoli?“, je pričakoval nek odgovor, ki mu ga jaz nisem mogla dat, če nisem takrat dobila neke petke al pa ne vem, whatever, karkoli je že on pričakoval, je to eksplodiralo vse... Jaz pa te ocene ne morem dobit, če nismo meli ocenjevanja tisti dan. Ne vem, pač tak butasto ampak ja [se nasmehne].”

“Pa mi je [oče] govoril »Ja, ti pa mama se me hočeta znebit«... Uh [premor, tišina]. Preden dojameš da je bolan, dejansko tak človek ne, ko si star 15, 16 potem pač vidiš, da je hudo. Hotla sem mami na nek način pomagat ampak, ko ti tak samo s sovraštvom odgovarja potem se tudi v tebi sovrašтво prebudi. Mislim, zanikanje pa... Ne vem in, dokler res uvidiš, da je bolan, traja nekaj časa. Ko vidiš samo tisto nasilje, ki se nad tabo dogaja potem moraš za nazaj pogledat kaj se je vse dogajalo, ne.”

Aleksandrin odziv na vse to je bil upor. Z vizualno podobo je svetu sporočala, da je drugačna. Izostajala je od pouka, zbežala je od doma, konzumirala je droge. Obkrožila se je z ljudmi, ki niso bili najboljša družba. Z njimi se je družila, ker je lahko vplivala na njihovo mnenje oz. jih prepričala v nasprotno (predvsem v zvezi z izbrisom in ostalimi njej pomembnimi temami). Čeprav ni imela občutka, da spada v to družbo, se je počutila sprejeto, ker so sprejeli njena stališča. Izbris je imel njeno družino pod nadzorom, tukaj pa je bila ona tista, ki je imela moč in nadzor. Z uporom je navzen kazala podobo moči, znotraj pa so prevladovali občutki nepripadnosti in žalosti.

“Kak pa sem se počutila? [se zresni, vdihne, zamisli] ... Ne preveč dobro pomojem. Ampak sem se delala vedno tak »tough«, ne. Vseeno sem mela tisto v ozadju nekje, jaz pa ne spadam sem, ne. Pa žalost verjetno tudi [tišina]... Pa upornišтво je pomoje kar dost zaradi tega prišlo.”

Ravno ta občutek nepripadnosti opredeli kot eno izmed najhujših in doživljenjskih posledic izbrisa. Še vedno ima občutek, da ne spada nikamor. Sprašuje se, kje je njen dom in s tem poveže vprašanje nacionalne pripadnosti oziroma identitete. Aleksandra je bila rojena v Sloveniji in tu je živela celo življenje, tudi njena mama je Slovenka. Posledice stigmatizacije se odražajo v njenem odnosu do lastne nacionalne identitete. V Sloveniji je bila zaradi izbrisa stigmatizirana, zato Slovence vidi kot povzročitelje in čuti odpor do identifikacije s Slovenko. Po drugi strani pa jo tudi v Srbiji vidijo kot tujko (kot Slovenko) in to ji povzroča frustracijo. Zaradi lastnih izkušenj si je ustvarila predsodek, da je veliko Slovencev ksenofobnih (prej so obsojali izbrisane, sedaj migrante). Aktualni komentarji Slovenskih domoljubov ta predsodek samo še krepijo. Nacionalistični komentarji so pri njej sprožilec pretekle travme. Svojih predsodkov do Slovencev se zaveda in vseeno poskuša na ljudi gledati kot na dobre in slabe, ne glede na nacionalno pripadnost.

“Ker lih to so nam naredili – izbrisanim, ne. Mogoče otrokom še toliko bolj, ne. Glih to, da se ti ne moreš postaviti nikamor. Kje je zdaj moj dom? Jaz še zdaj ne vem. Ker tu res se konstantno počutim, da ne morem reči da sem čista Slovenka pa mogoče sem po čisto vseh smernicah, če lahko postavimo neke smernice... Tudi če sem, ne morem reči tega za sebe, ker mam odpor do tega, ne. Pol-odpor mam. In pol pridem v Srbijo in prvi stavek, ki mi ga izrečejo na vratih je »Ooo moji Slovenci«. Sem tak »aaagghh«, kaj pa zdaj? Kaj sem pol jaz? Res pač... Kam spadam? Ne vem, še zdaj ne vem. In to je največja stvar, ki so nam jo naredili, ne.”

Tudi sama sem se našla v njenem opisu občutka nepripadnosti, kar postane izhodišče naslednje teme – prevladujoči družbeni diskurz v obdobju najinega odraščanja. Po osamosvojitvi je začela naraščati nestrpnost do pripadnikov bivše SFRJ. Znotraj tega uporabim besedo “čefur”, ki Aleksandro zmoti. Beseda je bila sprva izrazito negativno zaznamovana, tekom časa pa je spreminjala svoj pomen. Odvisna je tudi od konteksta in ljudi, ki jo uporabijo. V grobem jo lahko razumemo na dva načina, kot poimenovanje subkulture ali kot označevanje nacionalne pripadnosti. Aleksandra vzpostavi razliko med Ljubljano in Ptujem, od koder izhaja. Besedo “čefur” je prvič slišala v Ljubljani in meni, da je značilna zanjo. V njenem domačem kraju so uporabljali izraz “Jugoviči”, sicer pa so posameznike poimenovali po državi izvora (Srb, Hrvat, Bosanec). Njenega očeta so opredeljevali bolj kot izbrisanega in ne kot pripadnika bivše SFRJ. Tudi njen fant, ki je iz manjšega kraja, je prvič prišel v stik s to besedo šele v Ljubljani. Zanj nima nikakršne nacionalne vsebine, nanaša se izključno na pripadnika subkulture “čefurjev”, medtem ko ima za Aleksandro tudi negativno zaznamovano nacionalno konotacijo. Ker je bila sama stigmatizirana je toliko bolj dovzetna in pozorna na tovrstne negativno zaznamovane besede. Življenju v družini z mešano nacionalno pripadnostjo vseeno pripiše poseben pozitiven pomen. Ker je bila izpostavljena dvema kulturama (Slovenska in Srbska) ima možnost izbire med eno in drugo. Hkrati se je naučila delovati znotraj obeh, zato je morala biti iznajdljiva in prilagodljiva. Ima dve poti, po kateri hzna hoditi.

Nekatere posledice izbrisa so bile aktualne v času Aleksandrinega odraščanja, druge pa so daljnosežne in se kažejo še danes. Pravi, da pretirano razmišlja in analizira stvari. V sebi bo vedno nosila strah, da je drugi ne bodo sprejeli. Težko najde prijatelje in s težavo zaupa ljudem. Pomembne so ji drugačne teme, kot njenim sovrstnicam in sovrstnikom. Čeprav ima odpor do politike, je zanjo politično mnenje zelo pomembno, zato težko

sprejme za prijatelja oz. prijateljico ali partnerja nekoga, ki ima drugačna politična stališča. V njenih očeh postane zaznamovan, zaradi česar vzpostavi distanco, ki jo poimenuje "zid". Ko je le-ta postavljen, ga zelo težko poruši. To vidi kot eno izmed možnih posledic kontinuiranega doživljanja nesprejemanja s strani družbe. Zaveda se, da bi morala biti bolj odprta in sprejemajoča glede političnih in ostalih moralno etičnih načel. Ta lastnost ji ni najbolj všeč, vseeno pa se ji zdi prav, da je pozorna in občutljiva na tovrstne teme. Čuti, da bo vedno drugačna od ostalih. S posledicami izbrisa se je težje spopadala, ko je bila mlajša. Sedaj je močnejša, lažje preživi dogodke in predela občutke.

Aleksandrin velik notranji vir moči sta njena trma in upornišтво. Poudari še eno pomembno lastnost, ki ji je bila v pomoč celo življenje. Poimenuje jo "inat". V slovenščini nimamo ustreznega prevoda zanjo, dobeseden prevod bi se glasil "kljub temu". Pri Aleksandri naj bi izviral iz otroštva in vzgoje, "imel" ga je tudi oče. Delno ima zanjo pomen upornišтва. Upornišтво razume kot usmerjenost proti drugemu, medtem ko se pri "inatu" lahko bori tudi sama s sabo. Ima motivacijsko funkcijo, požene jo v akcijo in pomaga pri zaključevanju stvari.

"In... Ne vem, kaj mi je pomagalo preživet... Pomoje res ta »inat«. Ne boste me! Jaz bom vas! [s pestjo udari po mizi] Jaz tudi lahko!"

"Meni recimo inat ful pomaga pri tem, da nardim stvari, ne. Ko nisem šla recimo takoj na faks, ne. Pa sem vedno govorila, štiri leta, jaz bom pa šla na faks. Pol so mi že vsi začeli govoriti »Ti ne boš nikol šla na faks, ne bluzi, ne«. Pol pa sem bla že tak, če bi ne bi tega govorili bi še trajalo nekaj časa. Ko pa so mi vsi začeli to govorit pa sem si tak mislila pa fuck off, ne. Zdaj pa bom, zanalašč bom! Iz inata bom. Am... In tudi pri drugih stvarih ful odlašam. In se mi zdi tak, da mi ta inat, mi pomaga da se spopadem in spoprinem s stvarmi, da... Dejansko nardim pol nekaj."

Spomni se kako ji je, proti koncu osnovne šole, upadel učni uspeh. Pred tem je bila odličnjakinja. Mama jo je vedno spodbujala in podpirala, pa je to ni motiviralo. Oče je počel ravno nasprotno – jo karal in poniževal. Čutila je potrebo, da mu dokaže nasprotno in to jo je aktiviralo. Stres in ponižanje sta bila stalnica v njenem življenju (in življenju njene družine). Na to se je navadila, zato ima še danes občutek, da je to nekaj kar potrebuje za aktivacijo.

“Men je ati ful nabijal, jaz sem bla odličnjakinja v osnovni šoli, in ko nekaj ni blo vredno potem je blo že »Ja pa ti boš nula, boš ceste pometala«, pa ne vem... In... Ne vem, tak se mi zdaj zdi, ko da zdaj rabim to. Ker sem bla celo življenje navajena, da rabim to, da... Da zdaj pa res rabim to. Da me nekdo poniža in potem lahko, ne. Ker dokler pa nisem ponižana pa... pff [zamahne z roko].”

V Aleksandrinih očeh je bila mama glavni vir moči njihove družine. Svoje celotno življenje je posvetila Aleksandri in očetu. Starša sta se imela zelo rada in Aleksandra je to vedela. Mama je predstavljala velik vir ljubezni, neskončnega razumevanja in potrpežljivosti. Po svojih najboljših močeh je skrbela, da so bili kljub vsem konfliktom, čim bolj povezani. Aleksandro je poskušala obvarovati pred informacijami, ki so metale slabo luč na očeta. Branila je dobro podobo o očetu in jo sporočala hčeri. Oče je ljubezen sporočal na drugačne načine – tudi prepir je bil včasih izraz naklonjenosti. Pa vendar je njuno mnenje najbolj upošteval in to je Aleksandri sporočalo, da ju ima rad. Mamo še danes izjemno občuduje, predvsem njeno brezmejno sočutje in razumevanje. Vedno ji je bila v oporo in ji vlivala upanje o boljši prihodnosti. Boljšo prihodnost je zanjo predstavljal (tudi) odhod v tujino. Ker se v Sloveniji ni počutila sprejeto, je želela oditi drugam.

“[...] enkrat je reko mami, da se on [oče] najraje z mano skrega [se smeji], zato ker sem edini dober nasprotnik. Se kvalitetno skrega z mano [se smejiva]. Pač take, gluposti ne. Ko bi lahko lepo mi reko – rad te mam, veš. Ampak ne, ne [se nasmejiva].”

“[mama] Me je tak driblala skoz – »Ja pa saj niso vsi taki, saj bo, saj boš vidla ko boš starejša«. Pa skoz mi je govorla »Boš vidla ko boš šla na faks, tam so drugačni ljudje«. Pa sem tak mela vedno neko vizijo o boljši prihodnosti pomoje, da se nisem vdala v tisto malomeščansko življenje pa... Je mela kar prav. [...] Pa tudi to me je gnalo pomojem, pač ko bom pa starejša se bom lahko pa odselila.”

Izbris je Aleksandri, poleg občutka pripadnosti, vzela tudi očeta. Imela sta konflikten odnos. Po eni strani se je z njim prepirala, po drugi pa je bila vseeno ponosna nanj. Preden mu je uspela v celoti oprostiti, je naredil samomor. Takrat je bila stara dvajset let. Spominja se dneva, ko sta starša mislila, da spi. Slišala je kako mama očeta prosi naj ne odhaja, čutila je kaj namerava storiti. Oče je bil odločen. Odšel je kljub maminim prošnjam, naj ostane zaradi hčere. Verjel je vanjo in rekel, da bo Aleksandra vse

preživela. Sedaj ni več jezna nanj, na situacijo poskuša gledati objektivno. Očetovo smrt je predelala in mu oprostila. To je bilo v njegovem stilu, njegov zadnji pečat v celotnem boju. Oče se ni boril zaradi denarja (odškodnin), želel je dokazati krivico. Aleksandra ga ohranja v spominu kot izjemno požrtvovalnega in nesebičnega človeka, ki je vse dal za druge. V tej očetovi lastnosti najde tudi sebe – žrtvovati se za druge, četudi v svojo škodo (sama je zaradi tega doživela tudi panične napade). Čeprav oče tega ni ubesedil ali direktno pokazal, ve da ju je imel z mamom zelo rad.

“Am... ati je vedno isto bil tak, »tough«. Pač ni priznal, njega pa res ne bo nič prizadelo. Ampak so ga. Vem da so ga prizadele ful stvari. Pa vem, da je naju z mamom pred drugimi ljudmi – to mi še zdaj kdo reče, kak naju je pohvalo pa ne vem... Naju doma, da bi naju pohvalo! Pff, ni se zgodilo na svetu nikol [se nasmeji]. Ker je on pa tisti... »Ja vrede, ne«. Ko pa ni vrede je pa štala, kraval ne. Pol pa je blo pač vrede, pol pa ni blo pohvale ampak »Aha«, ne. Ampak vem recimo, da naju je mel ati ful rad.”

Po očetovi smrti je popustila napetost, Aleksandra je videla svet v novi, lepi luči. Iz konfliktne osebe je postala umirjena. Sprejela je sama sebe in svoja čustva. Dovolila si je biti ranljiva in uvidela, da ne more vedno delovati močna. Pred tem sta bila njena strategija preživetja upor (in prepir), po tem pa je postala celo preveč umirjena. Njena ekstremna nekonfliktnost je bila razlog za razhod s takratnim fantom. Ubrala je popolnoma nasprotno strategijo preživetja, kot odgovor na vse prepire z očetom, ki so se ji kasneje zdeli brezpredmetni. Zaveda se, da je bilo to ekstremno in nezdravo stanje. Poimenuje ga “zen faza” in počasi se vrača v uravnoteženo stanje. To razume kot normalen potek, temu ne pripisuje odklonskega stanja. Zaradi očetove smrti je postala boljše oseba in to so opazili tudi drugi.

“Pol ko je ati recimo samomor naredo, itak sem se čist spremenila, kot da bi postala druga oseba. Pa to mi tudi veliko ljudi reče, da se grozno sliši ampak če je res, hvala bogu... Pač da sem se jaz spremenila v ful boljšo osebo, ko je ati umrl, ne. Da sem postala tak mirna pa pomirjena sama s sabo pa pač... Zlomlo me je, totalno. Ampak sem tak kar dobro predelala pa oprostila vse pa razumem ga pa pač... Tudi tak ga dojemam zdaj, da to pa je bilo čisto v njegovem stilu, da ni moglo bit drugače.”

Za Aleksandro izbris ni zaključeno dejanje. Za primer navede zakon o odškodninah, ki je določil univerzalna merila, medtem ko so zgodbe izbrisanih različne. Mnogo jih je

izpadlo iz kalupa in niso prejeli odškodnine. Meni, da bi se posamezniku za čas izbrisa morala priznati delovna doba. V skladu s tem bi se moralo tudi otroke izbrisanih obravnavati drugače – naveže se na štipendijo po pokojnem očetu, do katere ni upravičena zaradi manjka delovne dobe. Verjame, da ostaja še veliko odprtega prostora za izboljšave in zakon vidi kot sredstvo za doseg le-teh. Njena zaključna misel je poziv k aktivizmu in protestu. Želi si, da bi ljudje stopili skupaj in se borili proti vsem oblikam zatiranja.

4.3 Luka – zgodba o zmagi

Luka je star malo čez 35 let in prihaja iz manjšega kraja v Sloveniji²². Ustvaril si je družino in ima uspešno kariero. Ko sva govorila po telefonu, je takoj poudaril da ni prepričan, če mi bo lahko v pomoč, ker nima veliko informacij. Poudarila sem, da ne iščem zgodovinskih dejstev, temveč njegovo doživljanje. Prosila sem ga, naj do najinega srečanja premisli kaj mu je najbolj ostalo v spominu glede izbrisa. Doživela sem ga kot rahlo zadržanega sogovornika. Besedi izbris se je izogibal, v celotnem pogovoru jo uporabi samo petkrat in šele proti koncu. Vzpostavlja distanco z uporabo besed “to, o tem, te zadeve, s tem, zaradi tega”. Imela sem občutek, da težko izrazi čustva in da mu je na trenutke mogoče celo malo odveč govoriti z menoj. Res pa je, da najin stik ni bil najboljši. Intervju sva opravila preko video klica na računalniku. Ker sem imela najmanj informacij sem težko kronološko strukturirala besedilo, zato je nekoliko bolj tematsko usmerjeno. In sicer, iz podeljene izkušnje (ki mu je najbolj ostala v spominu) preidemo v posledice izbrisa, izvemo kateri so bili družinski in osebni viri moči ter kako Luka gleda na odziv družbe v povezavi s prevladujočim družbenim diskurzom glede izbrisanih in pripadnikov bivše SFRJ. Za zaključek izvemo kako opomenja celotno izkušnjo in kakšno sporočilo ima za druge ljudi.

Na začetku je ponovno poudaril, da nima veliko informacij in da o tem ni veliko razmišljal. Od izbrisa je minilo že precej časa in stvari so se pozabile. Nakazal je, da jih je na nek način mogoče celo želel pozabiti. Večina ljudi želi na slabe dogodke čim prej pozabiti. Vseeno pa je v nadaljevanju na kratko opisal dogodek, ki mu je najbolj ostal v spominu.

---

²² Starost in lokacija nista navedeni zaradi varovanja identitete.

V srednji šoli je bil poklican k ravnatelju. Razlog za to najde v medijih. Za izbris se je javno izvedelo šele z medijsko izpostavitvijo Aleksandra Todorovića in drugih posameznikov. Z Aleksandrom Todorovićem je sodeloval tudi Lukov oče. Luka sprva ni vedel zakaj ga ravnatelj kliče, mislil je, da je nekaj narobe. Razložil mu je, da je slišal za očetovo situacijo in Luko vprašal kako se počuti, če ima kakšne težave. Celotno pripoved zaključí s pozitivno konotacijo. Všeč mu je bilo, ker se je nekdo zanimal zanj in za njegovo družino, čeprav zaradi izbrisa.

Luka v nadaljevanju vzpostavi ločnico med seboj in očetom. On sam se (kljub ravnateljevem pozivu) ni počutil izpostavljenega zaradi izbrisa. V spominu nima ne dobrih, ne slabih dogodkov. Poudari pa, da je bil oče izpostavljen in to je nekoliko vplivalo nanj. Posledicam ni namenjal posebne pozornosti, zato ostajajo na podzavestni ravni. Meni, da bi potreboval strokovno pomoč, če bi jih želel ozavestiti.

Sam je bil z izbrisom očeta seznanjen že pred pogovorom z ravnateljem. Zanj je izvedel skozi pogovor s starši. Tako kot mnogi drugi, tudi on takrat ni razumel kaj je izbris. Bil je najstnik in v tem obdobju so posamezniku pomembne druge stvari. V zvezi z izbrisom je opazil konkretne, stvarne posledice pri očetu – neveljavnost osebnih dokumentov, težavo pri prijavi prebivališča, zaposlitve. Večkrat je uporabil besedo “izpostavljen”, ki ji pripisuje negativno konotacijo. Njegov oče je bil izpostavljen na dveh področjih – v javni sferi (medijski linč) in v domači sferi. Posledice izbrisa so se kazale na dnevni ravni, kar je prispevalo k stresni atmosferi, prihajalo je tudi do preprirov med staršema. V tistem obdobju jim je bilo kot družini zelo težko. Luka poudari predvsem finančni vidik. Mama je bila brezposelna, oče je bil prisiljen v delo “na črno”. Očeta vidi kot tistega, ki je bil odgovoren za preživetje družinskih članov, poleg tega pa se je moral boriti še s posledicami izbrisa.

“Teenager, teenager. Takrat so ble druge stvari bolj pomembne, ampak ja. Aam sigurno so bli tud težki časi, a ne... Sploh iz finančnega vidika takrat. Ker kot rečeno je bilo potrebno na eni strani... Zagotovit dnevni obrok na mizo, otroku pa ženi. Po drugi strani pa se borit za neke stvari, ki bi pomojem morale biti urejene drugače.”

Pa vendar je za Luko najhujša posledica izguba časa, ki bi ga lahko preživeli skupaj kot družina. Oče je zaradi borbe proti izbrisu dostikrat potoval iz bolj oddaljenega kraja bivanja v Ljubljano in nazaj. V svojih najboljših delovnih letih je posvetil veliko energije

temu boju. Starša sta skrbi okoli izbrisa večinoma držala znotraj partnerskega odnosa in tega nista direktno prelagala na sina.

“Verjetno nam je vzel nekaj kvalitetnega časa, ki bi ga drugače preživel skupaj. To. Tudi kaka neprespana noč mogoče kdaj. Malenkost preprirov verjetno, znotraj dveh partnerjev. Jaz pač dejansko nisem takrat bil tok vpleten v to. Ampak več od tega pa ne. Načeloma se mi zdi, da najbolj pomembno je to, da mogoče tak kot sem že uvodoma povedal, da ni bilo kakih skupnih trenutkov, ki bi lahko drugače bili, ker je bilo dosti teh potovanj iz Ljubljane na [kraj bivanja], ki je bila že tako ali tako degradirana logistično.”

Kljub težkim razmeram so kot družina iz slabih stvari črpali energijo in bili usmerjeni v prihodnost. Verjeli so, da jim bo lažje. Očeta vidi kot najmočnejšega člana družine. Skupaj sta bila v podporo mami. Pri očetu ni opazil, da bi mu bilo težko. Oče ni pokazal, kakšne posledice ima zanj izbris. Imel je zagon, da dokaže krivico. Luka svojo družino vidi kot borce, ki se ne podredijo ali vdajo. Vzrok za to vidi tudi v očetovem poklicu, bil je pripadnik vojske. Velik vir moči Lukove družine je bila vera v boljšo prihodnost.

“Ravno zaradi tega, ker smo iz slabih stvari črpal energijo, zato da nam bo jutri boljše. Tak je po karakterju oče, tak sem po karakterju očitno jaz. Mogoče, mama na drugi strani ni bila ravno taka ampak sva bila midva močnejša v tej, bom rekel zgodbi. Al pa on je bil močnejši, da je to znal, bom rekel, speljat. In tudi na njega to ni vplivalo, niti na čustvenem niti na fizičnem teritoriju al kako bi se izrazil. To mu je dajalo samo energijo in zagon, zato da dokaže, da je pač to kar je bilo storjeno napačno. In iz tega smo potem samo črpali. Iz te negative smo producirali pozitivne stvari.”

“Kaj je bil vir... Ja... Vir, izvor je bil to, da vemo, da smo boljši od situacije kjer smo trenutno. Tega smo se mi konstantno zavedali. Mi ne spadamo sem, v ta rang, da nimamo... Sej smo meli vse, ne me narobe razumet – streho nad glavo, svoje stanovanje, te osnovne stvari. Ampak vedli smo, da smo vredni več kot to in da je pač tu bla krivica in da se bomo mi sami potrudili, da jo popravimo.”

Boj z izbrisom se ni dogajal samo na individualni ravni izbrisanega starša ampak se je prenesel na celotno družino, s tem so se morali soočiti vsi člani. Pri tem jim je pomagalo zavedanje, da se jim je z izbrisom zgodila krivica. S tem so se uspešno spopadli ker so verjeli vase in v svojo lastno vrednost. Dejanje izbrisa je posamezniku sporočalo, da je

manjvreden in oni so se proti temu borili. Niso čakali ali upali, da jih bo rešil nekdo drug. Verjeli so, da se lahko rešijo le sami in za to prevzeli pobudo. Borbo z izbrisom primerja z borbo "David proti Goljatu". Poimenovanje odraža neenakovrednost v boju z izbrisom. Izbris je nepredstavljivo močan nasprotnik, v boju pa so skoraj ničelne možnosti za zmago. Za Luko je zmaga sodba Evropskega sodišča, ki je potrdilo kršitev človekovih pravic. Ko Luka govori o zmagi, govori o njej v prvi osebi množine. Zmagovalec ni bil samo oče, ampak celotna družina.

"Ne rečem... Mogoče za začetek, ni prav to kar se je zgodilo. Za to mora nekdo odgovarjat. Za to mora mogoče nekdo komu plačat neko odškodnino... Za to mora mogoče nekdo odgovarjat več, kot so odgovarjali do zdej, ampak ja... Gledam, ne samo na to zadevo – nek problem, ljudje enostavno gledajo na problem kot na nek zaključek. Kot nek – zdej bo šlo pa vse navzdol. Enostavno mi na vsako stvar gledamo tako, ne samo na to. Ja, pač lahko rečemo, da je bila to neka borba David proti Goljatu in da smo iz tega potegnili, da smo bili zmagovalci."

Obsoja dejanje izbrisa in meni, da bi moral nekdo za to odgovarjati. Iz njegovega vidika je bilo to delno izpolnjeno z izplačilom odškodnin. V zvezi s tem, da bi moral za izbris nekdo odgovarjati, Luka sporoča občutek nemoči. Nakaže, da živimo v svetu neenakosti, kjer se krivice kontinuirano dogajajo. Od tega boja se distancira, ker ne verjame, da bi lahko karkoli spremenil(i) in v to vključi tudi mene. Izbris je zanj in za njegovo družino breme s katerim so zaključili in ga pustili za sabo. Njegov pogled je usmerjen v prihodnost, pričakuje nove borbe in zmage.

"Tuki midva velik ne bova mogla spremenit. Sigurno, tak kot sem rekel v tem zadnjem stavku ali dveh, da bi mogel za to nekdo odgovarjat na višji instanci ampak glejte... Na žalost živimo v takem svetu, da se je boljše od tega distancirat in iti svojo pot. Bom rekel, poslovno in osebno pa zadeve peljat po drugi strani in ne to vlečt za sabo, ker te samo nazaj drži taka stvar. Mi smo s tem zaključili, svoje smo, naša družina je s tem zaključila, svoje doseгла. Gremo naprej, zmagam al pa novim borbam naproti."

Obdobje odraščanja za Luko ni bilo samo obdobje izbrisa ampak tudi lepih stvari. V negativni sliki vidi veliko pozitivnega. Pove, da je imel lepo otroštvo. Njegova osebnost, pozitivna miselna naravnost in druge lepe izkušnje so delovale kot protiutež. Imel je dovolj (notranjih in zunanjih) virov moči na katere se je lahko oprl v drugače težki

situaciji. V pomoč mu je bilo to, da je svoj fokus usmeril drugam – v izobrazbo, šport, druženje s prijatelji. Izogibal se je ljudem, ki so bili negativno nastrojeni o tematiki izbrisa, nacionalnosti ipd. Deležen je bil avtoritarne vzgoje, vendar je na to ponosen. Vzgojo vidi kot vir njegove moči in karakterja. Brez izbrisa bi bilo življenje najverjetneje res lažje, po drugi strani pa se je ogromno naučil, zato se sedaj lažje sooča z življenjskimi izzivi. Naučen je bil, naj vedno gleda v prihodnost, zato se dogodkom iz preteklosti ne posveča na zavedni ravni.

Po odzivu drugih je čutil, da so kot družina drugačni ampak temu ni namenjal veliko pozornosti. Razlog za njihovo drugačnost oziroma drugost najde v tem, da je oče “iz Juga”. Luka je opazil, da so očeta po osamosvojitvi začeli gledati drugače. Izjema so bili prijatelji, katerih ni bilo veliko. Oče je bil pred tem priljubljen v kraju kjer je delal in živel. Meni, da je bila etnična pripadnost takrat občutljiva tema in da so ljudje s časom spremenili pogled na to. Pove, da so se ljudje razdelili na “leve in desne” oz. “južne in domače”. Temu ne pripisuje negativne konotacije ampak jo obravnava kot normalen pojav.

“Amm... Skratka, se je spremenila, po vojni, po tej osamosvojitvi. So se zadeve seveda... Karte so se takrat razdelile... Na leve in desne, če bi temu tako rekel. Al pa na južne in domače. In tu je seveda bil, bom rekel mal... Dan na stranski tir [oče]. Drugače so ga verjetno gledali. Vsaj tisti, ki niso bili njegovi prijatelji. Tista peščica, ki je bila, je gledala na njega enako. Ampak veste, to je tko... V tistem trenutku je blo to, zlo taka, delikatna tema. Če bi zdej te, bom rekel, te iste ljudi vprašal, jaz mislim da bi bilo čisto drugače. Ker je tudi toliko časa od tega minilo. To je tudi normalno, da se v vsaki taki večji stvari... Se določena grupa al pa se prebivalstvo razdeli na tiste, ki so za in tiste, ki so proti... Am... In tudi v tem primeru ni bilo nič drugače.”

Kljub temu, da je Luka opazil, da so na očeta gledali drugače, to ni spremenilo njegovega pogleda nanj. Ravno nasprotno, bil je ponosen, da je oče “iz Juga”. To ga je v njegovih očeh naredilo drugačnega v pozitivnem smislu. Bil je ponosen, da je iz “mešane” družine. Kljub temu, da je mama Slovenka, se je vedno počutil bolj kot “Balkanec”. Meni, da zaradi tega ni imel slabših možnosti in občutka manjvrednosti. Sam ni čutil negativne nastrojenosti nacionalističnega družbenega diskurza tistega časa. To utemelji s tem, da si je izbiral družbo, ki je bila sprejemajoča. Na nek način obsodi drugo generacijo

priseljencev, ki niso bili sprejeti v družbi. Razlog vidi v njih samih, v tem, da se niso "infiltrirali". Nakaže, da bi se morali (vsaj na videz, pred drugimi) podrediti dominantni kulturi.

"Tud to, bi rekel, če reče nekdo, ki je moj letnik al pa moja generacija al pa vaša generacija – da je bil zaradi tega... Ni bil sprejet v družbi... Ne bi lih mogel rečt, da je to tko. Vsaj moje mnenje je tako. Zato, ker se mi zdi da je pač... Stvar posameznika. Je pa treba včasih bit tud politično korekten do ostalih pa se včasih infiltrirat. To ljudje dan danes ne znajo, a ne."

Sam ima pozitiven odnos do nacionalne pripadnosti. Sprejema vse nacionalnosti, z veseljem komunicira z ljudmi različnih nacionalnosti in to počne tudi v svojem poklicu. Ne izraža pretirane dileme v zvezi z opredelitvijo lastne nacionalne pripadnosti. Kot omenjeno se opredeljuje bolj za "Balkanca" po očetovi stran, kot Slovenca po mamini. Do "balkanske" nacionalne pripadnosti čuti večjo naklonjenost in jo doživlja kot nekaj pozitivnega in posebnega. Ponosen je na to, da je njegov oče iz Balkana, kar tudi brez težav poudari.

"Hm... To... Mislim, da sem vam prej omenil, da sem se bolj počutil... Al pa, bolj mi je bilo »fancy«, da sem Balkanc, ne Slovenec [se nasmehne]."

Luka se je iz očetove borbe z izbrisom veliko naučil in to izpostavi kot prednost. Prevzel je miselno naravnost, da je vse dosegljivo in da se ne smeš predati. Dosežki njegovega očeta in soborcev mu to miselno naravnost legitimirajo kot pravilno. Izbris in dogodke v povezavi z njim vidi kot plod nepravlega časa in okoliščin. Stremi v prihodnost in meni, da moramo ljudje preseči razlikovanje na podlagi nacionalne pripadnosti in razmišljati o povezovanju. Izbris je predelal, iz te izkušnje zrasel in ga pustil za sabo. Enako meni tudi za očeta, na katerega je zelo ponosen. Vidi ga kot heroja, ki je lahko drugim v zgled.

"Sigurno črpam tud, če zdej sebe gledam, črpam veliko iz njegovih teh borb, ki jih je imel, a ne. Tko da, to bi rekel, da je ena dobra stvar, ki se mi je tu lahko zgodila."

"Osebnostno gledano sem tudi karakterno mogoče tak pa tud od njega sem se veliko naučil in počrpal, tak da... Ni važno kje si, kaj delaš, kaj si po osnovni definiciji, če imaš tak »growth mindset«, mislim da so vse stvari dosegljive. Tudi to kar so oni dosegli je na konec koncev dokaz tega."

“Jaz sem ponosen [na očeta], kapo dol. Tud vsem povem kaj je naredo in tuki se lahko samo vsi učijo od takih, kot je on.”

Zaveda se, da izbris pušča posledice. Ve, da so bili žrtve izbrisa ampak s tem so zaključili in prišli iz boja kot zmagovalci. Sodba Evropskega sodišča je bila potrditev za to. Želi si, da bi se o tej temi še naprej ozaveščalo, v izogib ponovitvi pri prihodnjih generacijah. Ob primerni starosti bi tudi svoje otroke seznanil z izbrisom. Očetova zmaga je daljnosežna in ima pomen tudi za nadaljnje generacije njihove družine. Je zgodba o uspehu, ki se bo prenesla naprej. Na širši, družbeni ravni pa je zanj zgodba o uspehu tudi Civilna iniciativa izbrisanih aktivistov, ki je zaslužna za detabuizacijo izbrisa. Veliko čast pripisuje tistim, ki so se z izbrisom borili na družbeni ravni. V njegovih očeh so dosegli popravo krivic.

Drugim želi sporočiti, da je vse stvar percepcije. Luka težavo razume kot priložnost za rast in to je njegovo vodilo skozi življenje. Sporočilo, ki bi ga rad predal drugim je, da izbrisa ne smemo pozabiti, osebno pa moramo vseeno iti naprej. Tudi, če bi posamezniki prevzeli odgovornost za izbris to ni dovolj. Vsak človek mora na individualni ravni zaključiti z izbrisom.

“Ne smemo pozabit ampak osebno pa moramo iti naprej. To je tisto kar se mi zdi, da je ključnega pomena.”

5 Razprava in sklepi

Otroci so izbris opomenjali za nazaj. Ko se je izbris zgodil so bili premajhni, da bi razumeli kaj se dogaja. To sovпада s tem, da tudi izbrisani na začetku niso vedeli kaj se je zgodilo. Ravno zato je dejanje izbrisa še toliko bolj kompleksno in nerazumljivo.

Ne glede na njihovo raznolikost so pri vseh treh skupni preskoki iz prve osebe ednine v prvo osebo množine (jaz - mi), ko je bilo govora o izbrisu. Čeprav je bil izbrisan samo oče, uporabljajo izraze “mi izbrisani, za nas izbrisane, nam izbrisanim, naš boj”. V tem vidim medgeneracijski prenos izbrisa. Le-ta se pri Ratku in Aleksandri kaže tudi v prenosu stigme iz očeta na druge člane družine. Ena izmed najhujših posledic, ki je skupna vsem, je izgubljen čas, ki bi ga drugače lahko preživeli skupaj kot družina. V tej posledici se jasno odraža huda kršitev temeljne pravice o spoštovanju zasebnega in družinskega življenja. Je doživljenjska in nepopravljiva.

Na splošno mislim, da sta Ratko in Aleksandra posledice izbrisa ozavestila bolj, kot Luka. To se odraža tudi v bogatosti njune pripovedi. Oblikovala sta močno mnenje in zavzela trdno stališče do izbrisa. Razlog vidim v tem, da sta se izbrisu veliko posvečala tako na osebni, kot na družbeno-političnem področju.

Predvsem Ratko razume tudi širšo družbeno-politično sliko, ki je vodila do izbrisa. Njegovo razumevanje odraža teoretične zaključke o ustvarjanju “Drugega” v času Slovenske osamosvojitve. Kot najstarejši se spomni tega časa in nacionalističnega družbenega diskurza, ki imata osrednjo vlogo v njegovi naraciji. Njegov vir moči je bila pripadnost subkulturi, strategiji preživetja pa upor in nasilje. V njegovi zgodbi se pojavita dva heroja. Prva heroinja je mama, ki se je tako kot on upirala zatiranju. Za družino je bila vir moči. Drugi heroj je Aleksandar Todorović. Temeljni preobrat v Ratkovi zgodbi je zavedanje o napačni življenjski poti. Aleksandrova dejanja so pri tem služila kot navdih. Zaradi njega je Ratko ulični boj prenesel v polje aktivizma in postal družbeno koristen posameznik. Izbris zanj še zdaleč ni zaključeno dejanje. Njegov dominanten narativ ostaja borba proti zatiranju, le da je sedaj zamenjal lokacijo bitke in izbral drugačno, bolj družbeno sprejemljivo “orožje”.

Menim, da se posledice izbrisa najbolj odražajo v Aleksandri pripovedi. K temu pomembno prispeva očetova medijska izpostavitve, zaradi katere so kot družina še

dodatno trpeli. Prišlo je do korenite spremembe družinske dinamike in njene stabilnosti, kar se odraža tudi v njenem narativu. Aleksandra je za strategijo preživetja najpogosteje izbrala upor. Njen vir moči je bila misel na odhod v tujino in upanje, da bo v prihodnosti drugače, bolje. Vir moči za celo družino je bila mama, ki je hkrati tudi heroinja v njeni zgodbi. Temeljni preobrat je smrt očeta, ki je Aleksandro na nek način osvobodila in preobrazila. Kljub temu izbris zanjo ni zaključeno dejanje. V ospredju ostaja močan narativ o nesprejemanju s strani družbe in nerazrešenem občutku (ne)pripadnosti.

V nasprotju z Aleksandro in Ratkom se Luka izbrisu ni posebej posvečal, zato menim da posledice ostajajo na podzavestni ravni. To se je odražalo tudi v njegovih odgovorih, ki niso bili čustveno poglobljeni, ostajali so na površinski ravni. Hkrati pa vidim vzrok za to tudi v avtoritarni vzgoji s strani očeta. V patriarhalnem svetu moški ne izraža čustev. Heroj v pripovedi je njegov oče, ki mu je v zgled. Nanj je ponosen in tudi sam je prevzel njegove karakteristike. Lukova strategija preživetja je bila preusmeritev fokusa. Usmerjen je bil na šolo, prijatelje, šport. Imel je dovolj virov moči na katere se je lahko oprl v drugače težki situaciji. Kot družina jim je težko obdobje pomagalo preživeti: pozitivna miselna naravnost, pogled v prihodnost in zavedanje o tem, da niso manjvredni. Sicer pa v njegovi zgodbi zasledim dva narativa. Z osebnim narativom sporoča, da on kot posameznik ni imel negativnih izkušenj in ni trpel osebno. Z družinskim narativom pa sporoča, da so trpeli in se borili kot celota. Dominanten narativ v njegovi zgodbi je izbris kot priložnost za rast, kar je uspelo tako njemu, kot družini. Izbris je zato zanj zaključeno dejanje, zmaga je bila dosežena s sodbo Evropskega sodišča za človekove pravice.

Vse tri zgodbe lahko umestim v širši družbeni narativ, ki govori o neenakovrednem razmerju moči med posameznikom in državo ter njenimi institucijami. Sprašujem se, koliko otrok trpi za posledicami izbrisa pa niti ne ve kaj je razlog za to?

Kot smo videli je dejanje izbrisa starša potisnilo v izjemno težek položaj. Očetje so ostali brez rednih dohodkov, dostopa do trga dela, zdravstvenih storitev itn. Prisiljeni so bili v delo na črno, za katero lahko sklepam, da je bilo fizično izčrpavajoče in manj plačano. Vedno manj časa je bilo na razpolago za družinsko življenje, partnerske in prijateljske odnose ter vzgojo otrok. Življenje je postalo boj za preživetje. Hkrati je prihajalo do vedno večje legitimizacije rasističnega diskurza, ki so ga čutili tudi otroci. Šola je bila za

nekateri prvi prostor, kjer so zaznali, da so drugačni. V tem prepoznam prenos stigmatizacije iz starša na otroka. Šola je družba v malem in kot taka je odražala takratno družbeno stanje. Rasistični govor je vedno bolj prodiral iz javne (medijske in politične) sfere v zasebno (šola, družina, sovrstniki, ulica).

Vse to je imelo vpliv na družinsko dinamiko, ki je bila podvržena znatni spremembi. V družini se je porušil občutek varnosti in stabilnosti. Prišlo je do napetosti, stresa in preprirov. Predvsem matere so bile tiste, ki so imele ključno vlogo, da je družina preživela. Nudile so moralno in čustveno podporo, ob tem pa so se nesebično odrekle lastnim željam in potrebam. Bile so odgovorne za vzgojo otrok in posledično so imele globlji ter bolj pristen odnos z njimi. Očetje so bili večkrat odsotni, kar je rezultiralo v čustveni distanci in bolj površinskem odnosu. Čeprav otroci racionalno niso mogli razumeti situacije, so opazili eksistencialni boj staršev in zaradi tega doživljali stres. Upam si trditi, da to niso bili najboljše pogoji za zdrav psihofizični razvoj otroka, ki ima v obdobju odraščanja povečano potrebo po občutku varnosti, zanesljivosti in ljubezni s strani staršev oziroma skrbnikov. Otroci so čutili negotovost. Prikrasjeni so bili tako iz materialnega, kot psihološkega vidika. Zato lahko še bolj zagotovo trdim, da ni prišlo samo do prenosa stigmatizacije ampak tudi do prenosa izbrisa.

Strategije soočanja s strani otrok so bile pogosto upor in jeza. Sprva je bila usmerjena v starše, nato tudi širše, v družbo. Prvi znaki stiske so se pri nekaterih odražali tudi v upadu šolskega uspeha in namernem izostajanju od pouka. Otroci in najstniki na tak način pogosto sporočajo, da nekaj ni v redu. Omenjeno še dodatno oriše kompleksnost posledic izbrisa in njegov medgeneracijski prenos. Starš je doživljal pritiske "od zunaj" – s strani družbe in "od znotraj" – s strani družine. Enako so doživljali tudi nekateri otroci. Vsak je ubral določen mehanizem preživetja, ki pa se je pri večini povezoval tudi z vprašanjem identitete. Zaradi stigmatizacije je prišlo do identitetne zmede oziroma krize. Spremenila se je posameznikova predstava o lastnem jazu. Nekateri so prevzeli "problematično" identiteto, spet drugi pa so težili k redu in neopaznosti. To vidim tudi kot poskus obvladovanja sicer neobvladljive situacije. Tako kot izbrisan starš, so bili tudi oni ujeti v strukturno neenakost in se poskušali boriti z njo. Pri tem so bili nekateri prisiljeni ustvariti drugačno identiteto, ker je obstoječo družba zavračala.

Posledično sem mnenja, da je z medgeneracijskim prenosom izbrisa v določenih primerih prišlo tudi do medgeneracijskega prenosa travme. Nekateri otroci imajo še danes težave s samozavestjo in identiteto. Izvor vidim v temeljnem občutku manjvrednosti, ki je bil izbrisanim vsiljen s pomočjo nacionalističnega družbenega diskurza in se je prenesel na otroka. S tem povezujem tudi občutka nesprejetosti in nepripadnosti, ki ju nekateri čutijo še danes. Globoka travma se odraža v nezaupanju do drugih ljudi in v težavah pri vzpostavljanju medosebnih odnosov na globlji ravni. To zajema tako prijateljske, kot partnerske odnose. Širše se nezaupanje kaže tudi do državnih in evropskih institucij, do političnega sistema in političnih oseb. Država kot institucija bi morala (za)ščititi državljane. Pri izbrisanih je bilo ravno obratno, zato je njihovo nezaupanje povsem upravičeno.

V srži socialnega dela je prizadevanje za enakopravnost in socialno pravičnost (Dominelli, 1995, str. 181). Socialne delavke in delavci bi morali biti prvi v vrsti pri zaustavljanju ksenofobije. Menim, da je socialno delo kot stroka v primeru izbrisanih in njihovih otrok zatajila, ker je ostala pasivna. Na družbeno-politični ravni ni opozorila na neenakost in kršenje človekovih pravic. Tako posameznikom kot družinam ni zagotovila ustrezne pomoči. Socialne delavke na Centrih za socialno delo so bile v stiku z izbrisanimi. Pogosto niso naredile nič več kot to, kar je bilo predpisano s strani institucije – govorim o odobritvi ali zavrnitvi vloge za uveljavljanje pravic iz javnih sredstev. Moj sklep podpirajo tudi zgodbe izbrisanih, v katerih so socialne delavke le redko omenjene. Izbrisani pa večinoma nimajo najboljšega mnenja o njih (Schmidt, 2012). Tudi otroci niso posebej izpostavili njihove vloge. Sprašujem se, kje so bile socialne delavke v šoli? Upad šolskega uspeha in izostanek od pouka je jasen znak stiske, ki ne sme biti spregledan. Vse kaže na to, da so bili tudi otroci spregledani oziroma niso dobili ustrezne podpore in pomoči. Ker tej temi v intervjujih nisem posvetila posebne pozornosti vseeno dopuščam možnost, da so bili otroci v stiku s socialno delavko na šoli. Hkrati pa sem mnenja, da njena pomoč najverjetneje ni imela bistvenega vpliva, drugače bi jo izpostavili sami po sebi.

6 Predlogi

Rezultati raziskave so pokazali daljnosežnost posledic izbrisa, ki se razlikujejo od posameznika do posameznika. Moja raziskava je nakazala na katera področja segajo posledice pri otrocih. Čeprav je socialno delo v obdobju njihovega odraščanja zamudilo priložnost za nudenje pomoči, to še ne pomeni, da je čas za ukrepanje mimo.

Spreglečnost stisk otrok v osnovni šoli kaže na dodatno pomembnost socialnega dela v izobraževalnih ustanovah. Menim, da je to ključen čas, ko lahko posamezniku dovolj zgodaj pomagamo in s tem ustavimo marsikatero negativno posledico. Pri tem je pomemben celosten pogled na otrokovo stisko. Določeno vedenje je najpogosteje samo simptom drugih težav, ki lahko zajemajo več področij (sovrstniki, družina, družba, institucije itn.). Izrednega pomena je sodelovanje s celotno družino in drugimi otroku pomembnimi posamezniki. Dodatno vrednost vidim tudi v sodelovanju z ostalimi strokami, ki lahko razširijo polje razumevanja in možnih rešitev. Moj predlog je, da se izobraževanju za poklic socialne delavke nameni (še) večji poudarek na prepoznavanju stisk otrok in odzivu nanje. Poseben sklop bi posvetila sodelovanju z drugimi strokami in omogočila več praktičnih izkušenj iz multidisciplinarnega sodelovanja.

Pomoč drugih strok bi potrebovali tudi pri izvedbi naslednjega predloga. Izbris je del Slovenije, zato bi moral biti umeščen v učbenike zgodovine in ostale zgodovinske zapise. V nasprotnem primeru lahko govorimo o poskusu kolektivne pozabe izbrisa, s čimer se poveča tveganje za ponovitev zatiralnih praks. Z razlago kako in zakaj je do izbrisa prišlo bi prispevali tudi k večjemu razumevanju ter zmanjšanju predsodkov in mitov v povezavi z izbrisanimi.

Odgovor na vprašanje kako lahko pomagamo otrokom izbrisanih vidim v metodi skupnostnega socialnega dela in v zagovorništvu. Izbrisane je združevanje opolnomočilo. Njihovo družbeno gibanje je bilo sredstvo za spremembo v družbeni strukturi, ki je vplivalo tudi na spremembo zakonodaje. Z metodo zagovorništva lahko pomagamo opolnomočiti otroke, se zavzamemo za njihove cilje in dosežemo spremembe tudi v širšem okolju. S pomočjo skupnostnega socialnega dela lahko povežemo otroke med seboj in omogočimo varen prostor, kjer lahko podelijo izkušnje in vidijo, da niso sami. Znotraj tega vidim dodatno vrednost v udejanjanju narativnega pristopa v socialnem delu.

Narativni pristop posamezniku omogoči, da svojo zgodbo napiše na novo in jo umesti v širši družbeno-kulturni kontekst. To lahko posameznika še dodatno razbremeni in opolnomoči.

V raziskovalnem smislu bi se bilo potrebno podrobno seznaniti s problemi otrok izbrisanih in skupaj z njimi poiskati ustrezne rešitve, ki bi služile kot podlaga za spremembe. Je to pomoč na psihološki, materialni ravni ali nekaj čisto tretjega? Mogoče ustanovitev društva, kjer bi lahko v varnem okolju podelili svoje zgodbe? Z izdelavo akcijskega plana bi nato rešitve implementirali v prakso. Delovanje skozi metodo kolektivnega zagovorništva in socialne akcije vidim kot orodje za aktivno zoperstavljanje diskriminaciji. K temu bi dodatno pripomoglo, če bi v učnem načrtu socialnega dela dali (še) več poudarka na to, kako se odzvati na diskriminacijo na mikro, mezzo in makro nivoju ter to podkrepili s konkretnimi primeri iz prakse. V tem vidim okno priložnosti za preprečevanje nadaljnjih pojavov zatiralnih praks znotraj struktur neenakosti.

Iz vidika socialnega dela z družino bi bilo smiselno bolj podrobno raziskati strategije preživetja in vire moči, ki jih je imela družina z izbrisanim posameznikom in jih uporabiti kot znanje za ravnanje, predvsem pri družinah v podobnih okoliščinah (npr. begunci, priseljenci, osebe brez statusa). Znotraj tega bi mene osebno zanimalo predvsem kako mame zmorejo biti podporni steber družine v težki situaciji.

Moji predlogi zajemajo več področij in zahtevajo veliko samoiniciativnosti z udejanjanjem socialnodelovnih znanj in spretnosti. Verjamem, da jih socialne delavke imamo in da to zmoremo. Kljub temu, da je socialno delo kot stroka zatajilo pri izbrisanih, ima sedaj novo priložnost – pomagati njihovim otrokom.

7 Seznam virov

- American Psychological Association. (2020). *APA Dictionary of Psychology*. Pridobljeno 16. 1. 2021 s <https://dictionary.apa.org/identity/>
- Amnesty International. (2013). *Izbrisani*. Pridobljeno 10. 12. 2020 s <https://www.amnesty.si/izbrisani/>
- Anderson, B. (2006). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London, New York: Verso.
- Anderson, W. T. (ur.). (1995). *De-Confusing and Re-Constructing the Postmodern World*. New York: Putnam.
- Arnold, M. E. (2017). Supporting Adolescent Exploration and Commitment: Identity Formation, Thriving, and Positive Youth Development. *Journal of Youth Development*, 12 (4), 1–15.
- Barkhuizen, G. (2015). Narrative Knowledging in Second Language Teaching and Learning Contexts. V A. De Fina, & A. Georgakopoulou (ur.), *The Handbook of Narrative Analysis* (str. 97–116). West Sussex: Wiley-Blackwell.
- Barth, F. (1998). *Ethnic Groups and Boundaries: the Social Organization of Culture Difference*. Illinois: Waveland press.
- Bass, E., & Davis, L. (1998). *Pogum za okrevanje*. Ljubljana: Liberalna akademija in Visoka šola za socialno delo
- Beal, C. C. (2013). Keeping the Story Together: A Holistic Approach to Narrative Analysis. *Journal of Research in Nursing*, 18(8), 692–704.
- Bell, A. (2003). A Narrative Approach to Research. *Canadian Journal of Environmental Education*, 8(1), 95–110.
- Berger, P. L., & Luckmann, T. (1991). *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. London: Penguin Books.
- Berger, P., & Luckmann, T. (1988). *Družbena konstrukcija realnosti*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

- Bowen, M. (2004). *Family Therapy in Clinical Practice*. Maryland: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- Bowen, M. & Kerr, E. M. (1988). *Family Evaluation: an Approach Based on Bowen Theory*. London, New York: W. W. Norton & Company.
- Boyatzis, R.E. (1998). *Transforming Qualitative Information: Thematic Analysis and Code Development*. California: Sage.
- Breslau, N., Davis, G. C. & Schultz, L.R. (2003). Posttraumatic stress disorder and the incidence of nicotine, alcohol, and other drug disorders in persons who have experienced trauma. *Archives of General Psychiatry*, 60, 289–294.
- Brumen, B. (1999). Razmišljanje o socialnih identitetah. *AWOL, Časopis za socialne študije*, 5(1-2), 70–77.
- Bruner, J. (1986). *Actual Minds, Possible Worlds*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Bruner, J. (2004). Life as Narrative. *Social Research*, 71 (3), 691–710.
- Carnes, P. (1997). *The Betrayal Bond*. Deerfield Beach: Health Communications Inc.
- Cerar, M. (2002). *Dokumenti človekovih pravic z uvodnimi pojasnili*. Ljubljana: Društvo Amnesty International Slovenije, Mirovni inštitut, Inštitut za sodobne družbene in politične študije.
- Clayton, J. (2020). Multiculturalism. V A. Kobayashi (ur.), *International Encyclopedia of Human Geography, 2nd edition* (str. 211–219). Netherlands: Elsevier.
- Collins, A. W. (ur.). (1984). *Development During Middle Childhood: The Years From Six to Twelve*. Washington: National Academy Press.
- Collins, B. G., & Collins, T.M. (2005). *Crisis and Trauma*. New York: Lahaska Press.
- Čačinovič Vogrinčič, G. (2006). *Socialno delo z družino*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Dass-Brailsford, P. (2007). *A Practical Approach to Trauma*. London: Sage Publications.

- Deblinger, E., & Runyon, M.K. (2005). Understanding and Treating Feelings of Shame in Children Who Have Experienced Maltreatment. *Child Maltreatment*, 10, 364–276.
- Deci, L. E., & Ryan, R. M. (ur.). (2002). *Handbook of Self-Determination Research*. New York: The University of Rochester Press.
- Deci, L. E., & Ryan, R. M. (2008). Self-Determination Theory: A Macrotheory of Human Motivation, Development, and Health. *Canadian Psychology*, 49(3), 182–185.
- Dedić, J. (2003). *Diskriminacija v postopkih pridobivanja državljanstva v Sloveniji: raziskava v okviru programa raziskovalnih štipendij Mirovnega inštituta 2002*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Dedić, J., Jalušič, V., & Zorn, J. (2003). *Izbrisani: organizirana nedolžnost in politike izključevanja*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- *Deklaracija ob neodvisnosti* (1991). Ur. l. RS 1/1991.
- Denborough, D. (2008). *Collective Narrative Practice: Responding to individuals, groups, and communities who have experienced trauma*. Adelaide: Dulwich Centre Publications.
- Dominelli, L. (1995). Antirasistične perspektive v evropskem socialnem delu. *Socialno delo*, 34(3), 181–193.
- Dube, S. R., Miller, J. W., Brown, D.W., Giles, W.H., Felitti, V. J., Dong, M., & Anda, R.F. (2006). Adverse Childhood Experiences and The Association With Ever Using Alcohol and Initiating Alcohol Use During Adolescence. *Journal of Adolescent Health*, 38, 444–454.
- Elhai, J., North, T., & Frueh, B. (2005). Health Service Predictors Among Trauma Survivors: A Critical Review. *Psychological Services*, 2, 3–19.
- Eriksen, H. T. (2010). *Ethnicity and Nationalism: Anthropological Perspectives*. 3rd ed. London, New York: Pluto Press.
- Erikson, H. E. (1968). *Identity, Youth and Crisis*. New York: W.W. Norton Company.

- Fereday, J., & Muir-Cochrane, E. (2006). Demonstrating rigor using thematic analysis: A hybrid approach of inductive and deductive coding and theme development. *International Journal of Qualitative Research*, 5(1), 80–92.
- Freedman, J., & Combs, G. (1996). *Narrative Therapy: The Social Construction of Preferred Realities*. New York: Norton.
- Fromm, E. (1941). *Escape from Freedom*. New York: Henry Holt and Company.
- Fromm, E. (1947). *Man for Himself. An Inquiry Into the Psychology of Ethics*. London, New York: Routledge.
- Garson, G. D. (2013). *Narrative Analysis*. North Carolina: School of Public & International Affairs.
- Glasser, W. (1998). *Choice Theory: A New Psychology of Personal Freedom*. New York: Harper Collins.
- Goffman, E. (1986). *Stigma: notes on the Management of Spoiled Identity*. New York: Touchstone.
- Hall, C. (2001). Pripoved (naracija) in socialno delo: nekaj o teoriji, analizi in praksi. *Socialno delo*, 40 (2/4), 191–206.
- Herman, J. L. (1994). *Trauma and Recovery*. London: Pandora.
- Hoffman, L. (1990). Constructing Realities: An Art of Lenses. *Family Process*, 29(1), 1–12.
- Iyengar, K. M. (2014). Holistic Content Analysis of Narratives Written by Asian Indian American Students. *European Journal of Research and Reflection in Arts and Humanities*, 2(2), 62–75.
- Janežič Ambrožič, M. (urednica). (2021). [TV program]. RTV Republika Slovenija, Oddaja Intervju. 18.4. Pridobljeno 19. 4. 2021 s <https://4d.rtv slo.si/arhiv/intervju/174769316/>
- Jezernik, B. (2007). Europeanisation of the Balkans as the Cause of its Balkanisation. V B. Jezernik, R. Muršič, & A. Bartulović (ur.), *Europe and its other: notes on the Balkans*

(str. 11–27). Ljubljana: Filozofska fakulteta, oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo.

- Južnič, S. (1993). *Identiteta*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

- Kogovšek, N. (2010). Izbris kot kršitev pravno zavarovanih človekovih pravic. V N. Kogovšek, & D. Petković (ur.), *Brazgotine izbrisa: prispevek h kritičnemu razumevanju izbrisa iz registra stalnega prebivalstva Republike Slovenije* (str. 83–142). Ljubljana: Mirovni inštitut.

- Kovačev, A. N. (1997). Nacionalna identiteta in slovenski avtostereotip. *Psihološka obzorja*, 6(4), 49–63.

- Levine, P. A. (2010). *In an Unspoken Voice - How the Body Releases Trauma and Restores Goodness*. California, Berkeley: North Atlantic Books

- Lidz, T. (1983). *The Person: His and Her Development Throughout the Life Cycle*. Lake Station: Basis Books.

- Lieblich, A., Tuval-Mashiach, R., & Zilbert, T. (1998). *Narrative Analysis: Reading, Analysis, and Interpretation*. New Delhi, India: Sage.

- Lipovec Čebren, U. (2007). Metastaze izbrisa. *Časopis za kritiko znanosti*, 35(228), 59–75.

- Lipovec Čebren, U. (2010). Izbrisane pravice – nevidne bolezni: analiza zdravstvenih posledic izbrisa. V N. Kogovšek, & D. Petković (ur.), *Brazgotine izbrisa: prispevek h kritičnemu razumevanju izbrisa iz registra stalnega prebivalstva Republike Slovenije* (str. 149–188). Ljubljana: Mirovni inštitut.

- Lipovec Čebren, U., & Zorn, J. (ur.) (2011). *Zgodbe izbrisanih prebivalcev*. Ljubljana: Sanje.

- Lukšič-Hacin, M. (1999). Procesi resocializacije in etnična identiteta: primer Slovencev na Švedskem. *Teorija in praksa: Revija za družbena vprašanja*, 36 (2), 274–289.

- Markus, H.J., & Nurius, P. S. (1984). Self-Understanding and Self-Regulation in Middle Childhood. V A.W., Collins (ur.), *Development During Middle Childhood: The Years From Six to Twelve* (str. 147–183). Washington: National Academy Press.

- Maslow, A. H. (1943). A Theory of Human Motivation. *Psychological Review*, 50(4), 370–396.
- McCormack, C. (2000). From Interview Transcript to Interpretive Story: Part 1—Viewing the Transcript through Multiple Lenses. *Field Methods*, 12(4), 282–297.
- Mikuš Kos, A. (2001). Psihične travme v otroštvu in adolescenci. V T., Samec, & V., Slobodnjak (ur.), *Psihične travme v otroštvu in adolescenci* (str. 7–27). Ljubljana: Inštitut za varovanje zdravja Republike Slovenije.
- Mikuš Kos, A., & Slodnjak, V. (2000). *Nesreče, travmatski dogodki in šola. Pomoč v stiski*. Ljubljana: DZS.
- Mirovni inštitut. (b.d.). *Evropsko sodišče za človekove pravice*. Pridobljeno 7.1.2019 s <http://www.mirovni-institut.si/izbrisani/evropsko-sodisce-za-clovekove-pravice/>.
- Mirovni inštitut. (b.d.). *Izbrisani – informacije in dokumenti*. Pridobljeno 7.1.2019 s <http://www.mirovni-institut.si/izbrisani/>.
- Mirovni inštitut. (b.d.). *Statistike*. Pridobljeno 7.1.2019 s <http://www.mirovni-institut.si/izbrisani/statistike/>.
- Nasheeda, A., Abdullah, H.B., Krauss, S.E., Nobaya, B. A. (2019). Transforming Transcripts Into Stories: A Multimethod Approach to Narrative Analysis. *International Journal of Qualitative Methods*. 18 (1), 1–9.
- *Odredba o razglasitvi epidemije nalezljive bolezni SARS-CoV-2 (COVID-19) na območju Republike Slovenije* (2020). Ur. l. RS 19/20 in 68/20.
- Ouimette, P.C., & Brown, P.J. (ur.) (2003). *Trauma and Substance Abuse*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Parry, G. (1990). *Coping with Crises*. New York: Routledge.
- Pesek, R. (urednica). (2020). [TV program]. RTV Republika Slovenija, Sklop oddaj Pogovori z osamosvojitelji. 10. 8. Pridobljeno 12. 8. 2020 s <https://4d.rtv slo.si/arhiv/tv-informativni/174710884?jwsourc=cl>
- Pistotnik, S. (2010). Izbris kot poligon evropskih migracijskih politik ali “oprostite mi, prosim, ampak vaši predpisi so izbrisali moj status”. V N. Kogovšek, & B. Petković (ur.), 72

Brazgotine izbrisa: Prispevek h kritičnemu razumevanju izbrisa iz registra stalnega prebivalstva Republike Slovenije (str. 53–79). Ljubljana: Mirovni inštitut.

- Rageliene, T. (2016). Links of Adolescents Identity Development and Relationship with Peers: A Systematic Literature Review. *Journal of the Canadian Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 25(2), str. 97–105.

- Razpotnik, Š. (2004). Jaz še vem kdo sem in od kod prihajam: o konceptu etnične identitete. *Socialna pedagogika (Ljubljana)*, 8(2), 121–152.

- Richter, H. E. (1971). *Eltern, Kind und Neurose*. Hamburg: Rowohlt.

- Riessman, C. K. (1993). *Narrative Analysis*. Thousand Oaks, CA: Sage.

- Riessman, C. K. (1994). Making Sense of Marital Violence: One Woman's Narrative. V C.K., Riessman (ur.), *Qualitative Studies in Social Work Research* (str. 113–132). Thousand Oaks, California: Sage Publications.

- Riessman, C. K. (2002). Analysis of Personal Narratives. V J. F., Gubrium, & J. A., Holstein (ur.), *Handbook of Interview Research: Context and Method* (str. 695–710). London: Sage.

- Riessman, C. K. (2005). Narrative Analysis. V N., Kelly, C., Horrocks, K., Milnes, B., Roberts, & D., Robinson (ur.), *Narrative, Memory and Everyday Life* (str. 1–7). Huddersfield, England: University of Huddersfield.

- Rosenbloom, D., & Williams, M.B. (2010). *Life After Trauma. 2nd edition*. New York: The Guilford Press.

- Rozman, S. (2015). *Pogum - Kako preboleti travmo*. Ljubljana: Modrijan

- RS Urad vlade za informiranje. (2001). *Od plebiscita do samostojnosti*. Pridobljeno 7. 1. 2019 s <http://www.Republika Slovenija2001.gov.si/10let/pot/kronologija/>.

- Sarbin, T. R. (ur) (1986). *Narrative Psychology: The Storied Nature of Human Conduct*. London: Praeger Press.

- Scaer, R. (2014). *The Body Bears the Burden: Trauma, Dissociation, and Disease. 3rd edition*. New York: Routledge.

- Schmidt, A. (2012). *Posledice izbrisa in vloga socialnega dela pri premagovanju težav izbrisanih* (Diplomsko delo). Fakulteta za socialno delo, Ljubljana.
- Skynner, R., & Cleese, J. (1989). *Families and How to Survive Them*. London: Mandarin.
- *Slovenski slovar knjižnega jezika*. (b.d.). Pridobljeno 13. 2. 2020 s <https://www.fran.si/iskanje?View=1&Query=opomeniti>
- Smith, A. D. (2005). *Nacionalizem: Teorija, ideologija, zgodovina*. Ljubljana: Krtina.
- Song, S. (2020). Multiculturalism. V E. N., Zalta (ur.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Dostopno na: <https://plato.stanford.edu/archives/fall2020/entries/multiculturalism/> (Pridobljeno 12 januar 2021).
- Stapleton, K., & Wilson, J. (2017). Telling the Story: Meaning Making in a Community Narrative. *Journal of Pragmatics*, 108, 60–80.
- Starman, H. (2006). Travma, ideologije pripadnosti, nacija. *Razprave in gradivo – Inštitut za narodnostna vprašanja (1990)*, 50, 132–159.
- Šetinc Pašek, M. (urednica). (2020). [TV program]. RTV Republika Slovenija, Sklop oddaj Pogovori z osamosvojitelji. 24. 8. Pridobljeno 5. 9. 2020 s <https://4d.rtv slo.si/arhiv/tv-informativni/174713403?jwsourc=cl>
- Šugman Bohinc, L. (2010). Od objektivizma h konstruktivizmu in socialnemu konstrukcionizmu v sistemski psihoterapiji. *Kairos*, 4(1/2), 51–65.
- Tajfel, H. (1974). Social Identity and Intergroup Behaviour. *Social Science Information*, 13(2), 65-93. Sage Journals [Online]. Dostopno na: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/053901847401300204?journalCode=ssic> (Pridobljeno: 11 januar 2021).
- Tajfel, H. (1982). Social Psychology of Intergroup Relations. *Annual Review of Psychology*, 33(1), 1–39.

- Tajfel, H., & Turner, J. (1979). An Integrative Theory of Intergroup Conflict. V S., Worchel, & W. G., Austin (ur.). *The Social Psychology of Intergroup Relations* (str. 33–47). California: Brooks/Cole.
- *Temeljna ustavna listina o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije*. (1991). Ur. l. RS 1/91-l.
- Titelman, P. (ur.) (2013). *Clinical Applications of Bowen Family Systems Theory*. New York: Routledge.
- Urek, M. (2001). Življenjske zgodbe in njihov pomen: nekaj izhodišč za preučevanje pripovedovanja zgodb v socialnem delu, *Socialno delo*, 40(2/4), 119–150.
- Urek, M. (2005). *Zgodbe na delu: Pripovedovanje, poročanje in zapisovanje v socialnem delu*. Ljubljana: Založba / *cf.
- Van der Kolk, B. (2003). Posttraumatic Stress Disorder and The Nature of Trauma. V D. J., Siegel, & M. F., Solomon (ur.), *Healing Trauma: Attachment, Mind, Body, and Brain* (str. 168–195). New York: W. W. Norton & Company.
- Van der Kolk, B. (2015). *The body keeps the score*. London: Penguin Books
- Vec, T. (2007). Teoriji socialne identitete in samokategorizacije. *Psihološka obzorja*, 16 (1), 75–89. Ljubljana: Društvo psihologov Slovenije.
- Wahba, M.A., & Bridwell, L. G. (1976). Maslow Reconsidered: A review of research on the need hierarchy theory. *Organizational Behavior & Human Performance*, 15(2), 212–240.
- Werner, S., & Shulman, C. (2015). Does type of disability make a difference in affiliate stigma among family caregivers of individuals with autism, intellectual disability or physical disability?. *Journal of Intellectual Disability Research*, 59(3), 272–283.
- *Zakon o državljanstvu Republike Slovenije (ZDRS)* (1991). Ur. l.- RS 24/07.
- *Zakon o povračilu škode osebam, ki so bile izbrisane iz registra stalnega prebivalstva (ZPŠOIRSP)* (2013). Ur. l. RS 99/13.
- *Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o državljanstvu Republike Slovenije (ZDRS-Č)* (2002). Ur. l. RS 96/02.

- *Zakon o tujcih (ZTuj)* (1991). Ur. l. RS 1/1991.
- *Zakon o urejanju statusa državljanov drugih držav naslednic nekdanje SFRJ v Republiki Sloveniji (ZUSDDD)* (1999). Ur. l. RS 76/10.
- Zorn, J. (2007). Mi etno državljanji etno demokracije. *Časopis za kritiko znanosti*, 35(228), 17–33.
- Živanović, A. (2016). *Izbrisano otroštvo: kršenje pravic izbrisanim mladoletnikom* (Magistrsko delo). Filozofska fakuleta, Ljubljana.